

Bodó János | Szabó Lilla

A TŰNŐ IDŐ EMLÉKEI

BORNEMISZA LÁSZLÓ

m ű v é s z e t e

Bodó János | Szabó Lilla

A TŰNŐ IDŐ EMLÉKEI

BORNEMISZA LÁSZLÓ

m ű v é s z e t e

Gondolat ■ Budapest ■ 2023

Segítségükért fogadják hálás köszönetünket:

Dr. Muskó Zsolt, Cselényi István, Ilyés Réka, Laczi Attila, Tóth Pál Péter, Markovics Ádám,
Haas János, Róth András, Török Mária, Dr. Szebényi Péter, Fülöp László és a többi magángyűjtő.

Tiszadada Község Önkormányzata, ifj. Kovács Géza

Kieselbach Galéria és Aukciósház, Pintér Galéria és Aukciósház, Virág Judit Galéria

Magyar Nemzeti Galéria könyvtára, Bede Katalin

Műtárgyfotó: Mester Tibor

Megküldött diaposzítívok: Muzeum Lubelskie w Lubline, Lengyelország;

Amos Anderson Kunstmuseum, Helsinki, Finnország; Peter Hofmann kölni gyűjtő és galériatulajdonos

Műtárgy scan: Pauker Nyomda, Gajda Éva

© Bodó János, Szabó Lilla, 2024

©Bornemisza László örököse, 2024

Bodó Galéria és Aukciósház

Cím: 1055 Budapest, Falk Miksa utca 24–26.

Telefón: +36 1 787 2998; +36 30 949 2838

Email: info@bodogaleria.hu

bodogaleria.hu

gondolatkiado.hu

facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István

Szerkesztette Szabó Piroska, Sülyi Diána, Szabó Lilla

A kötetet és a borítót tervezte Lipót Éva

Kiállítás rendezés helye: Bodó Galéria és Aukciósház,

1055 Budapest, Falk Miksa utca 24–26.

Kiállítás ideje: ????

ISBN 978 963 556 ??? ?

Heinrich Lützeler: *Bornemisza László* (kiállításkatalógus). Galerie Hoffmann, Köln, 1983. Heinrich Lützeler (Bonn, 1902–1988): filozófus, művészettörténész, irodalomtörténész. Több német intézmény vezetője, a Bonn Universität dékánja. A szélesebb közönség számára a humor filozófiájáról Kölnben tartott előadásai révén vált ismertté, amelyeket könyv formájában és hanglemezen is kiadtak. Magyarországon megjelent: Heinrich Lützeler: *Absztrakt festészet*. Corvina Kiadó, 1970.

Bevezetés

Nagyobb kiadvány, monográfia korábban nem készült róla. Feleségének, Bornemisza Írisznek köszönhető, hogy a festőre vonatkozó dokumentumanyagok, információk, újságkivágások egyben maradtak, segítve ezzel e kötet megszületését. A művész életpályáját, műveit bemutató jelen könyv Bornemisza László festőművésznak a Bodó Galériában rendezett kiállítása alkalmával jelenik meg a Gondolat Kiadó igazgatója, Bácskai István és a Bodó János galériatulajdonos együttműködéséből.

Autodidakta művész volt, aki senkihez sem hasonlítható egyéni formanyelvet és stílust alakított ki. Törések és válságok nélküli pályája során rendkívül gazdag életművet hagyott ránk. Nem a különböző stílusirányzatok hatottak rá, hanem maga az élet irányította képzőművészeti munkásságát. Volt bátorsága kilépni a hazai zárt világból, bízott saját erejében, amikor a hatvanas évek elején Lengyelországba utazott, majd ettől kezdve néhány évente újabb és újabb külföldi utakra vállalkozott. Hitt önmaga erejében és tehetségében, volt kurázsija az ismeretlen dolgok kipróbálásához. Szinte hihetetlen, hogy sikerült a szocialista rendszer „ellenében” saját életét irányítania. Az elhíresült három „T” (tiltott, túrt támogatott) fémjelezte kádári – Aczél György-i kultúrpolitika súlyosan meghatározó keretei közül mintha teljesen kiesett volna személye és művészete. Saját erejéből, tehetségéből megszerzett hírnevét hazájában sohasem ismerték el értékének megfelelően.

Számos sikeres kiállítása volt külföldön, míg itthon csupán a Képcsarnok Vállalat rendezésében láthatta műveit a közönség. Egyszerűen mellőzött művész volt, annyiban viszont számított, hogy a külföldön eladott képei után valutát kapott az ország. Munkái népszerűek voltak a nagyközönség körében, úgy itthon, mint külföldön szinte minden festményét megvásárolták.

Délen és Északon, Itáliában és a skandináv országokban, valamint itthon festett művei felüdülést jelentettek nézői számára. Színes, vidámságot sugárzó képei kiragadták az embereket a mindennapi világukból. Mint ahogy Bornemisza László is – Gulácsy Lajoshoz hasonlóan – egy külön világot teremtett, és a mesék kis történeteibe vitte el őket. Ő viszont, a *Na’Conxypan* festőjével szemben, realista látásmódját oldotta fel egy szürrealista képi világban.

Éjszakai város, olaj, farostlemez,
30×24,5 cm

Művészetének értékelése

Korai műveit a kubista, konstruktivista képépítés, a perspektívának a színek dominanciájával történő megoldása jellemzi. Egyszerű tagolt vonalai a szentendreiekre, Korniss Dezsőre, de még inkább Barsay Jenő műveire emlékeztetnek, illetve Bornemiszának a lengyel festészet konstruktivista irányvonalához való szemléleti kötődését mutatják.

Olaszországi, majd finn- és svédországi kiállításainak kritikusai képei kapcsán gyakran Brueghelt, Hieronymus Boscht, James Ensor emlegették. Egy-egy külföldi tanulmányútja, hosszabb kint tartózkodása alatt született műveit rendszeresen bemutatta itthon is. A katalógus-előszavak, a lapokban megjelent cikkek írói átvették ezeket a neveket, néhány alkalommal kiegészítve őket elsősorban Gross Arnold és Pekáry István említésével.

Németh Lajos 1968-ban megjelent *Modern magyar művészet* című tanulmánykötetében a „közösségi művészet felé orientálódó művészek nemzedéktársaként” említi Bornemisza Lászlót, megjegyezve, hogy művészete csak az elmúlt években bontakozott ki. Véleménye szerint „képeinek alaphangját a groteszk iránti vonzalom határozza meg, amely hol társadalomkritikává keveredik, hol játékosan csipkelődik. Őse a farce-ok világa. Képein az amorf és megformált részek váltakoznak, alakjai marionettfigurák. Festőelődje James Ensor.” A modern magyar képzőművészetben pedig a „még az 1915 előtt születettek” saját úton járó művészei (Bartha László, Bornemisza László, Duray Tibor, Redő Ferenc, Z. Gács György, Kurucz Dezső) névsorában említi őt, és határozza meg a helyét. Hozzáteve még, hogy „az 1920 körüliek közül – néhány olyan tehetséges festő, mint Tamás Ervin, Fischer Ernő, Scholz Erik, Schéner Mihály munkásságától eltekintve – szinte senki sem tudott kiválni...”¹

Művészeti, művészettörténeti szempontból tisztán érzékelhetővé és értékelhetővé vált, hogy e társtalan, sehová sem sorolható művész párhuzamosan két stílust és két festői világot alakított ki. Az egyik – mind témáját, mind festészeti eszközeit illetően – beszédes, bohókás, meseszerű, játékos. A másik ennek éppen az ellentéte. Ide sorolható művei egyetemes gondolatokat, érzelmeket és problémákat fejeznek ki, amelyek művészetének csúcsát és legkiemelkedőbb korszakát jelentik. Ezek a képei a hatvanas–hetvenes évek magyar festészetének egyik legizgalmasabb időszakába és stílusába tartoznak. Csak sajnálhatjuk, hogy a korabeli kritikusok nem tudtak igazán mit kezdeni az absztraktnak, illetve nonfiguratívnak tartott műveivel – s könnyebb volt a festő meseszerűen előadott vagy annak vélt világáról beszélni. Holott elképzelhető, hogy ha a kritikákon keresztül nagyobb megerősítést kapott volna festészeti nyelvének ez az expresszív, elvontabb, tasiszta kifejezősmódja, Bornemisza László valószínűleg/talán ebben az irányban haladt volna tovább. Művei képi világának párhuzamos „kettősége” is mintha ezt a feltételezésünket igazolná.

Vitathatatlan viszont az is, hogy a két egymás mellett élő téma és stílusirányzat kiegészítették

egymást – pontosabban egyensúlyt jelentettek a művész harmonikus belső világának megteremtéséhez és kibontakozásához.

Sajnos a 20. századi magyar művészettörténetbe Bornemisza László nem lett értékének megfelelően bevezetve, és művészetének kortársak közti helyét sem határozták meg. Reményeink szerint a festő alkotásainak a Bodó Galériában történő kiállítása és az ebből az alkalomból megjelenő kötet hozzájárul ahhoz, hogy műveire újra felfigyeljen a nagyközönség.

A művész indulása, pályájának korai szakasza

Irodalmi korszaka: az 1930–1940-es évek eleje

Bornemisza László festőművész 1910. május 22-én Szabolcs megyében, Tiszadadán született. Édesapja, Bornemisza Barnabás falusi tanító volt. Tehetségét minden valószínűség szerint tőle örökölte.² A helyi legenda szerint mivel apai nagyapja a Dessewffy grófok intőzője volt, a család ezért intőzőjük fiát hozzásegíthette volna ahhoz, hogy a müncheni akadémián képzőművészeti tanulmányokat folytasson. Nagy valószínűséggel ez a szóbeszéd is hathatott az ifjú Bornemisza László művészi ambícióira. De ennél biztosan többet jelentett, hogy Debrecenbe való költözésük után Holló László festőművész az utcaszomszédjuk volt.

Az alföldi város Bornemisza egész pályakezdését meghatározta. Irodalmi, majd korai képzőművészeti próbálkozásai életérzésében, látásmódjában felismerhetők az alföldi gyökerek. Festészetének a hatvanas évek elejéig tartó szakaszában képeinek és vázlatainak témavilága magán viseli Debrecen jellegzetes cívis kinézetét, hangulatát, az ott élő emberek vonásait.

Bornemisza László pályáját az irodalom területén kezdte. Családi indíttatásáról, gyermekkoráról Tarczy Péter 1983-ban vele készített riportjában beszélt: „Ifjúságom három helységhez kapcsolódik. Tiszadadán születtem, de csak négyéves koromig éltünk ott. Édesapám református kántortanító volt szülőfalumban. Innen a Pest megyei Alsónémedibe kerültünk. Tizenhat éves voltam, amikor a család Debrecenbe költözött. Anyai és apai nagyszüleim Tiszavasváriban éltek halálukig. Apai nagyapám a Dessewffy grófok alkalmazottja [intőzője], anyai nagyapám egy félparaszt ember, a község egyik vezetője volt. Apám is e községben kezdte tanítói működését, legjobb barátja Kabay János gyógyszerész volt, aki az Alkaloidát alapította. Én a diákkorom vakációit mindig Büdszentmihályon töltöttem a nagyszülőknél, s így a nyírségi tájak emlékeit ma is töretlenül őrzöm.”³ A debreceni felső kereskedelmi iskolában érettségizett. Elmondása

Kálvin tér – Debrecen, 1950 k., ismeretlen technika, ismeretlen méret

² *Bornemissza Barnabás vázlatkönyve: Vázlatok, 1904. július 10-től*, ceruza, akvarell, papír, 13,8×23 cm, mgt. Ld. még: Nádler Róbert, az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde tanárának kézzel írott levelét „Bornemissza Barnabás néptanító úrnak Büdszentmihályra, 1905. április 14. Budapest”, melyben tehetséges rajztudását igazolja.

³ A *Minden Egész eltörött* című riport megjelent: Tarczy Péter: *Szívárványidőben*. Hajdúböszörmény, Szabadhajdú Kiadó, 1994, 28–32. o.

¹ Németh Lajos: *Modern magyar művészet*. Corvina Kiadó, 1968. 133, 138. o.

szerint meghatározó volt számára irodalomtanára, Juhász Géza. Általa tudatosodott benne Debrecen központi szerepe a népi írók mozgalmában, ismerte meg a folyóiratukat, a *Választ* és az Ady Társaságot. Érettségi után a Debrecenhez tartozó Pallag-pusztán létesült Mezőgazdasági Akadémián folytatta tanulmányait. Mellette viszont egyre inkább bekapcsolódott a város irodalmi életébe. Az interjú befejezésekor hozzáteszi még a festő: „... szeretném egyetlen levélben megírni az életemet, teljesen őszintén, mindent, ami velem történt. Tanú voltam, részese egy sok vihart megélt századnak”.⁴ Levél helyett egy kockás spirálos füzet két-három teleírt lapja villantja fel élete fő eseményeit, és segít bennünket hozzá pályája és művészete mélyebb, valamint a kor kultúrtörténeti összefüggéseinek a megismeréséhez.⁵

Bornemisza László debreceni éveiről és a város akkori életéről bővebb képet kapunk Tóth Endrének a *Hajdú-Bihari Napló*ban 1979-ben megjelent írásából. Ez az egyszerű, szubjektív hangvételű szöveg kiválóan tudósít a debreceni ifjúság sokirányú szellemi tájékozódásáról, miközben számos olyan adalékkal szolgál, amelyek közelebb visznek a festő ifjúkori irodalmi tevékenységéhez is. „Siheder írópalánták voltunk, fejünk tele világmegváltó eszmékkel és lapalapítási tervekkel. Zsebünk annál inkább üres volt [...]” – kezdi beszámolóját Tóth Endre. „Irodalmi kávéház akkor sem lévén Debrecenben, ezt a szerepet hol a Juhász Gézáék Bethlen utcai, hol a Gulyás Pálék Dobozi utcai lakása töltötte be, olykor az egyetem árkádos folyosója, vagy a városi levéltár fóliánsokkal megrakott ódon kutatószobája. [...] Ekkor ismerkedtem meg Mata Jánossal, Kállai Gyulával, Gulyás Gáborral, Tóth Bélával, Kertész Dániellel, Kiss Tamással, Kordás Ferencel, Asztalos Dezsővel, Nagy Sándorral, Kondor Imrével, Nagy Tiborral, Gáspár Gyulával, Vajda Endrével, Jakab Antallal, Erdős Jenővel, O. Nagy Gáborral, Novák Józseffel, Újhelyi Szilárdal, Barcza Gedeonnal [...]. Világnézetileg eléggé ellentmondásos társaság volt ez, kicsiben híven tükrözte az akkori – 1934–36 körüli – esztendők magyar társadalmának politikai és szellemi széttagoeltságát. Voltak köztünk illegális kommunisták, a szocializmussal kacérkodó szimpatizánsok, Bajcsy-Zsilinszky radikális hívei, urbánus és humanista széplelkek, Szabó Dezső emlőin nevelkedett fajvédők, egyetemi bajtársak, sőt később a jobboldalra sodródó izgága elemek is.

Jómagam a Juhász Gézáék lakásán minden csütörtök délután megtartott összejövetelekre jártam a legszívesebben, mert szabad, demokratikus légkör vett körül. [...] Juhász Gézáéknál ismerkedtem meg többek közt egy fiatal gazdással, aki azonban jobban vonzódott a költészethez, mint az agrártudományokhoz, s akinek nemcsak a megjelenése volt szokatlanul figyelmet felkeltő, hanem a neve is kitűnt hosszúságával. Ekkor ugyanis úgy hívatta magát: *borsodi Kovách-Bornemisza László*. [...] Bornemisza Laci azonban nem tartozott az élehetetlen, a gyakorlati érzékkel meg nem áldott, réveteg és álmokat szövögető poéták közé. Ő sokkal életrevalóbb, praktikusabb szellem volt. Amíg mi, többiek tervezgettünk és tanakodtunk, ő egyszer csak kirukkolt egy önálló versesfüzettel, melynek ezt a keresett

címet adta: *Üdv, Kleopátra!* Ennek már nem lehetett ellenállni, s ő egyszerre elkezdett az ifjú írók körében szervezkedni, olyan jelszók alatt, mint: – »Hátrább az öregekkel, helyet a fiataloknak!« s »Indítsunk saját folyóiratot!« Így született meg 1934. augusztus elsején [...] a *Tiszántúli Figyelő*, mely csak 24 kisméretű oldalon jelent meg, de annál terjedelmesebb volt az alcíme: »társadalmi, irodalmi, művészeti és gazdasági szemle«, sőt a szerkesztői gárdája is természetesen, mert a fő- és felelős szerkesztőn s egy személyben kiadó laptulajdonoson (Bornemisza Lászlón) kívül 7 munkatársat is megnevezett (Sükösd Ferencet, Kertész Dánielt, Senyei Oláh Istvánt, Penyigey M. Dénest, Mata Jánost, Erdős Jenőt és Kordás Ferencet).

A folyóirat évente csak tízszer jelent meg, mert így nem kellett hozzá sajtóengedély, azaz jelent volna csak, mert a lap összesen sem érte meg a tíz számot. Ennek pedig egyszerű a magyarázata – vezet be minket a lap történetébe a cikk szerzője. A kiadó-szerkesztőnek nem volt pénze, s nem talált egész Debrecenben olyan mecénást, aki fedezte volna az előállítás költségeit. A szerkesztő-kiadó tehát úgy segített magán, hogy a lap minden számát más-más nyomdában készítette. [...] Természetes ezek után, hogy a lap minden száma más-más formában és nagyságban jelent meg. Jómagam a 3–4. szám megjelenése után, 1935 telén kapcsolódtam be a *Tiszántúli Figyelő* munkájába. Nemcsak költőként, hanem valóságos belső munkatársként is.” Az írás utolsó bekezdése pedig a *Kelet Népe* folyóirat előtörténetébe enged betekintést: „Egyszer csak levelet kaptunk Bornemisza Lászlótól, hogy két szám megjelenése után Kecskeméten sem vállalják a lap előállítását. Ezért ő átadja a lapot mindenestül, előfizetőkkel együtt Szabó Páléknak, akik 1935-ben megindították a népi írók új folyóiratát, a *Kelet Népet*. Bornemisza Laci pedig Pestre költözött, s állást kapott valahol [...]”⁶

Minderről Tarczy Péter Bornemisza Lászlóval készült, már említett riportjában is olvashatunk. „[...] mindössze öt pengő tőkével indítottam el a lapot 1934 augusztusában. Munkatársa volt a lapnak többek közt Gulyás Pál, Juhász Géza, Kardos László, Kardos Pál, Kertész Dániel, Kiss Tamás, Kordás Ferenc, Oláh Gábor, Sinka István, Szabó Pál, Tóth Béla, Tóth Endre, Veres Péter. Még Bóka László, Keszi Imre, Takáts Gyula és Weöres Sándor is küldött írásokat. A képzőművészek közül G. Szabó Kálmán, Mata János és Félegyházi László nevét kell megemlíteni. A Márciusi Front több vezetője is kapcsolatot tartott a lappal, így Kertész Dániel mellett Nagy Tibor és Vajda Benő. Akkor Debrecenben tanult Lossonczy Géza, Tariska István, Újhelyi Szilárd és Zöld Sándor, Berettyóújfaluból gyakran bejárt Kállai Gyula. Ebben a légkörben több mint egy évig bírtam ezt a »kötéltáncos mutatványt«. [...] mikor már nem tudtam a nyomdászamlát kiegyenlíteni, megkeresett Szabó Pál és Barsi Dénes. Pali bácsi felajánlotta, hogy megveszi a lapot. Mondtam neki, nem kérek semmit, csak fizessék ki az utolsó szám nyomdaköltségét. A *Kelet Népe* elnevezést is hárman találtuk ki. Mindezt nem közöltem senkivel. Tóth Endre költő és Nagy Sándor, a lap egykori szerkesztőségi titkára tud-

⁶Tóth Endre: Miért nem lett lengyel bündám. *Hajdú-Bihari Napló*, 1979. december 31.

Debrecen többirányú társadalmi mozgalmával, politikai irányultságával foglalkozik Tóth Pál Péter: A debreceni egyetemi hallgatók baloldali kommunista szervezkedése (1930–1938). *Párttörténeti közlemények*, 1980. 1.; Tóth Pál Péter, *Metszéspontok. A Turultól a Márciusi Frontig*. Akadémiai Kiadó, 1983. 32–76. o.

Köszönetemet fejezem ki Tóth Pál Péter szociológusnak, aki összeismertetett a festő özvegyével, és régi családi barátjukként javasolta neki, hogy Bornemisza László-monográfia megírására kérjen fel.

Debreceni részlet, tus, papír, 19,5×28,5 cm

⁴Tarczy i. m.

⁵A Bornemisza László felesége, Írisz tulajdonában lévő „spirálos füzet” több adat forrása-ként szolgált.

hat erről. A *Kelet Népe* sorsa innen már ismert: Szabó Páléktól Móricz Zsigmond vette meg és szerkesztette haláláig⁷ – beszélt a múltról és önmagáról Bornemisza László festőművész, aki ily módon a magyar irodalomtörténetbe is beírta a nevét.⁸

A főszerkesztő laptulajdonos írása egyszer jelent meg a saját lapjában, a *Tiszántúli Figyelő*ben. Az 1935. évi márciusi számban a *Nihil* című verse borzongatta meg kései adys stílusával olvasói kedélyét: „Az ég oly fázó, könnyező / A csillagok megbujtak valahol... / Az alkonyat tenyerébe vette a világot... / Csönd van. Csönd. Csönd. / Az asztalon halálos, / zöld lámpa vigyorog...”. Csapnivalóan rossz vers, de Bornemisza szerkesztőnek – némi karizmatikus alkattal megáldva – megfelelő volt, hiszen a lapban neves írók publikáltak, s a képzőművészeti illusztrációkat is jó érzékkel válogatta be. Ugyanakkor az idézett sorok alkalmasak arra, hogy érzékeljük és érzékeltessük Bornemisza csapongó, leíró fantáziáját, későbbi festészeti munkássága, tematikus sorozatai asszociatív jellegét.

1935-ben, Budapestre való költözésekor *Az Est* című lapnál helyezkedett el. A lap repertóriumában neve csak egyszer tűnik fel – a *Pesti Napló* 1936. január 26-i számában jelent meg a *Prae* című verse. Szépírói, költői ambícióitól – elbeszélése szerint az *Üdv, Kleopátra!* című versciklus megjelenése után vált meg. Az 1934-ben, Debrecenben, „Móricz Zsigmondnak rokoni szeretettel” ajánlással kiadott füzetét fiatalkori, fellobbanó próbálkozásnak, a feltörő érzelmek és a parttalan gondolatok asszociatív és szenvelgő áradatának kell tekintenünk. Viszont számos olyan elem tűnik fel benne, amely majd festészetében köszön vissza. S nem utolsósorban szövege vizuális látató ereje árulkodó: az egymásra halmozott hasonlatok, a versképek, asszociációk sora és a mozaikszerű látásmód. A kötetcím is bizarr, a cikluscímek és az egyes témák nemkülönben (*Holdszivárvány, Eredj kolostorba, Ophélia!, Favágók, Utolsó vers* stb.). Költészete elárulja személyiségének később is jellemző egyik jegyét, a szemlélődésre, befelé fordulásra való hajlamát. Mintha a hatvanas évek tusrajzainak, könyvillusztrációinak, olaszországi és északi festményeinek kompozíciója és témája jelenne meg előttünk:

„...*Tárgul a kör: előbb a kertszegély
mosódik össze friss lucerna réttel
melyen kecskenyájak bukdácsolnak széjjel.
Messzebb, hol kushadni kezd a láthatár:
pár karcsú gyárkémény füstölög,
s kíváncsian mutat fel az égre...
Kisebb tanyákat látok szerte-szórtan
– távolabb már – és egy-egy udvaron,
hancúrozó béresgyermeket...
Egy összedült gémeskút körül
sovány tehenek tengenek...*”

*Debrecen terped lennt a mélyben
csonkatornyán mint a hold:
a villanyóra épp ide világol...*

[...]

*Szemlélődöm... pompás vitorlásokat
látok lebegni a távoli vizeken...
...az én jachtomat, amint befordul
lelkesen a sztambuli öbölbe...*

*De nem szomorít ám e kalmárkodó való,
s olykor jókat kacagok magamban
e báb-színház élet bohó fogásain...
...elnézem az együgyűek kínos-vesződő
vergődéseit, s olybá tekintem őket,
mint karcsú férgeket, melyek
fészükbe morzsát hengerítenek
s olykor jókat kacagok magamban
e báb-színház élet bohó fogásain...
...elnézem az együgyűek kínos-vesződő
vergődéseit, s olybá tekintem őket,
mint karcsú férgeket, melyek
fészükbe morzsát hengerítenek...*⁹

Másfelől, verseiben már ekkor megtaláljuk az ironiával és némi gúnynyal vegyes játékoságot és a játékoságban a kívülálló szemlélődőt. A vándorlás, a mehetnék iránti vágyat, a fantázián keresztüli megélését a világnak – vagy talán csak a képzelt világnak, de lehet, hogy csak a képzelet világának.

„*Szemlélődöm... élembe szökken
korunk hőse: az éleseszű csavargó,
ki orránál fogva vezeti a polcokon ülőt... (látom Staviskyt)
Látom az őrzőngő tömeget: tetemes zsoldért
pattanó labdákon kéjelegni...
... Hollywoodot... kitenyésztett emberek ezrét...
Monte Carló unott idegenjét, ki sápadtan
üzi a kényes szerencsét...
...vizesésnek lármáját hallom, amint dörgő
robajjal döngeti a vasfalú sziklát...
... masszírozó néger katonákat látok
Timbuktu tájékán... s a messze keleten
komolyarcú japán férfiakat, akikben
növekvőn domborulnak a lélek
világuralmi szándékai...
... álmatlan emberek felé röppen
a gondolatom, kik*”

⁹ *III. Utolsó vers.* Megjelent: *Üdv, Kleopátra! Versek.* B. Kovách Bornemisza László, Debrecen, Beke Ny. 1934. 39–46. o.

⁷Tarczy i. m.

⁸A *Kelet Népe* indulásáról lásd: Berettyóújfalu híres nyomdája. *Bihari Füzetek* 5., 1999; Vattamányi Gyula: Folyóirat a menyasszony hozományából. *Hajdú-Bihari Napló*, 1999. augusztus 31.

*a holnapi üzlet esélyeit mérlegelik...
míg a szomszédos ágyban a hitves
álmodik egy gondtalan ifjú legényről...
...Mintha forgó-színpad kerengne agyamban,
új látomások villannak elém;
a földnek bámulatos csudái,
különös állatok,
bűbajos tájak varázsa
remeg agyamban...*

Hogy ebből mi mindent váltott valóra? Mi mindent látott meg valójában? Milyen lett a „forgó színpad”, s „jachtja” hová, merre fordult be lelkesen...? Mindezt elbeszéli majd későbbi képei. Festeni igazából sohasem tanult, de volt festői látása – és apja révén öröklött tehetsége a képi megjelenítéshez.

A képzőművész Bornemisza László. Pályakezds – A világháborútól a hatvanas évek elejéig

A háború alatt, a fronton festette első képeit. Haditudósító volt, a *Tábori Újság* főszerkesztője Szabó Sándor mellett. A frontról való áthelyezésük után másfél évig Lembergben voltak,¹⁰ és Bornemisza itt kezdett el rajzolni. Az 1944 körül készült tusrajzai tükrözik grafikus tehetségét: a tussal való flott, biztos bánásmódot, valamint a nagyszerű alakrajzot, amint néhány vonallal jelzi a figurát vagy bármit, ami megörökíti (*Ülő alak [Ülő figura]*, 1944; *Virágcsendélet*, 1944 k.). Az ötvenes évekből és a hatvanas évek elejéről ismert két kiváló tusrajza előrevetíti nagyszerű könyv- és folyóirat-illusztrátori képességét (*Iszákos [Brigádvezető]*, 1950 k., *Önarckép*, 1960).

A háború után már képzőművészként alkot. Legelső ismert festményei közé tartozik a még „Kovács Bornemissza László”-ként szignált, 1945-ben készült *Debreceni külterület* című műve. Az ötvenes évek elején festett portréi festészeti tudása mellett kiváló jellemábrázolásáról tanúskodnak. A szocreál követelményekkel szemben a festői szabadság melletti művészi elkötelezettségét bizonyítják ekkori arcképei (*A gőg*, 1950 k.; *A bolond*, 1950 k.; *Írisz portréja*, 1950 k.).

Alapító tagja a Magyar Képzőművészek Szabad Szakszervezetének.¹¹ Sok más író- és művésztársához hasonlóan ő is részt vett a népművelő mozgalomban. A Debreceni Tanács Művelődési Osztályán dolgozott (1946 és 1952 között). Az 1952-ben megalakult Képzőművészeti Alap művészeti tanácsadója lett, s az ún. „heti vásárlások” zsűrijének 1960-ig volt a tagja.

A háború utáni alkotói korszakáról az 1958 februárjában, Juhász Gézához írt levéléből tudunk meg többet.¹² Ebben egykori debreceni tanárát a Déri Múzeum-beli kiállításának megnyitására kérte fel. „[...] Egy rég várt alkalom nyílt meg számomra... A szellemi gyökerek visszahívnak abba a városba, ahol emberi és művészi tudatom

kinyílt, s most megjárva a távoli utakat, elmegyek Debrecenbe, hogy számat adjak bölcsőm városának az eddig végzett munkámról... Hi-tem szerint van, hogy a művészet egy és oszthatatlan. Ágai egy törzs-ből nyúlnak ki. Így pendültem át 1944-ben az irodalomból a képzőművészetbe. »In medias res« jöttem ide, hozva líraiságomat, mely ma is döntő tényező művészetemben.» Majd sorba szedve, „fontosabb állomásaim” alatt ismerteti addigi kiállításait:

- 1946. Kiállítás Debrecenben 4 képpel. (Ebből a „Margit utca” címűt a Szépművészeti Múzeum vette meg.)
- 1946. Kiállítás a Kossuth híd építőinek tiszteletére Budapesten.
- 1947. Őszi Tárlat, Budapest.
- 1948. Tavaszi Tárlat, Budapest.
- 1955. Csoportos kiállítás 10 művel. Budapest, Kossuth Klub.
- 1955/56. VI. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, Budapest, Múcsarnok, 2 művel.
- 1956. Önálló gyűjteményes kiállítás, Komló, Bányásznapi alkal-mából, 50 mű.
- 1957. Önálló gyűjteményes kiállítás, Hódmezővásárhely, Tornyai Múzeum, 67 mű.
- 1957. Tavaszi Tárlat, Budapest, Múcsarnok.
- 1958. „70 művész” kiállítása, Budapest, Ernst Múzeum.

A levél folytatása: „Művészi hitvallásom a humánumból fakad [...]. De ezekről inkább műveim beszéljenek. [...] A kiállításra lemegy a rádió is és a lapoktól is mennek. A kiállítás debreceni mozgatói: Koczka László és Éles Péter, valamint Kurucz Albert [Városi Tanács]. [...] U. i. E kiállítás anyagát júniusban Helsinkiben mutatom be.”¹³

A festő időrendi felsorolását néhány adattal bővítenénk. Az említett 1946-os debreceni kiállításon a Művelődésügyi Minisztérium által megvásárolt kép azt a debreceni Margit utcát ábrázolja, ahol fiatal-korában ő is lakott, s ahol szomszédjuk volt Holló László festőmű-vész. A szintén az 1946-os évben, a Kossuth híd építőinek tiszte-letére rendezett kiállításon szereplő festményét Keresztury Dezső a Szépművészeti Múzeum részére megvásárolta, s örök letétként a Déri Múzeumban helyezte el. 1948-ban a Tavaszi Tárlaton még szerepelt Bornemisza László, ez után viszont megszakadt a kiállításokon való részvételek sora, egészen 1955-ig. Ennek feltehetően a legkézenfek-vőbb magyarázata, hogy témái és stílusa nem feleltek meg a szocreál korszak elvárásainak. Az országos tárlatokra beadott képeinek címei is árulkodnak erről: az 1955-ben a Múcsarnokban rendezett Magyar Művészeti Kiállításon két akvarellle, a *Virágok babával* és a *Mogyoró-di táj* cíművel vett részt. Az 1958. évi Ernst Múzeum-beli kiállításon *Február* című olajképpel szerepelt. A Magyar Tanácsköztársaság év-fordulójának tiszteletére 1959-ben, a Múcsarnokban rendezett VII. Magyar Képzőművészeti Kiállításra a *Szolnoki Zagyva-part* című

Debreceni külterület, 1945, olaj, vászon, ismeretlen méret

A gőg, 1950 évek eleje, olaj, karton, ismeretlen méret

Írisz portréja, 1950 k., olaj, vászon, 25,5×20 cm

¹³Uo.

¹⁰ A keleti fronton harcoló, 2. magyar doni hadsereg névsorában szerepel Bornemisza László neve (1942–1943).

¹¹ Kovács Bornemissza László festőművész Magyar Képzőművészek Szabad Szakszervezete igazolványa, kiállítva: 1945. november 5-én. (A dokumentum a Bodó Galéria tulajdonában.)

¹² Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár, V-lelv. Juhász Géza hagyatéka. V. 3671/62.

Monotypia-absztrakt, 1960 k.,
vegyes technika, papír,
21×16 cm

Körték-monotypia, 1960, monotípia,
papír, 15,5×22,5 cm

Kis absztrakt, 1962, vegyes
technika, papír, 12×8,5 cm

¹⁴ *Virágok babával* (40×50 cm), *Mogyoródi táj* (40×50 cm), *Február* (60×80 cm), *Szolnoki Zagyva-part* (60×100 cm).

¹⁵ Például: *Kálvin tér – Debrecen*, olaj, vászon, 1950 k., mgt.

¹⁶ A kiállításához katalógus nem készült.

¹⁷ Szabó Endre: „Költőnek indultam és – a festészetben is költő maradtam.” *Csongrád Megyei Hírlap*, 1957. február 10.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

olajképét adta be.¹⁴ Az 1956-ban rendezett önálló gyűjteményes kiállításon bemutatott ötven műve bizonyítja, hogy ez alatt az idő alatt folyamatosan festett, rajzolt. A rákövetkező évben pedig újabb hatvanhét alkotását mutatta be a hódmezővásárhelyi Tornyai Múzeum.¹⁵

Az 1957. évi hódmezővásárhelyi kiállítás¹⁶ előtt három hónapot töltött az ottani művésztelepen. Itt ismerkedett meg közelebbről a vásárhelyi iskola hagyományaival, Tornyai és Koszta festészetével. A tárlat anyagát a művésztelepen készült képek alkották. „*Költőnek indultam és – a festészetben is költő maradtam*” címmel jelent meg a vele készült riport.¹⁷ Ebben szóba került Németh László író is, akinek Bornemisza felesége, Írisz, tanítványa volt. „Nemcsak a családi kapocs köt Vásárhelyhez, de köt légköre ennek a városnak, a szelleme, ami itt érezhető valóság, ami öröklődik nemzedékről nemzedékre. Itt él a Tisza–Maros–Körös háromszög legsajátosabb szellemisége, s nem csodálom, hogy Németh Lászlóban itt bontakozott ki az Égető Eszter témája.”¹⁸ A tárlatról a cikk szerzője úgy vélekedett, hogy a közönség „[...] kissé mást kapott, mint az eddigi kiállításokon. Az oka egyszerű: Bornemisza László nem gyökeredzik még a »vásárhelyi iskola« hagyományaiban. De van más is, ami stílusát egyénivé teszi. [...] a táj szellemileg hat rá, eszmei nagysága fogja meg, nem a tárgyi valóság, hanem a hangulat az, ami rabul ejti. Ez nyitja egész művészetének, ezt tükrözi *Tiszai táj*-a és vásárhelyi parasztfje.”¹⁹

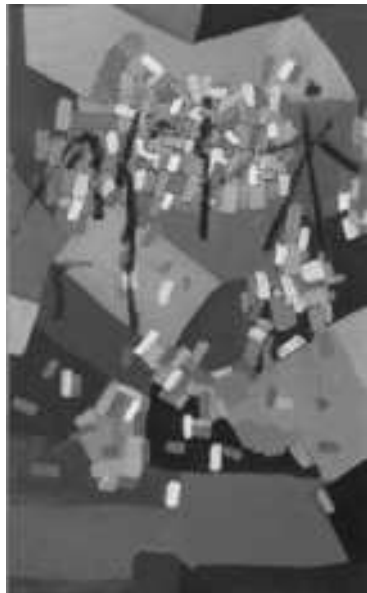
1958-ban, Debrecenben rendezett gyűjteményes kiállítása alapján következtethetünk Bornemisza László festészetének ekkori periódusára. A kiállítás sikeres volt. A dekoratív akvarellek, érzékeny tollrajzok, elmélyült portré- és tájábrázolások felkeltették a közönség figyelmét. Komoly itteni gyűjtője is lett, Éles Péter, aki a vásárlásokkal támogatta a művészt. A kritikusok, jobb kifejezés híján, posztimpresszionistának titulálták stílusát, holott pontosabb lett volna a „keresetlen festőiség” meghatározás. A lírai vonáson kívül a sajátos képszerkesztés jellemezte alkotásait. Akvarelljein és olajképein konstruktivista, absztrakt elemek is megjelentek (*Kis absztrakt*, 1962; *Kompozíció*, 1960 k.; *Monotypia-absztrakt*, 1960 k.; *Körték-monotypia*, 1960). Témái viszont minden esetben egyszerűek, a mindennapi életből vett jelenetek vagy tájképek és portrék voltak, melyeknek semmi közük nem volt a hivatalos művészethez.

1960-ban Budapesten állított ki újra. Majd ugyanebben az évben megint Debrecenben, a Déri Múzeumban nyílt kiállítása, ahol a Budapesten látott anyagot debreceni motívumokkal (*Hortobágyi malom*, *Margit utca*, *Vár-utca*, *Debreceni részlet*, 1960 k., *Debreceni külterület*, 1960 k. stb.) kiegészítve, összesen több mint ötven alkotását mutatta be. Bár ezek még sokat őriznek korábbi képeiből, tapasztaljuk egyéni stílusának erősödő vonásait. A kiállításról Tóth Ervin írt cikket az *Alföldre* és a *Hajdú-Bihari Napló*-ba. „Bár intellektuális festőnek vallja magát, mégis minden képéhez fűződik egy-egy élmény, életének egy-egy darabja. [...] Hangja kétségtelenül szokatlan, sehol sincs benne közhely” – állapította meg kritikája. – „[...] s a realitás talaján maradvá sok helyen feltépte a sablonná szürkülő festői hagyományokat.

[...] S valljuk be, hatással van még azokra is, akik értékítéletükben megtorpanva cinizmussal, formalizmussal, vagy l’art pour l’art-al vádolják.”²⁰ Valójában pedig sokirányú, sokféle stílusáramlattal küzdő egyéniség volt ő. Tájképein már ekkor dominálnak a sárga, a vörös és a kék színfoltok (*Kék táj*, *Vörös Balaton*). Igaz, még nem egészen a későbbi képeinek tasiszta festékfolt-csorgatásait tapasztaljuk ekkor – ezeken a munkáin még csak erőteljes színfoltokról, színekkel való festésről van szó. De különös észrevennünk, hogy a rá, az ő művészetére jellemző Bornemisza László-s napkorongja már felkelt, hogy aztán egész pályája során ott deleljen képei egén... Tájképeivel szemben más felfogású a *Falu bolondja* című, sötétbarna és vöröses tónusokkal megfestett képe, amely címével ellentétben inkább egy megöregedett, rémült paraszt arcvonásait tükrözi.

Neves kortársairól festett portréit is ekkor állította ki. Medgyessy Ferencről, Oláh Gáborról, Holló Lászlóról, Gulyás Pálról, Sántha Kálmánról festett vagy rajzolt portréi elmélyült lélek- és karakterábrázolásról tesznek tanúbizonyságot. S megint más felfogásúak az előbbieket drámaisága nélküli, könnyed, oldott, játékos, dekoratív képek (*Fütyös*, *Vörösruhás nő*, *Szilveszter*, *Írisz játékkutyával*). Megint más művein (*Pletyka*, *Porondon*, *Kutyavásár*, *Bábok farsangja*, *Gög*) pedig már kitűnik Bornemisza karakterének másik jellemző vonása, a világot groteszken, karikatúraszerűen szemlélő emberé. Mind olyan képek, melyek vidám hangulatot árasztottak, komoly közönségsikert arattak, mert a szocreál idején felüdülést jelentettek. Utcai életképeket festett, melyek tele voltak apróbb részletekkel, hangulatokat voltak képesek ábrázolni, s elárulták, hogy a festő látszólag eseménytelen mozzanatokot figyelt meg – éles szemmel. Bornemisza Lászlónak ez a képessége bontakozik ki majd később egyre erőteljesebben, s válik egész művészete meghatározó jegyév.

Debreceni kiállításához kapcsolódóan fennmaradt egy teleírt oldal „ÉP” monogrammal, Éles Péter (jó barátja és gyűjtője) írása.²¹ Jól ismerve a művek alkotóját, bensőséges hangon szólt barátja művészetéről: „Első festői kísérleteit férfikorában végezte. Gyors siker után hosszú önemésztő harc következett az anyaggal, színnel, új formával. A lírikus alkatot soha nem vetette le. Izgatja az ezerarcú élet. Nem spekulatívan kiválasztott témákat fest: éli és festi az életet. Nem húzódik félre sohasem: teljesen benne él korában. Tehát modern festő. Vallja, hogy a ma életéről nem lehet beszélni múlt századok nyelven, ezért kifejezésmódja is modern. De a valóság talajáról soha le nem lép. Lírikus alkatánál fogva gyorsan és sokat dolgozik.” A kiállítást a két évvel korábbival összevetve leszögezi: „A fejlődés elsősorban a méreteken jelentkezik. Már akkor is éreztük, hogy a mondanivaló igényessége néhol nagyobb méreteket követelt volna. Ilyen hiányérzetünk ma már nincsen. Meghökkenő érdeklődésének széles skálája. Érdeklí az ember. Feljegyzést készít egy pesti házmesterről, a falu bolondjáról, a kutyakiállítás fanatikusaírói, a kifestett bohócról, a pesti aszfalt Jampi-járól. Megjeleníti a fagyos répába harapó francia fogoly alakját. Az atomfertőzöttek deformált alakjai a békevágy magját hin-

Kompozíció, tempera, papír,
27×16 cm

Debreceni külterület, 1960, tus,
papír, 21,5×30 cm

Kutyavásár, 1960 k., olaj, vászon, 40×50 cm

²⁰ Tóth Ervin: A kiállítások tükrében: Bornemisza László gyűjteményes kiállításáról. *Alföld*, 1960. 2. sz.; ugyanaz megjelent: Tóth Ervin: Bornemisza László gyűjteményes kiállításáról. *Hajdú-Bihari Napló*, 1960. február 20.

²¹ A kézirat Bornemisza Írisz tulajdonában volt.

Önarckép, olaj, vászon,
ismeretlen méret

Virágcsendélet, 1944 k., tus, papír,
29×20 cm

Önarckép, tus, papír, 30×21,5 cm

tik, Írisz szép arca az emberszeretetet mosolyát kelti. Gulyás Pál arca az író tragédiájának szürkéségébe hullik, S. Maugham öntudata göggé emelkedik és szétfeszíti a kép kereteit. Érdekli a természet. A virág. A naplemente. A Zagyvapart Szolnokon, a napsugár, a Balaton. A táj, amint vörösben ég, vagy szürkébe halkul. És érdekli Debrecen. Ehhez a városhoz mindig hű, ide mindig visszajár...”

A másik barátjától, Fülöp Györgytől megjelent íráshoz²² a *Hajdú-Bihari Napló* közölte Bornemisza 1960-ban készült tus *Önarcképét*. Az expresszív, pontos kép sokat elárul a festő karakteréről. Zárkózott, kissé megkeseredett, vékony arcú embert látunk magunk előtt. Fülöp így ír róla: „...Az arc a régi – és mégsem. Most értem meg, hogy amit a kiállítás két önarcképén idegenségnek véltem, az voltaképpen nagy-nagy változás. Nem a szem, a száj, a redők, hanem a lélek változása.”²³ A másik *Önarcképén* háromnegyed profilban, a képből felénk kitekin-tő festőt látjuk. Az expresszív ecsetvonásokkal, sötét színekkel meg-festett arckép sokat elárul a művész lélektani ábrázolási készségéről is.²⁴ A cikk idézi Bornemisza riportban elhangzott gondolatait: „Sti-láris hatásoktól függetlenül kizárólag a században élő embert akarom ábrázolni. Azt az embert, aki a világ teljes megismerésére törekszik. Példaképem Ady, aki a magánéletében is költő volt. A festő magán-életében is legyen festő. A képzőművészet nemcsak abból áll, hogy a környező dolgokat ábrázoljuk, hanem abból is, hogy együtt élünk ve-lük, az emberekkel, a világgal, melyet rajzolunk, festünk, formálunk.”²⁵

A már említett *Alföld* 1960. évi 2. számában Tóth Ervin részlete-sen beszámolt a kiállításról. „[...] bár Bornemisza piktúrájából álta-lában hiányzik a munka közvetlen ábrázolása, mégis a mi életünket fejezi ki. Távol tartja magát a sematizmustól, s teljes szabadsággal alkot. Nem választ történelmi jeleneteket, nem beszéli el az ese-ményeket, inkább a lelkeséget igyekszik ábrázolni. Igen sok képével igazolta, hogy a szocialista realizmus lényegében nem stílus, hanem eszmeiség.” A kommunista időszak általános ideológiai bevezetője után tér csak rá a festő jellemzésére, festészetének méltatására: „Bor-nemisznál alapvetően döntő a színek egymásmellettisége. Tartózkod-ik a harsány kolorittól, ehelyett a letompított színek egymásra való hatását kutatja. Szereti a mélybarnákat, az azokból elővillanó élénk színfoltokat. Láttunk néhány finoman kezelt virágcsendéletet, téli tájat lombtalan fákkal, fagyos folyók tükre fölött lebegő mélyszürke felhőket, ezek gazdag reflexét, kevés fényű, mélybarnából feketé-be hajló enteriőröket. [...] Portréit, alakjait impresszionisztikusan fogja fel, színekre bontja, formai hatások alig érdeklik. [...] Vázla-tai nagyobb részt frissek, sokszor többet mondanak, mint a nagymé-retű képek. A színek egymás mellé rendezésében különösen egyéni, itt megdől minden naturalista vonal [...]” Majd pedig élve a hat-vanas évek jól ismert „sorok közti olvasás és üzenet” zsurnalisztikai fogásával, az „...azonban nem egy képen...” felütéssel a megköve-telt vagy a már csak elvárt szellemben kritizál: „Bornemisza László festményeinek két termét végignézve egységes szemlélet alakult ki bennünk. E szemléletet azonban megtöri egy-egy absztraktba hajló

kemény vagy sötét kontúrokkal határolt konstruktív szerkezetű kép, amelyet csak spekulatív magyarázatokkal illeszthetnénk fejlődésének vonalába. [...] Színkultúrája figyelemreméltó, e kultúra azonban nem egy képen l’art pour l’art irányba hajlik, mintha csak a színekért, vagy festői játékoságból festette volna, problémák nélkül. Kevés az emberi ábrázolás, a valóságos szociális tematika – bár kétségtelen, hogy min-den műve reális szemléletből fakad. Némely képen a színek kezelésé-ben egyhangúság, sőt modorosság, virtuózkodás érződik.” Végezetül pedig megpróbálja újra pozitívan értékelni a kiállítást: „Bornemisza László tárlata a negatívumok mellett is híven visszatükrözi az újabb évek kötetlenebb, szabadabb festői megnyilatkozását, emberi szemlé-letét, festőiségét, a mindennapi élet s az élet apró jelenségeinek opti-mista megnyilatkozását, amelyért már írói korában is küzdött.”²⁶

Az *Alföld* ezen 1960. januári–februári számának címdalán jelent meg Bornemisza László első reprodukált munkája, Medgyessy Fe-renc portréja. A kép Bornemisza lélektani és formai megfigyelésének mélységéről tanúskodik. Stílusa pedig olyan erőteljes tehetségről vall, akiről nehezen hisszük el, hogy önképzés útján jutott el idáig.

Ezektől az elismerő, de egyúttal visszafogott kritikáktól szakadt el pályája további útján

Bornemisza. Elindult egy új, saját maga kereste és járta irányba... legelőször Lengyelország felé.

Lengyelországi vallomások, avagy „Przyśnił mi się kazimierz”

1960-ban megvalósult lengyelországi útjával – ami első külföldi ki-rándulása volt – új korszak kezdődött művészetében. A Lengyelor-szágba töltött rövid idő kitekintést jelentett számára a világba, még akkor is, ha az ország ugyanazon keleti rendszerbe tartozott, mint Magyarország. Gyakorlatilag minden más, új volt; új élményeket, új kapcsolatokat, komoly művészi feltöltődést hozott. Egy teljesen más, de tőlünk, magyaroktól nem idegen nemzet élő valósága felszabadí-tóan hatott Bornemiszára. Négy évvel 1956 után, kimozdulva a ma-gyar művészeti-irodalmi életből, a kritikák és a kiállítási intézmények agyonszabályozott rendszeréből, pezsgő, a művészeti kísérleteket el-fogadó világgal találkozott. És – rendkívül szívélyes fogadtatással.

Hogy fogalmunk legyen arról, hogy az újságokban megjelent kri-tikákon túl, mekkora és milyen vendégszeretet övezte Bornemisza Lászlót, Zajti Ferenc, Zajti Gábor és Zajti Balázs *Autóstoppal a sza-badság felé* című dokumentumfilmjéből, illetve az interjúk alapján készült kötetből nyerhetünk pontos képet.²⁷ A hatvanas–hetvenes években sok fiatal, többnyire diákok, egyetemi hallgatók indultak el nyaranta Lengyelországba. A csehszlovák–lengyel határ után már

²⁶ Tóth i. m.

²⁷ Zajti Ferenc – Zajti Gábor: *Autóstoppal Lengyelországban. Visszaemlékezések*. Nap Ki-adó, 2021.

stoppal, nagyjából Krakkó–Varsó–Mazuri-tavak–Gdańsk állomásokkal érték el az Északi-tengert. Hogy a kalandon kívül mennyivel többet jelentett és mennyit adott nekik hosszú távon, valójában egész életükre kihatóan ez a meg-megismételt kirándulás, az világosan kiderül a filmből és a kötetből. De, ami talán még ennél fontosabb, az egyes riportok nyomán pontosan érzékeljük és megismerjük azt a szerepet, amit az akkor felnövekvő nemzedék a két ország közötti kapcsolatok rendszerében játszott és játszik napjainkig. „A lengyelekkel kapcsolatban mindig volt valami, ami csak egy hívószó, vagy olyan mélyről jövő gesztus volt, az ő részükről, amire mi fogékonyak voltunk. [...] mint egy mágnes, vonzotta oda a magyarokat.” (Zajti Ferenc, 106. o.) „Úgy tapasztaltuk, hogy ez más és szabadabb társadalom, mint amihez hozzá voltunk szokva. Eleve, ahogy a lengyel diákokkal, akikkel összeakadtunk, érintkezni lehetett, a nyitottság élményét adta. Amik nálunk tiltott vagy túrt dolgok, ők büszkék rá.” (Sólyom László, 71. o.) Párdányi Miklós a szabadságérzetet emelte ki: „Az igazi szabadság az, ha semmilyen módon nem félek, akkor se, hogyha félnem kéne. És meg van alapozva.” (Párdányi Miklós, 111. o.) „Aztán ott volt 56, ami hát nálunk tabu volt, de ott még a közép műveltséggel rendelkező gyerekek is sorolgatták.” (Novobáczky Sándor, 196. o.) Szalai Attila fogalmazta meg a legerőteljesebben: „X esetben előfordult, hogy á, węgierski, magyar, [...], Nagy Imre [...]. Pillanatokon belül kiderült, hogy jobban emlékeztek a mi 56-unkra, mint mi magunk. Nekünk annyira nem szabadott, és annyira gyávák voltunk, annyira megfélemlített volt a magyar társadalom, belesüppedt a kádári posványba, és jól érezte magát, mint ebihal a pocsolyában. Az volt a fenyegetés, hogyha kinyitod a szád és 56-ot elkezded pozitívan minősíteni vagy Horthyékról egy jó szót ejtesz, akkor ebből a langyos pocsolyából kikerülhetsz ám! Ezt a magyar társadalom sajnos (lehet megsértődni) 80 százaléka beszopta.” (Szalai Attila, 222. o.) A forradalom emlékezetén kívül közel volt még a második világháború is. És mélyen élt az egész lengyel társadalomban, hogy Magyarország fogadta be 1939 után a lengyel menekülteket. Szalai Attila stoppoló élménye szinte filmbe illő: „[...] egyszer csak megáll előttünk egy Volkswagen bogár. [...] Kipattan belőle egy középkorú öszes úriember, erős akcentussal, de magyarul köszönt bennünket, és mielőtt bármi továbbit mondana, elkapja a magyar zászlót, megcsókolja, és kicsordul a könny a szeméből. Ott áll két, alig 18 elmúlt fiatalember, és nézünk, mint Szergej a kinóban, hogy ez mi. Kiderült, hogy az az ember boglári diák volt, magyarországi menekült a II. világháború alatt. És amikor meglátta a magyar zászlót, az olyan hálarobbanást váltott ki belőle, hogy egyszerűen nem bírt magával.” (Szalai Attila, 221. o.)

Festőnk az első Lengyelországba érkező művészeink közül való volt 1956 után. El tudjuk képzelni ezek után azt a szeretetet, ami körülvette... Itthon, hazatérte után nyilván nem számolhatott be hasonló élményeiről. Még a magyar–lengyel kocsmai találkozásokkor, koccin-

tás közben elhangzó „Polak Węgier dwa bratanki i do szabli i do szklanki” közös üdvözlést sem emlegethette – csak „álmában jelenhetett meg Kazimierz”.

A *Sztandar Ludu* lublini napilap cikke tudósított arról, hogy Jarosław Olejnicki (1923–1988) festő meghívására érkezett Bornemisza László Lengyelországba.²⁸ Röviden ismertették magyarországi pályafutását, idéztek legutóbbi, debreceni kiállításának katalógusából is: „[...] lázasan, türelmetlenül alkot. A legalapvetőbb motívumokat keresi, melyeket a legegyszerűbb művészeti eszközökkel ad vissza. Művei magas fokú érzékenységről tanúskodnak, s nem kevésbé arról, hogy szeret elmélyedni a témák filozófiai jelentésében. Festményei, legyenek azok akár látképek vagy portrék, nemcsak kellemes látványt nyújtanak, de elgondolkodtatnak is.”

Magáról a kiállításmegnyitóról a *Kurier Lubelski* napilap számolt be *Węgierska Inwazja* [Magyar invázió] címmel. A cikk sajnálkozásának adott hangot azzal kapcsolatban, hogy Lengyelországban alig ismerik a magyar képzőművészeket, s hangsúlyozta, hogy a „nemzetünkhöz közel álló kultúrát jobban meg kellene ismernünk.” A kiállításához *Przyśnił mi się Kazimierz* címmel készült katalógus, melyhez Csorba Tibor írt előszót.²⁹ Ebben beszámolt Debrecen és Lublin közt kialakult testvérvárosi kapcsolatról, majd a hivatalos köszöntéseken túl, idézte Zenon Kononowicz festő³⁰ Bornemisza László képeiről mondott véleményét: „csak akkor fest, amikor álmodik”. Hozzátette azt is, hogy csodálja, milyen szuggesztíven adja vissza Bornemisza az utcák hangulatát, a fényeket, az embereket, s ahogy a színek, formák víziókká folynak össze képein.

A Lengyel–Magyar Baráti Társasággal közösen rendezett kiállítás a lublini vár kiállítótermében nyílt meg. Bornemiszának óriási sikere volt. Hatalmas ünnepléssel fogadták a kéthetes tanulmányútja alatt készült új képeit. A rövid vendégeskedés alatt nemcsak Lengyelország történelmi nevezetességgű helyeit – a krakkói Kazimierzt, Nateczowot, Lublint – kereste fel, de szünet nélkül dolgozott. Közel harminc festményben, rajzban számolt be friss élményeiről... A kiállított képekből a rendezők többet is megvásároltak (a *Przyśnił mi się Kazimierz*, *Kazimierzi házak*, *Kazimierzi részlet*, *Kononowicz műterme* című olajképeket) – melyek ma is a lublini várban és a Lublini Nemzeti Múzeumban láthatók.³¹ Kitüntetett figyelemmel kísérték a festő művészetét abban az országban, ahol „egy fényévnél előbbre jártak, főleg a képzőművészet, az iparművészet és a zene terén messze megelőzték minket”.³²

A tárlattal szinte az összes napilap foglalkozott: a *Kurier Lubelski* lap a *Węgier maluje Lubelezyzne* („A magyar festő lublini motívumokat fest”) cím alatt rögtön megállapítja: „Az intellektus festői költészetének nevezhetjük azt, amit a lublini közönségnek Bornemisza László magyar művész nyújtott képei által [...]. S ez a megállapítás nem csupán irodalmi metafora. [...] Legyenek azok portrék vagy járókelőkkel teli utcaképek, kiérződik e művekből a groteszk felé hajló deformáció, a tiszta szatíra iránti érzéke, mely mögött mindig intel-

²⁸ *Sztandar Ludu*, 1960. november 16.

²⁹ Csorba Tibor (1906–1985): író, műfordító, festőművész. 1936-tól a Varsói Egyetem nyelvi lektora. Lengyelországban élt és működött.

³⁰ Zenon Kononowicz (1903–1971): lengyel festőművész, grafikus, tanár. A krakkói Kazimierzben élt és alkotott.

³¹ A Muzeum Lubelskie w Lublinie 1998. október 20-án kelt, a szerzőnek küldött levele, amelyben közlik a tulajdonukban lévő 4 db festmény adatait:

Przyśnił mi się Kazimierz – Álmomban Kazimierzben jártam, olaj, karton, 29,5×22,7 cm, ltsz.: S/Mal/443/ML

Domy w Kazimierzu – Kazimierzi házak, olaj, karton, 32,5×23,5 cm, ltsz.: S/Mal/444/ML

Fragment z Kazimierza – Kazimierzi részlet, olaj, karton, 23×32,5 cm, ltsz.: S/Mal/445/ML

Pracownia Konowicza – Kononowicz műterme, olaj, karton 23,5×34 cm, ltsz.: S/Mal/446/ML

A levélben a képekről készült diapozitívokat is megküldték.

³² Zajti i. m. 211. o.

lektuális természetének konstruktív építkezése áll. Ez az intellektuális vonás dominál látképein is. Az ilyenfajta »olvasható« festészet népszerűségéről tanúskodott az, hogy már a megnyitás előtt zsúfolásig megtelt a kiállítóterem.” Egy másik, *László Bornemisza zakochal się w Lublinie* („Bornemisza László beleszeretett Lublinba”) című cikk kiemeli, „a képein látható, hogy a művészt elragadtatták a város régi utcái, házai, az emberek, a hangulatok. Tükröződik bennük az a szeretetteljesség és vendégszeretet, mellyel körülvették...” Majd megemlíti, hogy a náluk bemutatott képeket hamarosan Magyarországon is ki fogják állítani, valamint azt, hogy a művész Párizsba készül, de utána a következő év nyarán megint visszatér Lengyelországba. Várhatóan majd ekkor, Varsóban fogja befejezni és bemutatni a lengyel képek teljes sorozatát.³³

Hogy milyenek voltak a Lublinban bemutatott képek? Témájukra utal a katalógus képmérettel és technikával feltüntetett műtárgyjegyzéke és néhány reprodukció. Bornemisza harminc képet állított ki, köztük öt grafikát. A képek címe: *Kazimierzi piac*, *Kazimierzi részlet*, *Kazimierzi házak*, *Plébánia*, *Lány álarcban*, *Idős hölgy*, *Idős ember*, *Kutyakiállításon*, *Vörös harisnyás nő*, *Kononowicz műterme*, *Lublíni utcakép*... és persze a sláger, a vallomás, „*Przyśnił mi się Kazimierz*” – *Álmomban Kazimierzben jártam*.³⁴ A legváltozatosabb címek a teljes művészi felszabadultságról árulkodnak. A benyomások gyors rögzítését jelzi a két hét alatt született „képtermés”. Nem úti képek, vagy úti vázlatok voltak ezek, hanem intenzív élmények nyomán készült sorozattal állunk szemben. Lengyelországi portréit és utcaképeit röviden úgy jellemezhetnénk, hogy festőjük teljes egyensúlyt tartott a téma, a kompozíció és a részletek közt. Ugyanazon hangsúllyal és lendülettel tudta megalkotni ezer és ezer részletből álló képeit – s mint látni fogjuk, később is ez lesz művészetének egyik legjellemzőbb vonása. Csírájában szintén megmutatkozik Bornemisza másik festésmódja is, amikor spaklival vagy elmaszatoltan, határozott körvonalak nélkül vitte fel a színeket a vászonra, majd erre a tasisztának nevezett képalkotásra mint „kép-aláfestésre”, néhány ecsetvonással konkrét formákat, egymásra épült házakat festett. A kritikusai által oly szívesen emlegetett ensori és klee-i vonásokat már itt és ekkor felfedezhetjük festészetében. De ez valójában Bornemisza László saját, egyéni hangja volt. A játékosan megmozgatott felület, a színes háttér és rajta a rajzos figurák és épületek sora mögött az autonóm művészi szabadság kiteljesedése állt.

A lengyelországi út inspirálta és felerősítette egyéni hangját. Olajjal festett utcaképei elhagyják a tusrajzok impresszionista ízét és vonalrajzát. Kubista, konstruktivista képépítés, a perspektívának a színek dominanciájával történő megoldása jellemzi munkáit ettől az időtől fogva. A lublini képek házai, az egymás mögötti utcák takarását kiküszöbölő, felfelé történő képépítkezés, az egyszerű „szem-ablakok” Bornemisza későbbi korszakában már teljesen átalakulva, új megfogalmazásban jelentek meg. E képein a lényegre összpontosított, amikor a legérdekesebb részt vette ki a tájból vagy utcarészletből, és azon belül is csak a legjellemzőbbet ragadta meg (*Lengyel város*, 1965 k.;

Lengyel város [Sandomierz]; Házak kéken-fehéren, 1963 k.). Sokszor pedig karikírozva utalt a leglényegesebbre. Festészetének fejlődése során képein ekkortól már teljeséggel eltűnik az „eredeti helyszín”, s művei csak az élmények, hangulatok benyomásait tükrözik majd. Színei, a földszínek, barnák, vörösek harmonikusan illeszkednek egymáshoz. Sajátos festéstechnikája révén több látképe akvarellszerű. Vékonyan, pasztózusan felvitt festékrétegek által érte el ezt a hatást. Kompozícióiban mindig a központra komponált, mellőzte a távlatokat, gyakorlatilag a perspektívát. Portréira és figuráira szintén az egyszerűsítés, a lényeg láttatása a jellemző. Az ábrázolt személyt háttér nélkül, a fő jellemző jegyek egyszerű felvázolásával érzékeltette.

A lengyelországi képeket Budapesten is bemutatták. 1962 januárjában, a Fészek Klubban *Lengyelországi vallomások* címmel rendezett kiállításán negyvenegy festményt és huszonnégy grafikát láthatott tőle a közönség. Az itthon is jelentős sikert arató tárlat áttörésnek számított nemcsak Bornemisza László pályáján, de a magyarországi kiállításpolitikában és -kritikában is. Az írók, színészek, képzőművészek által látogatott Fészek a legkiválóbb helyszínnek bizonyult. Jobbnak, mint bármelyik általánosan és hivatalosan „bevezetett” kiállítási intézmény, képcsarnoki kiállítóhely. A tárlatot a *Magyar Nemzet* a következő szavakkal harangozta be: „A Lengyel Munkáspárt megalakulásának 20. évfordulója alkalmából nálunk rendezett »Lengyel Hét« egyik vonzó eseménye Bornemisza László kiállítása. [...] Azt az évszázados, sokszor megpecsételt barátságot, amely a magyar és a lengyel népet összefűzi, alig lehetett volna találójában kifejezni, mint Bornemisza László lengyelországi tanulmányútjának művészi naplójával. [...] Erényei – érzékeny és eredeti látása, enyhe iróniával vegyített lírai hangja és elsősorban a veleszületett készség, mely a látvány és a dolgok lényegéhez vezet – a lengyelországi tanulmányútja alatt még inkább kibontakoztak. Frissek és ötletesek, ízlésesen játékos lengyelországi vallomásai, mintha Bornemisza a kedves, ódon lengyel városok utcái igazi közegébe lépett volna – a mesébe.” Majd kiemeli Bornemisza László modern életérzését, amely biztos szín- és formaérzékkel párosul. Témáit az élet apró, meghitt jeleneteiből, úgyszólván az egész lengyel életből meríti. Néhány, a katalógusban is szereplő kép (*Kompozíció I–VI*.) nyomán viszont szükségesnek érzi megjegyezni: „[...] az úgynevezett nonfiguratív feljegyzéseit is láthatjuk művészi naplójában – melyek nyilván csak a formanyelv csi-szolását célozzák”.³⁵

A *Népszava* kritikusa, Fábián Zoltán szintén képeinek újszerűségét emeli ki. „Mindenki mástól merőben eltérő, színes egyéniség a modern, magyar festészetben Bornemisza László” kijelentéssel indítja írását, majd a „bruegheli értelemben vett játékosággal” jellemzi képi világát. Azt is szükségesnek tartja leszögezni, hogy Bornemisza Lászlónak a „natúrális valóságból mindig csak annyi és úgy érdekes, amennyi és ahogy reflexiókra készíti”.³⁶

A modern és a bruegheli jelzővel a későbbi kritikákban is gyakran találkozunk. Sok mindenre utal, és több mindent rejt magában e

Házak kéken-fehéren, 1963, vegyes technika, vászon, 21×31 cm

Szentendre, olaj, karton, 35×44 cm

Lengyel város / Sandomierz, olaj, vászon, 30×40 cm

Lengyel város, 1965 k., olaj, karton, 29,5×23 cm

³³ *Sztandar Ludu*, 1960. november 22.

³⁴ Képcímek: *Kazimierzi piac*, *Kazimierzi részlet*, *Kazimierzi házak*, *Plébánia*, *Lány álarcban*, *Idős hölgy*, *Idős ember*, *Kutyakiállításon*, *Vörös harisnyás nő*, *Kononowicz műterme*, *Lublíni utcakép*, „*Przyśnił mi się Kazimierz*” – *Álmomban Kazimierzben jártam*. Olajfestmény-méretek: 20×30 cm, valamint 1 db 50×70 cm.

³⁵ Dutka Mária: Lengyelországi vallomások. *Magyar Nemzet*, 1962. január 10.

³⁶ Fábián Zoltán: Bornemisza László kiállítása. *Népszava*, 1962. január 24.

két – modern és bruegheli jellemzés. A hatvanas évek elejére legalább annyira fontos lett a „modern” elfogadása és hangsúlyozása, mint az Aczél György vezette kultúrpolitika és Lukács György meghatározta ideológia alapján a mű mondanivalójának és vele együtt a társadalomkritikai bírálatának a kiemelése. Azzal, hogy Bornemisza László, akinek pályája elején művészete a realizmushoz állt közelebb, ekkora már „váltott”, ráadásul hitelesen és jelentős művészi fejlődést felmutatva, a kritika úgy vélte, ezt a látványos átmenetet valamiképpen át kell hidálnia. Erre volt megfelelő jelző a „modern”, és hangsúlyozása így vált általánossá a festőről szóló írásokban.

Magának a modernség jelentésének ugyanakkor a hatvanas években egy világ felé nyitó, polgáribb hangvételű tartalma is volt. Megengedett újdonság volt ez, s ráadásul az e típusú modernség elfogadása és elfogadtatása sokkal biztonságosabb volt, mert veszélytelenebbnek tartották, mint a negyvenes évek közepén alakult, az európai stílusirányzatokkal párhuzamos jegyeket felmutató Európai Iskola vagy a szürrealizmus képviselőinek (Bálint Endre, Korniss Dezső, Országh Lili, Gyarmathy Tihamér és mások) kiállítását. Vagy akár, ugyanígy, a hatvanas évek második felében fellépő Iparterv-csoport tagjainak (Hencze Tamás, Nádler István, Bak Imre, Keserü Ilona, Jovánovits György stb.) bemutatását. De hogy Bornemisza mégsem volt soha a hazai művészetpolitika kegyeltje, legjobban az mutatja, hogy kiállításai életében csak a Képcsarnok Vállalat kiállítótermeiben voltak. Itthon gyakorlatilag a művészeti élet periferiáján egzisztált, sikereit, művészi elismerését külföldön érte el. Igazán külföldön lett neves, de a saját erejéből, tehetségéből megszerzett hírnevét hazájában sohasem ismerték el.

Magát Bornemisza festészetét viszont mintha mindez közvetlenül nem érintette volna. Sikeres művésszé első külföldi útjának élménye során lett. A művészetét megillető jogos elismerést először Lengyelországban kapta meg. És még egy nem kevésbé fontos dolog történt vele ekkor: világlátásában és művészetében szabaddá tudta magát tenni minden irányzat és befolyás alól, s ettől kezdve töretlenül haladt a maga által megkezdett művészi útján.

A *Lengyelországi vallomások* címen rendezett kiállítás két valódi művészeti kritikát is hozott. A katalógus előszóírója, Artner Tivadar művészettörténész sallangoktól mentes, pontos elemzését nyújtotta Bornemisza művészetének. Vérbeli lírikusnak nevezi, s jól látja, hogy a korábbi költő nem tagadhatja meg önmagát, még ha a tollat ecsetre is cserélte. „[...] azután is poéta maradt, mert a világról való mondanivalója erősen szubjektív. Festői vallomásai szuggesztívek, komponálása, színkezelése merészen újszerű, stílusa a formaalakítás belső logikája szerint felöleli a legfontosabb modern művészeti irányzatokat az expresszionizmustól az absztrakcióig.” Amikor pedig arról beszél, hogy a festő szubjektív önkénnyel bánik a vizuális élményanyaggal, hogy a „városokat járva temérdek jellegzetes motívumot gyűjt magába, hogy belőlük majd képépítményeket szerkesszen, amelyeknek nincs másuk a való világban [...]” – szinte előrevetíti Bornemisza

későbbi (italiai útjától kezdődő) festői korszakának jellemző jegyeit. Artner érti a festő nonfiguratív műveinek lényegét: „Következetesen haladva a természeti látvány mind erősebb átalakítása, átköltése, a mind tömörebb szerkesztés útján, Bornemisza László végül eljutott az absztrakt formálásig. Nonfiguratív képeinek a többször említett irodalmi telítettség ad tartalmat, ez emeli őket a szokványos, csupán dekoratív célzatú színekompozíciók fölé. S itt, árnyalatgazdag absztrakt munkáinál, érdekes módon erősebb hangsúlyt kap a tudatos, latolgató építésmód, frappánsan tanúsítva: aki komolyan veszi a tárgyaltan festészetet, tehát nem üres játékot űz eszközeivel, nem is törekszik, zsonglőr módján tetszetős hatásokra, az a művész még oly elvont koncepciót is csupán szigorú logikai megfontolások segítségével érlelheti jelentős művekké.”³⁷

A *Művészet* című folyóiratban Sík Csaba tollából jelent meg kritika, amelyben Artnerhoz hasonlóan vélekedik Bornemisza festészetéről. Szerinte képei érzéseknek a kifejezései is, vallomások és önvallomások egyszerre. „Jelentőségüket ennek a kapcsolatnak érzelmi tartalma, gondolati feszültsége adja. Absztrakt kompozíciói is megőrzik a látvány ideáját, hiába tünteti el a realitás minden nyomát [...]”³⁸

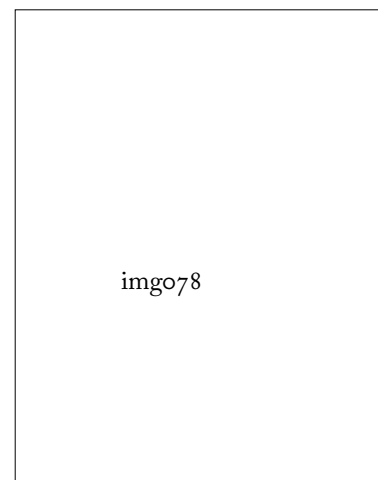
A megjelent írásokhoz a *Przyśnił mi się Kazimierz* című festményt reprodukáltak. Ennek a rejtélyes, lengyel feliratú képnek több változata is létezik. A címet sohasem fordította le sem Bornemisza, sem más, ezzel is hangsúlyozva a lengyel valóságban való teljes feloldódását. A lublini katalógus címdalán látható (ma a Lublini Múzeum tulajdonában lévő) festményt Bornemisza megismételte a budapesti kiállításra. Csakhogy ez a változat még erőteljesebb asszociációkat kelt a klee-s motívumokra. Az emlékképek nyomán még játékosabbá, még elbeszélőbbé vált. Előterében, az egymásra tornyosított házak előtt – mellmagasságban elvágva – egy sehová sem tekintő, de teljesen valóságos fiatal lány áll. Néhány vonallal, abszolút vázlatosan megalkotva: csíkos garbópulóverből kinyúló hosszú nyak, ovális fej, tupírozott szőke hajjal, tágra nyitott ártatlan szemmel. Az egész kép rendkívül könnyed, dekoratív.

A Budapesten kiállított képek között „ismerőssel” is találkozunk, a Csák Gyula *Mélytengeri áramlás* című kötetében (1963) szereplő fazekas lányával. Ő az a nagy tányérsapkás kislány, aki a lublini katalógus hátoldalán is szerepel. Kissé felülnézetből ábrázolta őt a festő, hatalmas, lapos sapkája alól tekint fel nagy szemekkel és még nagyobb szempillákkal. Feje, nyaka, válla stilizált vonalakkal megoldott, nyakában viszont kereszt lóg. A ’60-as években, Lengyelországban ezt megfeshette. S a lány alakja körül a háttérben az egész képfelület tele van egymás fölé halmozott épületekkel. Zsúfolttá vált ezáltal a kép, de festője a zsúfoltságon messzemenőig uralkodni tudott. A kislány a lényeg, ő a főszereplő, ő áll az előtérben, helyesen, kedvesen. Vele is fogunk még Bornemisza László későbbi alkotásain találkozni – sok-sok változás után, a Lázár Ervin elkeresztelte Lumikki alakjában.

A hatvanas években, Debrecenben rendezett kiállításon látott arcképekhez képest megváltozott Bornemisza portréfestészete. Korábbi

Cofos, 1964, olaj, farostlemez, 65×50 cm

Alakok, 1963, tus, papír, 16×10 cm

³⁷ Artner Tivadar: *Lengyelországi vallomások*. (Katalógus előszó.) Fészek Klub, 1962.

³⁸ Sík Csaba: Bornemisza László kiállítása. *Művészet*, 1962. 4. sz.

realisztikus fejei teljesen a múlté lesznek, stilizált, egyszerű arcképeket fest, melyek nem annyira az ábrázolt személyiségére, mint inkább megjelenítésének összhatására helyezik a hangsúlyt. A kor hangulatát és akkori ideálját őrző képek ezek. Háttér nélkül, nagyon kevés festői eszközzel adja vissza az arcot, a haját, a ruházatot vagy éppen a csúcsosan feltornyosított kalapot (*Leányportré, Női fej, Matylda, Varsói lány* stb.). E portrék nagyon mások, mint a népszerű, divatos festőművész, Mácsai István (1922–2005) hatvanas–hetvenes évek Budapest-jéről készült retró képei. De hasonlóképpen Czene Béla festészetével kapcsolatban is elmondhatjuk ugyanezt. Az 1962-es, Fészek Klubban látott képeknél olyan címek is feltűnnek, mint *Mary az egzisztencia-lista* vagy *Lány egy kawiernából*. Itt a kávéház szót megint csak nem fordította le, meghagyva-erősítve a jelenet lengyel ízét. Jellegetesen bornemiszás képek lettek ezek a szürkés tónusú, tompa árnyalatok közt felvillanó vörösekkel, kékekkel és sárgákkal festett vidám, hangulatos női arcok, alakok.

A festmények mellett ekkori tusrajzai is könnyedek. Hangulatuknál fogva többet jelentenek egy-egy tájvázlatnál. Grafikáin csak a legfontosabb részleteket láttatja, miközben a vastag és vékony kontúrok változtatásával árnyal. Egyéni módján egyszerre illusztrál és mesél. Nem törekszik dokumentatív hűségre, csupán a táj vagy a város, vagy éppen egy utcarészlet hangulatának visszaadására (*Lublíni utca, Lublíni háztetők, Utcán, A Krakkói kapu Lublinban* stb.) koncentráln Bornemisza.

Mindazok a témák (tájkép, városrészlet, házak, portré) és festői megoldások (központra irányuló kompozíció, a hagyományos perspektíva helyett a terek egymásra építése, árnyéknélküliség, nagy színfoltok, homogén színfelületek, rajzos ecsetvonalak stb.), amelyek a Fészek Klub-beli kiállítás képein ekkor még egy-egy festményén külön-külön témaként vagy részletekként tűntek fel, művészetének további korszakaiban már együttesen jelennek meg vásznain. A konstruktivista, kissé klee-s, olajjal festett városrészletek, házak, a különös nyitott, mégis sajátos zárkózottságuktól titokzatos nőalakok, valamint tusrajzainak lírai világa művészi fejlődése során mind határozottabban eggyé érik.

Első külföldi útja tehát meghozta Bornemisza számára a művészi szabadságot, saját nyelvének felismerését, valamint a szakmai sikert, elismerést egyaránt. Dekoratív-expresszív képeivel és felfogásával messzire jutott az ötvenes évek képalkotásától, akkori képeinek naturalista, irodalmias, elbeszélő hangvételeitől. Rendhagyó módon vívta ki függetlenségét, ami művészi szabadságot biztosított számára. Életpályájának korai szakaszára is jellemző, hogy volt bátorsága elképzeléseit követni és vállalni a váltásokkal járó bizonytalan életfeltételeket. Ezt figyelembe véve kaphatunk csak választ arra a kérdésre, hogy honnan volt mersze a hivatalos vonulattól „függetleníteni magát”. A kényszerűség is közrejátszott abban, hogy külföldön próbálkozzon. Művészi elismerésre és sikerre vágyott, s mivel ezt itthon nem érhet-e el, elindult hát az ismeretlenbe. Ezekre az útjaira nem az anyagi

sikerek miatt vállalkozott – mint ahogy a pénz sohasem érdekelte igazán. Bizonyos értelemben rendkívül igénytelen, vagy még inkább: puritán ember volt. Egyszerű, tiszta életvitele és -felfogása, ha szabad írói példát említenünk, talán Tersánszky Józsi Jenőéhez állt közel. Ismerve életét, kijelenthetjük, hogy a művészi inspirációt, a munkához szükséges megfelelő környezetet Finnországban, Svédországban, Olaszországban, illetve Németországban találta meg. A „nyugati” sikerek nyomán elért anyagi függetlenség végül egész életére biztosította számára a művészi és emberi szabadságot. Itthon „cserébe” ezért hallgatás vette körül. Kiállításai nem a kiemelt intézményekben, a valódi értéket képviselő helyeken, hanem csupán a Képcsarnok Vállalat termeiben voltak. Állami kitüntetést sem kapott soha.

Illusztrációk, 1960–1964

A hazai nagyközönség elsősorban mint illusztrátort ismerhette meg Bornemisza Lászlót. A ’60-as évek elejétől szinte valamennyi irodalmi folyóiratunkban jelentek meg illusztrációi. A szűkös megélhetést is alig biztosította ez számára. Másrészt pedig az illusztrációnak ekkor még alig volt társadalmi elismerést, megbecsülést jelentő értéke. Az *Alföld*, a *Nagyvilág*, a *Valóság*, a *Jelenkor*, az *Új Írás*, a *Kortárs* és az *Élet és Irodalom* hasábjain több alkalommal is közölték táj- és városrészleteket ábrázoló tollrajzait. E rajzokra is jellemző volt a vékony vonalak hálószerű volta, a középre szerkesztett kompozíció, még olyan értelemben is, hogy a kép tengelyén piramisszerűen „felhúzták” a rajzot. Az „egymás fölé pakolt” ábrázolásokkal és részletekkel, a perspektíva teljes mellőzésével szinte kiterítette nézője elé a látványt. A Barcsaytól is ismert keleti tájkomponálási mód és felfogás ugyan Bornemiszánál kissé „bizonytalanabb”, viszont az illusztráció esetében ez nem is volt fontos. Mindenesetre dekoratívak voltak a játshi könnyedséggel, elegánsan megoldott táj- és városkép-illusztrációi. Olaszországban és Skandináviában készült képeihez mintegy ujjgyakorlatokként szolgáltak ezek a munkák. Az 1967-ben publikált, a Helsinki Múzeum tulajdonában lévő *Skandináviai mese* című tollrajza az egyik példa erre.

A folyóiratokon kívül több könyvet is illusztrált, elsősorban a Móra és a Magvető Kiadók számára. Somogyi Tóth Sándor *A gyerekek kétszer születnek* című, a Móra Kiadónál 1973-ban megjelent kötetéhez készült nyolc rajzán is ezt a csúcs alakban egymásra történő építkezést látjuk. A mesészerű rajzstíluson, a könnyed vonalakon kívül a rajzi zsúfoltság, az ablakok helyett szemekkel teli ház-homlokzatok is rögtön elárulják a szerző kilétét. A könyv címdalán a korábbi ismert kislány figurájának párja szerepel: csíkos, hosszú harisnyában, rövidnadrágban, pipaszár lábakon álló kisfiú. Nevetősen, idétlen gyerekként áll az egymásra épült házakból álló város felett. A fekete rajzvonallal körbekerített barna, vörös, sárga, okker földpát színek jellemzik Bornemisza egyéni festészeti stílusát. És természet-

tesen a nap, amely valószínűleg minden általa festett képen ott virít sárgán vagy narancsvörösen.

Mátyás Ferenc *Költők és parasztok* című, 1964-ben a Magvető Kiadónál megjelent útinaplójához készült munkái is nagyjából ebbe a jellemzően aprólékos, vékony fekete vonalakkal rajzolt illusztráció-csoportba tartoznak. Különös Sós György *Végtisztesség* című, 1962-ben, szintén a Magvetőnél kiadott könyvének hat tollrajza. A kötet naturalista-realista stílusú történetét az előbbihez hasonló illusztrációkkal kísérte.

Jellemrajzokkal is próbálkozott, bár figurái inkább sematikusak. Az alakok körvonala inkább bizonytalan, mint lendületes. Stílusa némiképp az alföldi iskola rajzi és tematikai felfogására emlékeztet. Nagyobb biztonsággal készült lendületesebb tusrajzokkal találkozunk a Diószegi András szerkesztésében megjelent *A fölösleges ördög. Századvégi humoros dekameron* című kötetben (Magvető Kiadó, 1962). A Vértesi Arnold *A tengeri rák* című elbeszéléséhez készült egyszerű tusrajz felépítése: az asztalon ovális tányéron hatalmas rák, az asztal lap szélén egymás mellé ragasztott emberfejek – a kisszerű falánkság és a szolgáltság panoptikuma. Ez a karikatúraszerűen humoros figura-ábrázolás később sematikusabbá válik Bornemisznál, ámbár ugyanakkor mesélőbbé és egyben dekoratívabbá is. Thury Zoltán *Diákok* című elbeszélésének rajza a képzőművész lengyelországi utcaképeit idézi. A Papp Dániel *Legenda a jellemről* című írásához készült illusztráció viszont a svédországi *Beatnik* képét vetíti előre.

Az a stílus és képi megoldás, amely Bornemisza festészetét a hatvanas évek végétől jellegzetessé tette, Csák Gyula *Mélytengeri áramlás* című kötetében fedezhető fel (Magvető, 1963). Csákkal 1961-ben együtt járták be Nádudvart és környékét. A riportregény a magyar falu tájaira, pontosabban a falusi emberek szellemi-lelki világának a tájaira vezet. Bornemisza húsz tusrajzot készített hozzá. Ezek leginkább figurák, portrék, amiket lendületesen, egy vonallal vetett papírra. Egy ívvel meghúzott fej, váll stb., a karaktert enyhe ironiával erősítő vonal tükrözi a művész jó megfigyelésen alapuló kritikáját (pl. a szőlősgazda esetében). De e kötetben van a „kis copfos” is, a csáktornyai fazekas lánya. S akárcsak a lengyelországi képeken, ezen is nagy tányérsapka alól tekint fel. Arca alig van, csak nagy szeme, két pont orra, pici szája, és egy vonallal megrajzolt test az egész alak. A kis Copfost külön olajképen is megfestette 1964-ben (*Copfós*, 1964). Az oldalakon feltűnő további más figurák árulkodnak azok mindennapi munkájáról, foglalkozásáról. Testtartásuk, arckifejezésük akkor is hangsúlyos, ha általánosít Bornemisza. S végül is, ha kellő figyelemmel szemléljük a *Mélytengeri áramláshoz* készült rajzokat, ráébredünk arra, hogy déli és északi figuráinak és városképeinek a hazai kritikák által gyakran hiányolt magyar megfelelőjével találkozunk bennük. Dino Buzzati *A Tatárpusztá* című nagy sikerű, 1963-ban az Európa Könyvkiadónál megjelent kötete illusztrációiban művészetének összesítését láthatjuk. A könyv címlapja stílusában más, mint a belső oldalak fekete-fehér rajzai. Kék, zöld, barnás színfoltokon és

Sárga nap (Szerelmespár), olaj, vászon, 33×20 cm

fehér felületeken fekete tussal rajzolta meg a képzeletbeli város képét. Expresszív szürrealizmus, némi konstruktivizmussal beoltott tasiszta festészet megjelöléssel jellemezhetnénk ezt az apró kis grafikát, amelyen felismerhető későbbi nagy képeinek jellemző stílusa (pl. *A család*, 1963 k.; *Sárga nap [Szerelmespár]*, 1964). A kötet fekete-fehér rajzai is érdekesek, korábbi illusztrációitól immár teljesen különböznek.

Hasonlóan mozgalmas és színes felületeket látunk Somogyi Tóth Sándor *Gabi* című, a Magvetőnél 1969-ben megjelent könyvének tizenkét színes illusztrációján. A színes, „elmaszatolt”, foltszerű háttér, szürreális gomolygás határozza meg a képek hangulatát. A kompozíciót itt is a középpontra építi, de a teljes lapfelületet teljesen kitölti jellegzetes házaival, már-már szemekké váló ablakokkal és az előtér torz fejeivel. Színei: barna, zöld, sárga és a fekete. A finnországi és svédországi „egzisztencialista” képsorozatainak párja stílusban és témában egyaránt a tizenkét illusztráció. Közülük mindegyik egy-egy kis remekmű.

Hogy is mondta Gyulai Líviusz grafikusművész – számos könyv, közte Weöres Sándor *Psyché*ének ünnepelt illusztrátora – a könyv-illusztrációról, amikor egy riportban rákérdeztek arra, hogy szerint mennyiben különbözik az illusztráció a grafika más területeitől? A műfaj „arany szabályaként” a következőket fogalmazta meg: „Előtérbe kerül itt az, hogy az embernek különböző stílusokban kell ott-honosan mozognia, hogyha hűségesen akarja interpretálni az adott művet. Ilyenkor kevés idő áll rendelkezésre, egy-egy könyv születésénél mindig a grafikus az utolsó. Nem hátrány, ha az ember bizonyos korok stílusába beleássa magát. Azzal az igénnyel dolgozom, hogy az illusztráció önálló grafikaként is megállja a helyét. Olvasóként tudom, hogy a címlap csalogatja be az embert a könyvesboltba. Az illusztráció sok könyvet el tud adni, arról nem is beszélve, hogy az olvasó ízlését is formáljuk.”³⁹

Tagadhatatlan, hogy Bornemisza illusztrációi hozzásegítenek nemcsak festményei rajzi építkezésének megismeréséhez, de azt is elárulják, hogy alkotójuk az akadémiai képzés megkötöttségei nélkül került a képzőművészet világába. Ez viszont egyben azt is jelenti, hogy az egyéni művészi alkatának megfelelő stílusra maga talált rá, és maga fejlesztette azt ki. Pályája fejlődésében talán éppen ezért nem találunk kritikus töréseket, válságos periódusokat.

Itáliában – és a kecskeméti kiállítás képei (1962)

1962-ben Olaszországban járt tanulmányúton. Hatalmas élményt jelentett számára a lengyelországitól merőben eltérő mediterrán étellel való találkozás. A hagyatékában talált „spirálos füzet” néhány lapjára feljegyzett gondolat tudósít Bornemisza új korszakáról: „Mielőtt finnországi vállalkozásomról és az ott 1964 augusztusában megren-

A család, 1963, olaj, farostlemez, ismeretlen méret

³⁹ Gyulai Líviuszal Bartos Károly beszélgett. *Csodaceruza*, 2004. 12. sz.

Olasz város – Alberco, olaj, vászon, ismeretlen méret

Olasz városrészlet („Rialto”), vegyes technika, papír, 17×23 cm

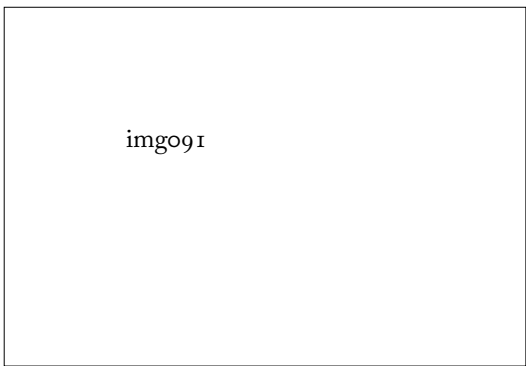
Déli város – Arezzo, olaj, vászon, ismeretlen méret

dezésre került nagysikerű kiállításomról írnék, az utamat megelőző 1963-as évnék az egész festészetemet meghatározó eseményeit szeretném most végig elemezni. 1962 végén egy hónapot Itáliában töltöttem tanulmányúton. Eredményeképpen a mediterrán világról grafikákat készítettem, melyek szinte az egész magyar sajtóban láttak napvilágot az 1963 év első felében. Ez év nyarán a Kecskeméti Művésztelepre mentem, ahol e grafikák és vázlatok alapján készített festményekből Kecskemét városa kiállítást rendezett. Ezek a képek nagy feltűnést keltettek nemcsak a városban, hanem mivel híre ment, a fővárosi sajtót is megmozgatták. Az Élet és Irodalomtól lejött Szabó György, aki cikkében ilyeneket írt le: »ez a kiállítás a világ bármely táján megállná a helyét«, valamint, »egy nagy festői pálya első állomása lehet ez a kiállítás«. De több fővárosi lap, közülük a Művészet című folyóirat is hasonló szellemben írt. Az általam személyesen nem ismert Bernáth Aurél is lejött a kiállításra. Ez a kiállítás anyagi sikerrel is járt, mert a kecskeméti orvosok (ez idő tájt nekik volt inkább pénzük) jó néhány képet megvásároltak. A kiállításról megjelent kritikák tartalma jobbára az volt, hogy új képeim minden más stílusirányzattól eltérőek. Mindezek hatására fogalmazódott meg bennem, hogy új képeimmel külföldre menjek, a minden művész által áhított sikerek felé.”

Itáliai útjának időpontja nagyjából egybeesett Mátyás Ferenc firenzei kirándulásával. A költő 1964-ben megjelent *Költők és parasztok* című könyvének egyik fejezetében (*Magyarok Firenzében*) számolt be olaszországi utazásának élményéről.⁴⁰ Érdeemes idéznünk belőle, hiszen ugyanarról az életérzésről számol be, mint amit Bornemisza képein is láthatunk. Óhatatlanul a hazai viszonyok is visszaköszönek Mátyás írásában, hogy aztán annál nagyobb legyen a két világ szembesítése; kezdve azzal, hogy a szerző sajátos (úti)naplóként először pályaválogatását ismerteti (a *Találkozás a könyvtárban* című bevezetőben). A biztos megélhetést nyújtó állástól (az akkor még a Nemzeti Múzeum épületében lévő Országos Széchényi Könyvtártól) vett búcsút. Maró iróniával ír a könyvtár hatvanas évekbeli viszonyairól, belső hierarchiájáról: „Találkoztam öntelt emberek szólamaival, amelyek tele voltak »humanizmussal«, s méltóságos aggastyánokkal, akik a portásnak is kalapot emeltek félelmükben. Alázat, félelem és az akkor még párttagsággal vásárolt, ravasz gőg, nagyképűség, kétkulacsosság fertőzte a levegőt. Nyílt tekintete csak a vasból öntött, szárnyas angyalnak volt, amely ott őrködött a díszes nagyterem bejáratánál [...]”.⁴¹ Ezek után vette a kalapját, és elindult; végigjárta Magyarország irodalomtörténeti nevezetességű helyeit. Esztergomban, Tapolcán, Curgón, Széphalmon, Szatmárcsén, Makón, Kisújszálláson és más településeken, városokban kereste fel nagy íróink emlékhelyeit. A könyvet Bornemisza László illusztrálta látképekkel és a temetőket ábrázoló lírai hangvételi, bensőséges tusradjokkal. Ugyanolyanok voltak ezek is, mint amiket szívesen reprodukáltak a hazai irodalmi folyóiratok.

Új témákat jelentettek a festő repertoárjában az itáliai kéthetes kirándulás alatt és után készült munkái. Az 1962-ben, a kecskeméti kiállításán bemutatott vázlatok és olajképek stílusa, kompozíciós felépítése, színei még emlékeztetnek a lengyelországiakra, de már egy más világ felé nyitnak (*Olasz város*, 1962 k.; *Olasz városrészlet [Rialto]*, 1962 k.). Bornemisza olaszországi festményei megértéséhez érdemes ismét beleolvasnunk Mátyás Ferenc könyvébe. Hiszen a hatvanas évek elején Nyugatra kiszabaduló honfitársainknak mind hasonló élményeik és benyomásai voltak. A mediterrán élet színes kavalkádját karneváli látványosságként élte meg és kommentálta az író, aki szavakban ugyanazt az életérzést fejezte ki, mint a festő az ecsettel. Bornemisza festményeinek nagyszerűségét, gyengéd lírai báját közvetítik az ő sorai is. „Azt már sokszor hallottam, hogy itt minden külföldi először a Dóm térre megy találkozóra, s elsétál az öreg Strozzi palota előtt gyönyörködni. A Fiat-gyár autócsodái között életveszélyes a közlekedés a magamfajta számára, de a várost lakó háromszázezer firenzei oly könnyedén, magabiztosan surran át a tilos utakon is, mint-ha Szent Ferenc vezetné őket át a tájon. Tűsarkon kopogó Vénuszok, toszkán önérzettel magyarázó, lármás férfiak sietnek a szűk utcák járdáin a loggiás, reneszánsz házak között. Csodálkozom, hogy Dante valamennyiőket a pokol fenekére küldte annak idején, hiszen ezek a kései firenzeiek kedves arcú, tiszta lelkű, vidám emberek. [...] Egyedül koncorgok tovább a nagy, hallgató táj közepén, a zsúfolt házak, szűk kis utcák árnyékaiban. Rongyosan öltözött koldusok nyújtják felém mindig üres sapkájukat, de sajnós az én lírámért nem kap a koldus kenyeret, s jómagam is szegény unghereze vagyok [...]. Tágas, modern presszó, vagy amint itt nevezik: bár. Jobbára egyetemi hallgatók látogatják. Van köztük néger, arab, francia, angol, orosz, s ki győznél felsorolni, milyen nemzetiségű még. A falakon elvont kubista, expresszionista, szürrealista és absztrakt kompozíciók. S havonta megújulnak, megint más festők képeivel cserélődnek: eleven kiállítás. Idejárnak a fiatal írók, festők, szobrászok. Az egyik asztalnál csupa szakállas gyerek ül. Apró, féldecis poharakból pálinkát isznak. De mindig csak egy fizet. Ez lehet a mecénás.”⁴²

E sorok igazi idegenvezetőt jelentenek Bornemisza László képeinek tárlatához. Mint ahogy Mátyás írásában is megjelenik a közép-európai ember groteszk látásmódja, amely nem másból fakad, mint hogy negyvenen túli felnőttként először találja magát szembe a szabadon fejlődő világgal, úgy Bornemisza László képein is valami óriási mese színpadképeiként sűrűsödnek össze az élmények. A legfantasztikusabb a festmények nyelvezete: a látott világ képi megismétlése. Rögzítette a legkülönbébb benyomásokat – a mindennapi rohanó, lüktető életet, a világi és az egyházi ünnepeket, az egymásba érő járműveket, a zajokat, a diákságot, a hippiket, az üzleteket, a kirakatokat, a kávéházakat, az éttermeket, a teraszokat... a soha komoly világháborús pusztítás nem érte régi épületeket és városokat, a nálunk igazából ismeretlen, de sokat ismételt és hangsúlyozott béke valóságát. Képes volt rövid idő alatt feldolgozni és egységes nyelven interpretálni

Zománcos városkép, vegyes technika, karton, 13,5×19 cm

⁴² Mátyás i. m.

⁴⁰ Mátyás Ferenc: *Költők és parasztok*. Magvető, 1964.

⁴¹ Uo.

Városkép, olaj, farostlemez, 30×40 cm

Egy délután Firenzében, rézkarc, papír,
15,5×23 cm

Via Appia, 1963, olaj, farostlemez,
ismeretlen méret

a benyomásait. Mint ahogy felesége, Írisz idézte a festő szavait: „az a millió sok ember, millió macska és újfent a rengeteg különféle ember” mind-mind megragadták képzeletét.

Bornemisza László Tasnádi Attilának mesélte: „Róma úgy hatott rám, mint valami óriási forgószínpad, ahol a piazzák és a körutak forgatagában korok és világrészek adnak egymásnak találkozt. Lenyűgözött, megragadott ez a kavargó, fiatalos, de ugyanakkor ellentmondásokkal és visszasságokkal terhes életstílus, amely rohanó tempójával és számunkra sokszor érthetetlen furcsaságaival sajátos ellenpólusa a mi világunknak. Úgy éreztem magamat, mint egy gyerek, aki egy eddig ismeretlen világba tévedve, megzavarodva és értetlenül áll ez új világ jelenségei előtt, humorosnak, groteszknek látva mindazt, ami mások számára természetes. Ezeket az élményeket igyekeztem visszaadni kompozícióimban is.”⁴³

S valóban, „a millió embertől és macskától” – mint egy-egy magában álló szerves élőlénytől – lüktetnek képein és grafikáin a városok. Az egymásból kinőtt és egymáshoz ragasztott házak, a kíváncsi szemű ablakok, a haj- és a koronaszerű háztetők, a nyitottan ásitózó kapuk, a sétáló vagy rohangáló, sietős járókelők. A pucér nők és a kaján vigyorú férfiak, a szakállas és kopasz csodálkozók, a fekete reverendás papok és a nyakigláb lányok felvonulása a város kisszínpadán mind óriási kavalkádként kavarog színes vásznain. Egy másik képen pedig mintha a festő kedvéért engedelmesen beállnának és felsorakoznának valamiféle rejtett fotózáshoz. Ez a humor és groteszk vonás jellemzi a mesélőkedvvel előadott témáit (*Alakok*, 1963; *Egy délután Firenzében*, 1963 k.; *Toscana [A csárda előtt]*, 1971; *Toscana*, 1984). Témái pedig mindig tökéletes összhangban állnak rajzi és festészeti eszközeivel. Vibráló színekkel teremti meg képei bizarr világát. Világos, derűs színek ezek: sárgák, vörösek, narancsok, fehérek, melyre aztán aprólékos gonddal, vékony ecsetvonásokkal vitte fel a különböző formákat és az alakok körvonalait. Képeit abszolút „telibe” festette meg, a vászon teljes felületét kitöltik a kompozíciók (*Városkép*, 1963). Nem véletlen, hogy elemzői csodálták, s nehezen tudták egzaktnak leírni művészetét. S az sem véletlen, hogy kiállításain szinte mindig elkelt az összes képe. Autonóm világú és stílusú képek ezek. Olyan stílust és témát „talált ki”, amely kizárólagosan az övé volt – és amely nagyon nagy hiánycikk volt az emberek életében...

Ezzel a képi világgal és festészeti stílussal, ha nem is szemben állnak, de mindenképpen eltérnek az északi, finn- és svédországi tasiszta festményeinek előképei. A komor, sötét háttérből előbukkanó épületek, emberek merőben másról szólnak (*Via Appia*, 1963 k.; *Déli város [Arezzo]*, 1963 k.).

Bornemisza rendkívül termékeny volt. Ettől kezdve, a római útja után, szinte ontotta magából a képeket. Őt magát saját képei is inspirálták, mint ahogy ezt egy alkalommal ő maga mondta. Óriási mesélővé vált vásznain. Mindent megszemélyesített – a szervetlen épületeket is élő, mozgó, virgonc objektumokká változtatta. Ha hátteret, mondjuk eget festett, akkor is a kép szerves részeként, a kép

világába illeszkedően tette. Ha például sárga eget festett, még sárgább napkorongot tett hozzá. A felhők helyett nem egyszer hosszú, csíkos térdzoknira emlékeztető szörnyecske húzott át az égen, rajta millió parányi integető kis lénnel. Több képe Gaudí épületeire vagy Hundertwasser fantázia szülte bécsi házára emlékeztet. Alkotásain, amikor egy-egy részletjelenetét nézzük, rájövünk arra, hogy valójában sokkal többről beszél a festő. Majd a kép láttán szemünk végtelen játékba kezd fantáziáinkkal (*Rossi úr, Pino úr, Római család, Dolce vita, Pap, Házak Firenzében, Mediterrán város* stb.).

Bornemisza László művészeti pályáját, egyes korszakait vizsgálva feltűnik a déli és az északi – tehát az Olaszországi, illetve a finn- és svédországi – útja során, illetve az ottani élmények hatására készült festmények közötti hasonlóság – olyannyira, hogy mondjuk az épületek vagy a templomtornyok kinézete alapján nem dönthetnénk el keletkezésük helyét és idejét. Ráadásul a hetvenes években német galériása, Peter Hoffmann gyakran a korábbi művei mint „előképek” alapján rendelt meg festményeket Bornemiszánál. Kötetünkben lehetőség szerint a rendelkezésünkre álló pontos adatokat közöljük az elemzett vagy a felsorolt műveknél. Viszont az egyes tárgyalt korszakoknál és témaköröknél (pl. itáliai képek, finn- vagy svédországi témájú festmények, tasiszta alkotások stb.) előfordulnak későbbi, vagy éppen „motívumkeveredést” mutató festmények is. Ezek esetében természetesen szintén feltüntetjük az adatokat, amennyiben rendelkezésünkre állnak.

Öntörvényű, a hatvanas évek magyar festészetébe nem csupán besorolhatatlan, de páratlan művészetére az elismerés hangjai mellett meglehetősen különösen reagált a kritika. Társadalomkritikát kezdtek keresni és véltek találni képein. A kritikusok kifejezéspanelet vettek át egymástól, ami megfelelően tükrözte, hogy bár tetszett nekik Bornemisza festészete, de nem tudtak vele mit kezdeni, vagy még inkább nem merték az ő művészetét értékének megfelelően interpretálni. A korabeli napilapok kritikáiból álljon itt néhány idézet, kordokumentumként is a hatvanas évek szemléletéről. Szabó György „Micsoda kultúrákra bukkanhat a látogató ezen a homokon!” felkiáltással vezeti be a művész kecskeméti kiállításáról szóló cikkét. „Poetikusak ezek a képek, a természet szépségének és benne az emberi életnek áhítatos tisztelete árad belőlük. Mindez nem jelenti azt, hogy nem volnának ugyanakkor *kritikusak* is, főleg a kapitalista társadalom fonákosságaira vonatkozóan: a tusrajzokon, vagy a festményeken az *Érdekek vására* tobzódik, tolong és nyüzsgő. Torz, esendő figurák népesítik be az előteret, valamennyi magán hordozza jellemét, mint a macskafejű pap, akit a kiállítás látogatói külön is megbámulnak. De ezzel még mindig nem merítettük ki ennek a többretegű művészetnek a mélységeit. Az érdekhajszának szinte karneváli ábrázolása *Ensort* juttathatná eszünkbe: nála lehetett ennyi álarcos figurát találni, amikor Krisztus bevonult Brüsszelbe. De megtévesztő párhuzam! Itt nem egy keserűen *moralizáló* szemlélet tekint szét kiábrándultan, ha-

Toscana, 1984, olaj, farostlemez, 70×100 cm

Mediterrán város II., olaj, farostlemez, 35×50 cm

Mediterrán város IV., olaj,
farostlemez, 70×100 cm

Hippik, olaj, farostlemez,
35×50 cm

⁴³ Tasnádi Attila: Bornemisza Lászlóról. *Művészet*, 1963. 8. sz.

Babona, olaj, farostlemez, 60×80 cm

Repülő lény, 1978, olaj, vászon, 60×80 cm

nem egy humanista, aki már tud a szocializmusról és *ennek talajáról* ítélkezik.”⁴⁴

Nos, ember legyen a talpán, aki kihámozza e véleményből a lényeg-et és a valóságot. Két nevet elfogadhatunk, akiket Bornemisza kapcsán említ, Ensorét és Chagallét. Ha nem is egészen a cikk írója által felvázolt összefüggésben. Hiszen Bornemisza biztos sohasem akart képein a „szocializmus talajáról” megnyilatkozni! Az íráshoz viszont az *Élet és Irodalom* közölte Bornemisza egyik legkiválóbb portréját, a *Velencei halárus* című olajképet. A 20. századi magyar festészet hagyományait, Rudnay Gyula, Holló László, Tóth Menyhért, Jánossy Ferenc és mások festészetének örökségét ismerjük fel e portrén, mely az egyetemes művészetben valóban James Ensorhoz hasonlítható. *Itália után – Kecskeméten* című írásában Vadas Zsuzsa például a következőképpen látja Bornemisza munkáit: „Talán túl sötét lenne e kép, ha nem éreznénk, hogy Bornemisza László panoptikum figurái: zaklatott stílusú képszerkesztései az emberiség és a harmónia nevében egy velejéig romlott társadalmi rend ellen kiáltanak”.⁴⁵ E véleményét csak fokozza a festő következő, finnországi tanulmányútja (1964. május – szeptember) után megjelent *A „Fekete Humor” festője. Látogatás Bornemisza László műtermében* című írásában. „Nemhiába tarják Bornemisza Lászlót a fekete – vagyis az akasztófahumor festőjének. Már itáliai sorozatának képeivel is bebizonyította, hogy érzi a nyugati életforma veszélyeit, ellentmondásait és figyelmeztet rá: a satíra vitriolba mártott fegyverével.”⁴⁶

A *Petőfi Népe* című kecskeméti napilapban *Így láttam Itáliát* címmel megjelent rövid ismertetésben is hasonló „gondolatokat” közöltek az olvasó tájékoztatásául: „A kép [...] nem a prospektusokból ismert nevető kék egű, daltól hangos, mesefényű Itália. Bornemisza László különös ritmusú, feszültségekkel telített olaszországi festményei és tusrajzai egy érzékeny, mélységesen humanista művész szenvedélyes hangú tiltakozásai az élet szépségeit eltorzító kapitalista társadalmi világ ellen.”⁴⁷

Bornemisza Lászlóról érdemben elsősorban barátai írtak. A „nagynevű” kritikusok inkább hallgattak róla. Mert ha történetesen akár elmarasztalóan nyilatkoztak volna művészetéről, az már azt jelentette volna, hogy foglalkoznak vele. Az írások másik része pedig személyét és művészetét használta fel a művészeti aktuálpolitika visszafogó, de ugyanakkor már kissé engedékenyebb hangnemben történő bírálatára. Ez utóbbi kritikák tehát gyakorlatilag nem neki és művészetéről szóltak, csak az ő példáján keresztül demonstrálták az „új szelek elfogadását”, üdvözlését.

Az egyszerű magyar állampolgárok számára 200 dolláros útiköltség kiváltásával a zsebben, hivatalosan kétfévente esetleg engedélyezett úgynevezett „nyugati” utakkal szemben Bornemisza kívívta magának azt a ritka szabadságot, hogy utazhatott.

A Holnap útjain. Bornemisza László kiállítása című, Szamos Rudolfnak, a szombathelyi *Vas Népe* újság főszerkesztőjének a tollából született írás például szembement a hivatalos irányvonallal. Az egész

oldalas bírálatát mindjárt így kezdi: „Meghökkenítő! Izgalmas! Osztatlan lelkesedést, vagy bosszantó ellenérzést vált ki! Egyre megy. Ezrek és ezrek véleménye: nem lehet közömbösen szemlélni Bornemisza László itáliai sorozatának képeit. A művész és minden egyes alkotása állásfoglalást követel a nézőtől, és valahol itt kezdődik a művészet.” Leszögezi: „Bornemisza László a mai magyar festészet talán legizgalmasabb, mindenesetre legeredetibb egyénisége”. A szombathelyi Művelődési és Sportház kiállítótermébe került kiállítás kapcsán már nem is a képekről, hanem valami egészen másról írt: „Ez a modernség [írja az épületről], a ma emberének haladó, merészen előre néző, ha tetszik szókimondó életérzése adott otthont ennek a kiállításnak, amely hasonlóan kimagasló festőművészettel, ezt a modern szemléletet tükrözi.[...] amikor valaki először találkozik valami szokatlannal, újszerűvel, talán az első pillanatban meghökken, de nyomban rádöbben arra is, hogy ez a szokatlan, ez az új tulajdonképpen belső titkos álmait, gondolatait, a saját életérzését nyújtja. [...] és az emberi haladás minden barátja szívből örül annak, ha a művészetben is saját életérzésének frappáns megfogalmazását kapja.” Végül, burkoltan áthelyezve a szókimondás felelőségét, rátér mondanivalója lényegére: „A vendégkönyv bejegyzései szerint ez a kiállítás vallomásra kényszerítette a konzervativizmust – helyenként a primitívséget is – a szemellenzős »tanárosdi« ásatag felfogását, a kispolgári álprűdizmust és azt a számbelileg is abszolút többséget, amely a művésszel ért egyet, és az erősek biztonságával fricskázza le gondolatíságáról mindazt a maradit, amely minden előretörni kész újjal szemben »fújja a maga« tudományos mezbe ködösített nótáját.” E kijelentés után továbblép, s a szocializmus követelményei szerint, szinte az egész magyar társadalmat megszólaltatja: „Főiskolások, képzőművész növendékek, munkások és értelmiségiek – az értelem jogán tiltakoznak a naturalizmus, a valóság fényképezése ellen. Két világ csap össze Bornemisza képei körül: a letűnő és bükkfatokba zárt sznobizmus, és a merészen saját bátor álmai után lépni akaró – ha tetszik, ha nem – forradalmi új szellemiség.” Írásában hangot ad a festészeti absztrakció védelméről szóló véleményének is. „Az absztrakció antihumánus, vallja a művész, de a kifejezés összehatása érdekében mégis fel kell bontani a hagyományos és megszokott formákat. De a formabontás – mint Kompozíció-sorozata bizonyítja – a mondanivalót, a kegyetlen satírával kifejezett érzést erősíti.”⁴⁸

Mindebből világosan kitetszik, hogy a kritika gyakran a politikai-társadalmi elvárás és az annak való megfelelés hangján szólt, de ugyanakkor az ő képein keresztül már az újat, a frissebb szemléletet is el kívánta hinteni. Nyilván számos túlzás tetten érhető ezen írásokban, hisz több nagyszerű képzőművészünk is volt a hatvanas években, de Bornemisza László úti élményei során született teljesen új – a magyar képzőművészetben ismeretlen – stílusán és témáin keresztül rendkívül alkalmas volt a kultúrpolitikában uralkodó „szigor” felfeszegetésére.

Itáliai képeiről a legszakzszerűbb írást Tasnádi Attila *Művészetben* megjelent kritikája jelentette. „Bornemisza László a mai magyar fes-

Leányzó, 1979, olaj, vászon, 30×20 cm

Szereződ, olaj, farostlemez, 50×35 cm

Fuvolózó lányka, 1978, olaj, farostlemez, 80×60 cm

Felleg a város fölött, olaj, farostlemez, 40×60 cm

⁴⁸ Szamos Rudolf: A Holnap útjain. Bornemisza László kiállítása. *Vas Népe*, 1964. január 5.

Várákozás, 1978, olaj, vászon, 60×80 cm

tészet egyik legizgalmasabb, legeredetibb egyénisége – írja. –[...] a hazai piktúrában úgyszólván előzmények nélküli *iróniája* hamarosan felkeltette a közönség érdeklődését. Lengyelországi útiképeiből rendezett kiállítása már kiérlelt, lehetőségeit és kvalitásait jól ismerő biztos kezű festőt állított elénk, aki érzékeny művészi alkatával mindig ki tudja fejezni korunk életérzésének művészi arculatát. [...] Felületesek lennénk – ha ezeket egyszerűen útiképeknek minősítenénk – jellemzi olaszországi képeit –, mert Bornemisza László következetesen kerüli a helyi jelleg, a couleur locale ábrázolását, ami az idegen tájakon utazókat rendszerint megkísérti. Képei – ha az olasz élet ihlette is őket – az egész nyugati világgal való találkozásáról számolnak be [...]”⁴⁹

Bornemisza László képei barátját, Mezey András költőt is megihlették. A *Kisváros Itáliában* című verse játékosan adja vissza a festmények hangulatát:

*Egy város arcon repedés:
A falakon a nevetés,
A köveken a meztelen
balál előtti szerelem.*

Holdfogyatkozás Porvoo-ban, olaj, vászon, ismeretlen méret

Libaa-Kött, 1977, olaj, farostlemez, ismeretlen méret

*A „Szentlélek Bankház” – bivaly
bődül, hogy semmi, semmi baj
A harangszóban ábitat
félélme mindent átitat.*

*Az utcalányon úr liheg
talán a kéjt sem éli meg.
Talán a nép is így marad
a „Felső tízezer” alatt,*

*míg a túlértett falakon,
átüt a gyilkos unalom,
A Sündisznó úr megcsúfolt
Virrasztó arcán ül a hold,*

*a felesége: pulykanyak.
Hányszor kell még így háljanak.
S a Cinzano-palack-
liba orrán a májzsugor*

*ráncosodik és nyakig ér,
a ruhaszárító kötél...
A csupa – nyult arc éjszakát,
alsónadrágok lengik át.*

Az itáliai kirándulással egy korszak zárult le és egyben nyílt a művész pályafutásában. „Elvégre, akinek van némi képzelete, és a lámpaláz se tartja vissza semmiféle elhatározástól, messzire juthat, s a

messziségből tökéletesebben láthatja meg saját kicsi hazáját is.”⁵⁰

– Mátyás Ferenc megfogalmazása teljességgel vonatkozik Bornemiszára is.

Észak felé – Skandinávia

Finnországban

„1964 májusában 40 festményemet a szokásos hivatalos adminisztráció után feladtam a Keleti Pályaudvaron Helsinkibe. Cím hiányában, személyes kiváltás megjelölésével. Ezt követően vonatra ültem, s magam is elindultam homályos céllal egy számomra teljesen ismeretlen világ felé, nem ismerve ott senkit, még előzetes levelezés szintjén sem. Elméletben ismerős volt nekem a finn világ: 1948/49-ben Kodolányi Jánosnál laktam, ki jó ismerője volt Finnországnak, s az ő Suomi című könyvét már korábban olvastam. K. L. néprajztudóstól⁵¹ is sokat hallottam állítólagos rokonainkról, mivel ő a 30-as években éveket töltött ott. Talán azért is voltam bizakodó utazásomat illetően, s mertem belevágni. Utazásom fedezésére összesen 70 USD-t vághattam zsebre. Prága, Berlin, Stockholm érintéssel érkeztem Helsinkibe” – tudósít ez a néhány sor a festő újabb céljáról.

Hogy a negyven darab, itáliai élménye alapján született festményével miért éppen Északra indult? A spirálos füzetben erre a kérdésre már nem kapunk választ. De a két ellentétes világ: Észak és Dél, ettől kezdve egész művészetére meghatározó erővel bírt. Itt is, ott is otthon érezte magát. Sikeres és befutott festő lett náluk: egymás után nyíltak kiállításai, cikkek jelentek meg róla, festményeit közintézmények és gyűjtők vásárolták meg. A festmények többsége magántulajdonba került. A *Földközi-tenger melléki város (Mediterrán város)* című, fára festett nagy méretű olajképét a helsinki Amos Anderson Művészeti Múzeum vette meg.⁵²

Négy hónapig volt Finnországban. Helsinkiben, az itthonról feladott negyven itáliai témájú kép mellett negyvenhét új, ott készült festményt és grafikát mutatott be a Helsingin Taidehalli – Kunsthalle Helsinkiben, az ország legrangosabb kiállítási intézményében.

A napi sajtó szenzációként ismertette a tárlatot. A *Nya Pressen* nevű lap *Italien sett genom ungerskt diktaröga* címen írt róla.⁵³ Az *Uusi Suomi* augusztus 22-i számában az ismert művészeti kritikus, az Athenaeum főigazgatója, E. J. Vehmas hosszabban elemezte műveit. Képeivel kapcsolatban Chagall, Klee és Ensor művészetét említette párhuzamként: „Nincs átfogó képünk Magyarország mai művészetéről, ám ez a művészet nem szorosan és kizárólag a szocialista realizmushoz kötődik, hiszen Bornemisza művészete ugyancsak szabadon követi saját művészi látásmódját és játékos szürrealista képzeletét, amely szorosan kapcsolódik a jelen művészi törekvéseihez. Festményein számtalan apró kis részlet ezer szálból szőtt szötte ssé áll össze, amely egy félig mesebeli, félig értelmetlen élet képét tár-

Porvoo, olaj, vászon, ismeretlen méret

Porvoo (Finnország), olaj, farostlemez, 35×50 cm

Városrészlet (Libaa-Kött), 1965, tus, papír, 16×20 cm

⁵⁰ Mátyás i. m. 305. o.

⁵¹ Kiss Lajos néprajzkutató (Hódmezővásárhely, 1881 – Budapest, 1965): a történelemtudományok doktora (1952), 1948-ban Kossuth-díjjal ismerték el munkásságát. Újságíróként, majd a Hódmezővásárhelyi Városi Múzeum első vezetőjeként dolgozott. Muzeológiai ismereteit Kolozsvárott a Tudományegyetem Régészeti Intézete által szervezett tanfolyamon szerezte. 1912-től Nyíregyházán a Megyei Múzeum munkatársa volt, majd 1925-től a múzeum igazgatója, 1949-ben Budapesten a Néprajzi Múzeumból ment nyugdíjba. Kiterjedt munkássága a magyar leíró etnográfia egyik legértékesebb része.

⁵² Az Amos Andersonin Taidemuseo igazgatója, Bengt von Bonsdorff, Helsinki, 1998. október 28-án kelt levélben értesítette a szerzőt arról, hogy gyűjteményükben található Bornemisza László *Mediterranean town* című (1964, 150×100 cm) festménye. A levélhez a kép diapozitívát is megküldték.

⁵³ E. P.: Italien sett genom ungerst diktaröga. *Nya Pressen*, 1964. augusztus 29.

Porvoo, Libaa-Kött, 1978, olaj, vászon, ismeretlen méret

Lumikki, olaj, farostlemez, 70×100 cm

Északi táj, olaj, farostlemez, 70×100 cm

ja élénk. Az emberek, mint egy hangyabolyban, nem értik az őket körülvevő világot, s nincsenek tudatában saját szerepüknek ebben a nyüzsgő, zűrzavaros kavarodásban. Vagy játékosan fogják fel az életet, vagy szorongással, s a pánik érzésével reagálnak. Ily módon a művész képzeletének szülöttei olykor Chagall zsidó gettóira, olykor Enso-réira emlékeztetnek, a képek aljáról ránk meredő arcok az ő figuráik fintorát juttatják eszünkbe. A kiállításon számomra művészileg a legfigyelemreméltóbb a rajzgyűjtemény volt. Ezekben fellelhető az a fajta szellemiség és lelki kifinomultság is, amely a saját zárt világukba visszahúzódó műalkotásoknál érezhető. Néhány különösen szép rajzsorozatából világosan érződik a festőnek Kleevel való rokonsága.”⁵⁴

A finnek jól emlékeztek Bornemiszára, amikor a Kulturális Kapcsolatok Intézete rendezésében Glatz Oszkár, Rudnay Gyula, Csók István, Bernáth Aurél, Németh József, Barcsay Jenő alkotásait mutatták be a Helsingin Taidehalliban, a Művészetek Csarnokában, 1965-ben. A kiállításról kritika jelent meg a *Uusi Suom*ban. Szerzője E. J. Vehmas (Einari Johannes Vehmas [1902–1980] finn kritikus), aki korábban már írt Bornemiszáról, írása végén meg is jegyezte: „[...] a felsoroltaknál érdekesebb volt Bornemisza László, akinek az ősszel volt itt kiállítása. Ő sajátosan éli meg korát, és annak egyéni formát ad. Nyilvánvalóan ő a mai magyar festők között a legjelentősebb, ha ugyan nem beszélünk Vasarelyről, aki már teljesen elpárizsiasodott kozmopolita, tehát nem él a magyar képzőművészetben.”⁵⁵

Bornemisza itáliai és a finnországi képeinek összevetésekor rögtön feltűnik az északiak komorabb színvilága. Sötét- és vörösesbarnákkal, fekete színekkel festett, itt-ott kékekkel vegyülő képein, ha fel is tűnik a rá jellemző napkorong, de az is sötétebb (*Porvoo I–II*). Láthatjuk azt is, hogy a hasonló témák ellenére az északi festményein eltűnik a déliekre jellemző játékos rajzosság. Helyette viszont Bornemiszának egy új, festészetiileg oldottabb, lazább ecsetkezelésű stílusára figyelhetünk fel. A tasiszta festőkhöz hasonló foltszerű színfelrakásból indít. Képei alaphangulatát ezek a látszólag taláalomra felvitt színfelületek egymásba átolvadó, több helyen „megcsorgatott” színfoltjai nyújtják. Majd következő lépésként erre a mozgalmas színfelületre festi rá az épületeket és a különböző alakokat, jeleneteket (*Lumikki*, *Pap*, *Északi táj*). Korábbi képeinek sajátos kiegyensúlyozott harmóniája is eltűnik. Olyan ismeretlen vonást fedezünk fel művein, amely feltehetően a festő belső pszichés állapotára utal. Képein a rá jellemző derűt inkább groteszk látásmód váltja fel. A vásznait kitöltő festményei komor, baljóslatú világot tükröznek. Expresszív, víziószerű képeket festett, melyek Dante *Divina Commediájának* huszadik századi jeleneteit, az élet talmi voltát tükrözik. Zárt palackból kiszabadult szellemként láttatta meg a festővel Észak ezt az új, ismeretlen nyugati (!) világot. Képei a szabadság sokszínűségét adják vissza, nagyszerűségével és visszáságaival egyetemben. A „minden lehetséges” és „minden állításnak és létezésnek az ellentéte is igaz lehet” világ tobzódik festményein. Mint aki gyorsírással ír, úgy rögzítette képekben a látottakat immáron absztraktnak, elvontan, hieroglifaszerűen.

A négy hónapos északi tartózkodás inspirálta és kierlelte művészetét, formanyelvét, nemkülönben világlátására is nagy hatással volt. Finnországból hazafelé jövet rövid időre megállt Stockholmban is. A svéd főváros modern építésze, magas üvegpalotái, nagyvárosi életmódja, szabad szelleme, morálja, amely hírből is csak kevésé volt ismert Magyarországon, mind megragadták fantáziáját. El is határozta, hogy amint teheti, megint visszatér oda. Így hazaérkezése után rögtön megkérvényezett egy skandináv tanulmányutat, melyet sikerrel el is nyert.⁵⁶

Finnországi látogatásával lezárult művészetének egy fontos korszaka. Festészetének egy újabb etapját, eddigi munkásságának kiteljesedését a svédországi tanulmányútja során készült festmények sorozata jelenti majd. (Zárójelben jegyeznénk meg, hogy ezen új stílusú képek mellett, nyilván megrendelői kérésére, Bornemisza László továbbra is készített itáliai korszakát felidéző festményeket és rajzokat.) De ekkorra már Bornemisza László egész művészete és nyelvezete teljesen különbözött a magyarországi képzőművészettől.

Finnországi bemutatkozásairól itthon is beszámoltak.⁵⁷ Hazatérte után pedig interjút készítettek vele, melyben kifejtette, hogy „a finnek nagy figyelemmel kísérik az egész világ képzőművészetét. Nincs egy- séges, meghatározott stílusirányzatuk, minden érdeklő őket a naturalizmustól egészen a nonfiguratív törekvésekig. Nemrég Buffet és Klee műveiből rendeztek kiállítást”.⁵⁸

Minden bizonnyal ő is látta ezeket. Találkozása a hatvanas évek közepén „élőben” a korábban csak reprodukciókról ismert Klee-képekkel legalább akkora élményt jelenthetett számára, mint művészeinknek a Műcsarnokban jóval később, 1976-ban bemutatott Klee életmű-kiállítás.

Következő skandináv útjára készülődve a szolnoki művésztelepen dolgozott. Finnországi tanulmányútja az absztrakt és nonfiguratív művészet felé irányította művészetét. Művészbarátaival az „új” művészet kérdéseiről, formajegyeiről vitatkoztak elméleti szinten. Bornemisza velük szemben, akik csak nehezen hozzáférhető külföldi lapokból ismerték a háború után, az ötvenes évek közepétől megújult európai képzőművészetet, hatalmas „előnyt” élvezett. Hogy mennyire nem csupán felszínes formai megoldásokat jelentett számára az absztrakt, tükrözi egy vele készített riport is, melyben kijelenti: „véleményem szerint minden kép »bűn«, amelyik nem mond, nem fejez ki semmit”. Majd kifejti: „Mivel az európai művészetben most a világtól való elidegenedés, az elszemélytelenedés jelei tapasztalhatók, szeretném a magam módján felvenni a harcot ellenük. Az elembertelenedés ellen küzdeni odakint a modern festészet eszközeivel!... Egész utamat tulajdonképpen ilyen »humanista« propaganda szolgálatába szeretném állítani”⁵⁹ – beszélt terveiről. Az egzisztencialista filozófia és az egzisztencializmus kérdéseit akarta festészeti eszközökkel kifejezni – erről szólt Északra való visszatérése, és erről szóltak az új képek.

Libaa-Kött, 1974, olaj, vászon, 100×70 cm

Pap, olaj, farostlemez, 100×40 cm

Libaa-Kött, 1984, olaj, vászon, 70×100 cm

⁵⁶ 1965 októberében értesítették arról, hogy a Svéd Intézet és a magyarországi Kulturális Kapcsolatok Intézete közötti megegyezés alapján elnyerte a svéd ösztöndíjat.

⁵⁷ *Itália–Kecskemét–Helsinki* címmel tudósított Bornemisza finnországi kiállításáról a Petőfi Népe 1964. szeptember 17-i számában. „A finn képzőművészeti és kulturális élet rangos eseménye volt a kiállítás” – írta a megyei napilap (5. o.). Az *Élet és Irodalom* 1964 szeptemberében (8. évf. 37. sz. 4. o.) *Magyar festő Helsinkiben* címmel írt: „A finn főváros szinte minden jelentős lapja elismerő kritikát közölt róla. »Míg a nyugati művészet enerválttá vált, lehet, hogy ez a keletről jött forradalmi festészet új, friss erőt hoz a művészetbe« – írja a *Kauppaletti* című tőkés lap. A kommunista *Kansan Uutiset* erőteljes dinamikus művészetnek nevezi Bornemisza festészetét, a *Suomen Socialdemokratii* a festő egyéni hangját dicséri, és kiállítását a magyarországi művészeti szabadság bizonyítékának tekinti, a *Helsingin Sanomat* 1964. szeptember 26-i számában reprodukciókat közöl, a *Suomen Nainen* 1964. szeptember 9-én pedig ismertetést.”

⁵⁸ Gyorsinterjú Bornemisza Lászlóval. *Esti Hírlap*, 1964. október 15.

⁵⁹ Vadas Zsuzsa: Itália után – Kecskeméten. Látogatás Bornemisza László festőművésznél. *Petőfi Népe: Bács-Kiskun megyei lap*, 1963. július 21.

⁵⁴ E. J. Vehmas: László Bornemisza. *Uusi Suomi*, 1964. augusztus 22.

⁵⁵ E. J. Vehmas: Unkari taiten nayttely. *Uusi Suomi*, 1965. április 10.

Skandináv mese, 1975, olaj, vászon, 100×70 cm

Lány, olaj, vászon, 140×100 cm

Beatnik képemben kifejezésre jut az is, ami egészségtelen: az unalom, a tunyaság és az elvadulás.” Egy személyes élménnyel is megvilágította kijelentését: „Stockholmban elvetődtem egy Beatles-film előadására. A 15-16 éves fiúk, lányok végtelenül boldog lelkesedéssel tapsoltak, kiabáltak. A mozivásznon pedig megjelentek a kiábrándult beat-sztárok unottan, fensőbbbségesen. Számukra ez már üzlet volt, egy korai biznisz. Olyan kettősség, olyan ellentmondás ez, amelyen érdemes elgondolkodni.”⁶³

Művein gyakorta kulisszaszerűen, egymás mellé ragasztott házakat látunk, előterükben férfiakkal. Külön csoportot alkotnak ezek a rezignált távolságtartást tükröző festmények. Az egyiken, kitekintve a képből, külső megfigyelőként idegenül állva, szimbolikusan magát Bornemisza Lászlót látjuk. A legváltozatosabb témák fordulnak elő további más vásznain: vörös, fekete, fehér színekkel megfestett pokoli színjátékának helyszínén csonttá-bőrré összeaszott Ádámok és Évá, lötytyedt fenekű, kéjsóvár korosodó nők utcai sorozata látható. Máskor megint apokaliptikus sötétségbe borult városok világába vezet minket a festő. Sokszor úgy tűnik, meg sem „festette”, be sem fejezte a képet, csak a színeket vitte fel, és foltokként hagyta azokat érvényesülni. Ezeken a művein expresszív örvénylésben elfojtott drámai feszültség érezhető. Más képein pedig éppen ellenkezőleg, elbeszélőn oldja a feszültséget. Egy vidám narrátor áll elő, egy nyakigláb kislány – aki mintha a saját szája, nevető fanyar látása szerint mondaná el a dolgokat. Némelykor nevet, kuncog, valamikor túl komoly vagy elmélázó. Néha pedig mintha csak véletlenül lépett volna oda a vidám felvonulást rendezők elé. Ő lesz majd Lumikki – a Bornemisza korábbi könyvillusztrációiból ismert nádudvari fazekas copfos kislányának északi alteregója (*Lumikki I., II., III.*). Kedves alakjáról, az író Csukás Istvánhoz hasonlóan mondta el egyszer Bornemisza László: „[...] a gyermekkor, a fiatalság eredendő romlatlansága, a frissesség, ahogy rácsodálkoznak a világra. Minden igazi művész magában hordja az örök gyermeket. Az egyetlen korszak, amikor még felhőtlenül fényes az ég. Festői látásmódom egyik jellemzője: a gyermek naiv szemén keresztül láttatni a világot, s így felmutatni a groteszk mozzanatokat.”⁶⁴ Tájképein képzeletbeli tájakat látunk, melyek vidám vagy jellegtelen hangulatokat közvetítenek, s melyeken szintén embereket, különböző jelenteket festett meg. Művészetéről kritikusai többször is írták: témái és festészete karikatúraszerűen ironikus.

A svédországi tanulmányútja során megismert északi művészet nem volt direkt hatással festészetére. Sajátos egyéni látásmódja viszont új vonásokkal gazdagodott. Ottléte alatt készült valamennyi alkotását megvették. Haza, Magyarországra, a művész életében nem került belőlük. Így aztán az itáliai képeihez hasonlóan egy-egy téma eredeti első változatát csupán a folyóiratokban megjelent reprodukciók és kiállításokon készült felvételek alapján ismerjük.

Itthon... együtt északkal és déllel

Hazatérte után az ismert kritikus, Frank János készített interjút a művésszel. „Magányos festő. Semmilyen művészeti csoportba nem tartozik. Nem követ semmilyen hagyományt, irányzatot. Művészte egyetlen izmusba sem sorolható” – mutatta be Bornemisza Lászlót. Képeit derűseknek ítélte, melyeken véleménye szerint „nyomát sem látni a szorongásnak”. E számunkra ma érthetetlen kitételével kapcsolatban felidéződnek azok a régi „reflexek”, kiszólások, melyeket elsősorban Nyugatról, a nyugati világról szólva, szükséges volt a szövegbe belevenni, bárkivel és bármiről is folyják szó. Svédország feltétlenül az „elítélendő” társadalmak közé tartozott. Ha Bergman nem is volt olaszosan derűs, mint Fellini, a filmjei által közvetített esetlegesen depresszív hangulat mégsem a szorongó világot jelentette. Bornemisza reakciója helyén kezelte a kérdést: „Bennem nincs szorongás. Ezért nincs a képeimben sem szorongás. Nálam az optimizmus nem programszerű és főleg nem póz. Nehéz és küzdelmes életem volt, de úgy érzem, hogy ez a művészetemben nem hagyott nyomot. Helyesebben: ellenkező előjellel. Úgy érzem magam, mint ha az élet elején állnék. Eljutottam odáig, hogy úgy nézhetem a művészetet, mint egy magas szintű játékot. Nem volt könnyű idáig eljutni. De most már szabadjára engedhetem a játékoságot. Az utóbbi években kialakult »ars poetikám«: *hitem a játékban*. Hitem abban, hogy az emberi küzdelmeket csak a játék feledteti, játék tiszta kártyákkal, az emberi öröm érdekében. Életemben és művészetemben a legnagyobb változásokat az utazások tették. Ezek közül is talán *itáliai* utam élményei adtak legtöbbet. Rám nem a múzeumok, nem az emberi kultúra hagyományai, hanem az utcák forgataga, ellentmondásos korunk sokrétűsége hatott. Ennek igyekeztem művészi kifejezést találni. Külföldi útjaim legjellemzőbbje mégis a munka volt, a kiállításokra való felkészülés. Nem beszélek idegen nyelven, még németül is gyalázatosan. Én, az egynyelvű, képeimmel társalogtam ezekben az országokban, és sikerült is megértetnem magam. Művészi és emberi közérzetem persze itthon a legjobb.” S arra az egyszerűen hangzó kérdésre, hogyan fest, a következőket válaszolta: „Minden képemnek van egy intellektuális indítása. Munka közben aztán – amikor már megvan a színek összecsengése – kivágódnak az ösztönök kapui. S a festés vége felé megint előjön az intellektuális kontroll, valamilyen szellemi radarellenőrzés. Én egyszerre több képen dolgozom, később tovább folytatom, hol keveset, hol többet festek rajtuk. Lassan dolgozom. A műterem falai mindig teli vannak képpel. Köztük élek és nélkülük nem tudnék élni... Az, hogy minden nap látom a képeimet, olyan önkontrollhoz segít, amely inspirációt ad a továbblépéshez. Az újrakezdés örömét adja. A legfontosabb most nekem, hogy a kép ne legyen túldolgozott. Annak ellenére, hogy aprólékosan dolgozom meg a képet. De nem szabad, hogy a festmény a túldolgozottság hatását keltse. A kép igazi tartalma az alapharmóniák megteremtése.”⁶⁵

Nyári délutánon, 1979, olaj, vászon, 30×20 cm

Toronyváros, 1984, olaj, vászon, 100×70 cm

⁶³ Kerékgyártó István: Bornemisza László. *Ifjúsági Magazin*, 1968, 4. évf. 1. sz. 46. o., *IM tárlat* 47–48. o.

⁶⁴ Kerékgyártó i. m.

⁶⁵ Frank János: Bornemisza Lászlónál. *Élet és Irodalom*, 1966. augusztus 20.

Fortepan Hunyady József (2) Dorottya utca 8., Kulturális Kapcsolatok Intézete Kiállítóterem (később Dorottya Galéria), Bornemisza László festőművész kiállítása.

img121 HELYESEN img119
(MÁR SZEREPELT A SZÖVEG
MELLETT)

Mediterrán város IV., olaj, farostlemez,
70×100 cm

A riport a Kulturális Kapcsolatok Intézetének Dorottya utcai kiállítótermében 1966 decemberében nyílt kiállítása előtt készült. A személyéhez fűződő hivatalos viszonyulást pontosan kifejezi, hogy kiállítására nem kiemelt intézményben került sor. Ennek ellenére a legnagyobb nevekkel találkozunk: a katalógusszöveget Németh Lajos művészettörténész írta, a rendező Frank János művészettörténész volt, és a kiállítást Borsos Miklós szobrászművész nyitotta meg.⁶⁶ A magyar képzőművészetben egyedülálló, egyetlen stílust és irányzatot sem követő művész immár itthon igazolta külföldi sikereit. A közönség pedig együtt láthatta Északot és Délt (*Szentlélek Bankház*, 1963; *Skandináv táj*, 1964; *Arnó-parti jelenet*, 1964; *Milánói jegyzet*, 1964; *Északi történet*, 1965; *Mediterrán város I–VIII.*, 1965; *Lappföld*, 1966; *Suomi*, 1966; *Porvoo*, 1966; *Március Stockholmban*, 1966 stb.). S a bizarr képcímek (*Monsieur Jacques Sztriptíz-bár tulajdonos*, 1966; *Öreg arab Párizsban*, 1966; *A nyár csütörtökre esett*, 1966; *Egy délután Rómában*, 1966; *Önéletrajz*, 1966 stb.) a festő mesélőkedvéről, kiapadhatatlan fantáziájáról tanúskodtak.

A vékony ecsettel, szinte grafikusan festett, sárgából narancsba ömlő, s végül vörösbbe sűrűsödő, meleg árnyalatú mediterrán festményei ugyanazzal a meglepetéssel hatottak, mint kékes színvilágú, kén-sárga egekkel és napokkal festett skandináv városképei, képzeletbeli tájai. Egyazon képtáblára részletező módon ecsetheggyel, valamint széles ecsetvonásokkal, pasztózan vitte fel a festéket. Színgazdag alkotásain bátran élt fekete-fehér grafikai megoldásokkal. A kompozícióit „kiterítve”, síkban ábrázolja, mégis, ezzel együtt érezteti a perspektívát. Az egymástól eltérő két világot, Északot és Délt, ugyanazokkal a festészeti eszközökkel, hasonló kompozíciós felépítésben, de különböző hangulati tartalommal adta elő.

A házakkal, sikátorokkal, utcákkal, emberekkel telezsúfolt, miniatiori aprólékossággal megfestett „útiképek” mellett bemutatta festészetének másik ágát is. Az elvontan expresszív, látomászerű festményeit, a foltokra és színhatásokra épülő, drámai hangvételű alkotásait. Ezek a művek a festő másfajta lírájáról, másfajta művészeti látásmódjáról, stílusáról szólnak. Legbensőbb vallomásait halljuk ki e nagy erejű munkákból. Festészetének kiteljesedésével, megismételhetetlen egyéni hangjával találkozott a közönség és a szakma.

A lapokban több cikk foglalkozott a tárlattal. Kiváló jellemzést írt műveiről Hunyadi József: „Mindegyik kép egy-egy modern elbeszélő költemény. Más festő egy-egy arc ábrázolásával akarja elmondani művészi véleményét a világról, az emberről. Bornemisza valóságos regényt jelenít meg képein. Hallatlan biztonsággal örökíti meg elképzeléseit. Nem egy ablakban könyöklő szép leányt fest meg, hanem egyszerre egy egész kisvárost, fiatalostól, öregestől. Rajta van templom és üzletház, bordély és várrom. És ha úgy akarja, akkor még a háznak is emberformájuk van, vagy az emberek is természeti alakokhoz hasonlítanak. De ezt már talán csak a harmadik nézésre vesszük észre, kellemes meglepetéssel. A tüzetesebb tanulmányozás alkalmával derül ki az is, milyen hallatlanul erős humorérzéssel meséli el

⁶⁶ Borsos Miklós megnyitóbeszéde ismereteink szerint nem maradt ránk.

Bornemisza formákba és színekbe öntött véleményét az őt körülvevő világról.”⁶⁷ Szabó György a „hiúság vásárát” látta nyüzsgöni képein, sőt úgy gondolta, néhány figurája akár Kakuk Marci rokona lehetne.⁶⁸

Tóth Ervin a régi, még 1960-ban, Debrecenben látott képeivel veti össze a most bemutatott műveit. Megemlíti, hogy a budapesti kiállításon sok esetben a régiék motívumaival találkozunk, de szabadabb, kimunkáltabb előadásban. „Az élmény feltérképezésénél nála először az eszme, a tartalom villan meg, s ehhez keres megfelelő, gunyorosan expresszív formát” – jegyzi meg, többek közt *A pletyka*, a *Kutya-kiállításon*, a *Jampi* című képek kapcsán. Olaszországi és skandináv festményeiről – valójában elmarasztaló – kritikáját körülményesen, társadalomkritikába burkoltan adja elő: „»Expresszív gnómjai« fanyar nevetéssel vallanak arról az országról, amelyben élnek. [...] E nyüzsgő figurák gyakran óriási illusztrációknak tűnnek, óriási meséskönyvekhez. Nem tudunk szabadulni azonban attól az aggodalmunktól sem, hogy ebben az eltúlzott, túlhajtott rajzos és festői világban ott leselkedik az egyhangúság veszélye is, képeink egyrésze mintha már csak a groteszkségért, a játékért született volna; a ritmus fárasztóvá válik, a feszültség nem a magasabbrendű humorban, hanem tréfában oldódik fel.”⁶⁹

A *Magyar Építőművészet* 1967. év elején megjelent 2. számában a szakfolyóirat a hozzá méltó címmel (*A képi felépítés funkciója Bornemisza László festészetében*) – igaz, az akkori idők általánosan ismert megjelenési késésével – foglalkozott a kiállítással. A szerző, Furkó Zoltán szerint Bornemisza László úgy építkezik vásznain, mint egykor a nagy katedrálisok építői, miközben stílusában felhasználja a modern festészet eredményeit. A tasizmus folttechnikája hatott rá, s „gazdag fantáziája számára indulást jelent egy folt, egy érdekes színtalálkozás. Hagyja csorogni a festéket, hogy aztán egy érdekes felületet továbbfejlesszen.”⁷⁰

Bornemisza László művészetéről a legjelentősebb írás Németh Lajos művészettörténésztől jelent meg, a kiállítás katalógusában.⁷¹ Egzakt megállapításai nemcsak jellemzik a festőt, hanem rátapintanak két fontos, elgondolkodtató tényezőre is. Kiemelte Bornemisza mind egyénibbé váló, szüntelen változó és fejlődő stílusát. Felhívja a figyelmet néhány jól kivehető alapvonására, mint például a groteszk iránti vonzalmára, „mely hol játékossá, csipkelődővé szelődül, máskor meg társadalomkritikai ihletésű, sőt tragikus attitűdűvé válik. Néha e groteszkség a szürrealista játékossággal rokon”. Műveinek szelleme véleménye szerint Boschéhoz, Bruegheléhez és James Ensoréhoz áll közel, s a kortárs magyar művészetben Gross Arnold miniatúráinak játékos jelenetekkel teli rézkarcaival rokonítja munkáit. Miközben azt is hozzáteszi, hogy Bornemisza képeiből hiányzik Gross „angyali derűje”. Majd rögtön ennek folytatásaként közli másik fontos észrevételét: „...ő [Bornemisza László] ha úgy véli is, hogy képei nem fejeznek ki semmiféle szorongást, mert azok eredendően optimista életérzésének a szülöttei, mégis több képén a groteszk elem határozottan tragikus sugallatú”. Németh Lajos nagyon lényeges megállapítása volt

Toscana (A csárda előtt), 1976, olaj, farostlemez, 30×40 cm

Börtön, olaj, farostlemez, 50×40 cm

⁶⁷ Hunyadi József: Költemény – képekben. *Képes Újság*, 1967. január 14.

⁶⁸ Szabó György: Bornemisza László világa. *Élet és Irodalom*, 1966. december 29.

⁶⁹ Tóth Ervin: Kiállítási termekből (Kapcsa János, Madarász Gyula, Józsa János, Bornemisza László tárlatai). *Alföld*, 1967. 18. évf. 2. sz.

⁷⁰ Furkó Zoltán: A képi felépítés funkciója Bornemisza László festészetében. *Magyar Építőművészet* 1967. 2. sz.

⁷¹ Németh Lajos: *Bornemisza László*. (Kiállításkatalógus előszó). Kulturális Kapcsolatok Intézete, Dorottya utcai kiállítóterem, 1966. december.

az is, hogy a sokrétű szintetizálás – például a nonfiguratív elemek együttélése a figuratívval, vagy a festészeti és rajztechnikai elemek elegyítése – ellenére Bornemisza elkerülte az eklekticizmus veszélyét.

A kéthavonta megjelenő irodalmi folyóirat, a *Horizont* 1967. évi nyári száma a festő budapesti kiállítása alkalmából Bornemisza egyik képét közölte. A legismertebb íróink és költőink (Németh László, Déry Tibor, Somogyi Tóth Sándor, Füst Milan, Illyés Gyula, József Attila, Juhász Ferenc, Nagy László) írásai mellett egyetlen más képzőművész alkotása sem szerepelt a számban.

Az 1966-ban, Bornemisza pályája csúcsán rendezett kiállítás addigi művészetének összefoglalásaként értékelhető.⁷² Ezt az utat járta tovább, gyakorlatilag nem sokat változtatva sem témáin, sem stílusán. Kedvét lelte e képek festésében, melyben pedig mások lelték kedvüket. A hazai közönség végre megismerhette őt is, képeit is. A hatvanas évek végétől annyiban módosult festészete, hogy a háttér szürrealista impresszióit, tasiszta technikáját elhagyta, vagy egy egyszerűbb, homogénebb kép- és térlezárással cserélte fel.

„Lumikki” – avagy a finn Hófehérke

1968-ban újabb skandináviai út várt rá: Lundban, Svédország déli, Skåne megyéjének fővárosában állított ki. A HS. Galériában bemutatott művészről több svéd lap is írt.⁷³ A jelentős létszámú magyar emigráns lakta városban nagy szeretettel és elismeréssel fogadták alkotásait.

Következő kiállítása itthon 1969 márciusában Pécsen, a Képcsarnok Vállalat Kiállítótermében volt. A *Bornemisza László legújabb művei* címmel rendezett kiállítás kapcsán írta meg Lázár Ervin *Lumikki* című ragyogó kis esszéjét.⁷⁴ A képeken feltűnő nyakigláb kislány keresztapjától kapott északias hangzású nevével állandó szereplője lett Bornemisza műveinek. Megszerettette magát vidám, probléma nélküli, önfeledt világával. Hogy a képen mögöttes és körülötte milyen valóság állt? – kit érdekelt! Az ifjúság védettségével ő maga volt az ártatlanság, a szabadság, a jövő! Tarczy Péter már említett *Szívárvány-időben* című könyvében⁷⁵ maga a festő jellemezte figuráját: „Ebben az öntörvényű világban gyakran megjelenik egy gombszemű, mosolygó kislány, hol felemás cipőben és pepita ruhában, hol csikos nadrágban és harsogó színű ingben. Hajában színes szalagokat visel és furulyázik. A kislány bemosolyogja ezt a furcsa világot, nézhetik őt a kék szemű templomtornyok, vigyoroghat rá a gyalázatos Nagy Szörnök.”

Lázár Ervin, aki szintén a játék és a mese bűvöletében élt és írta nagyszerű könyveit, olyan szeretetteljes jellemrajzot közölt róla, amelynek nyomán bárhol a világon felismerjük a kislányt: „Mikor először találkoztunk, Lumikki egy térdig érő városban állt. Pipaszár lábain széttaposott cipőt viselt, s esetlen kedves harangformájú szoknyája alatt lábszárközépig érő, keresztcsíkos nadrágot. Jobb kezében

kis Lumikkit tartott. Látszott rajtuk, hogy nagyon jó barátságban vannak, mit sem számít, hogy Kis Lumikki alig nagyobb Lumikki tenyerénél. A térdig érő város meglehetősen furcsa volt. Játékra kész, az ég felé emelkedő létrák támaszkodtak a falaknak, némelyik ház fülig érő szájjal vigyorgott, de akadtak ott félszemmél komoran figyelő kastélyok és cirádás tornyok, meg böhom, ellenséges házak, az ember kívülről is látta: egyetlen szobájuk sincs belül, csak csupa betonszürke, pókhálós zegzugos folyosó...” – s még folytatja tovább mesélőn a festő történeteit. „Bornemisza László szeret játszani és szereti a mesét” – tér rá a képek szerzőjének bemutatására Lázár Ervin. „És tud játszani és tud mesélni. Régóta hiszem, hogy játékkal és mesével lehet az élet leglényegesebb dolgait megközelíteni. És Bornemisza Lászlónak sikerült. Nem tudok a magyar festészetben egyetlen elődjéről sem, mai »rokona« is talán egyes-egyedül Gross Arnold, aki ha egy kicsit másképpen is, de játszik és mesél, mint Bornemisza.”⁷⁶

Lumikki „divatos” lett, nemcsak Bornemisza festészetében. Szerették a kiállításlátogatók, műgyűjtők azt a kedves, derűs alakot, aki valójában magát a művészt testesítette meg. Mesevilágú, a valóságra enyhe fintorral, fricskával reagáló festményeit várták a külföldi galériák is – Lumikki karriert futott be.

Itthon a sorozatosan rendezett külföldi kiállítások sikerei, ráadásul képei „jó eladhatósága” miatt meglehetősen irigységgel tekintettek rá. Sokatmondó ezzel kapcsolatban, amikor a Képző- és Iparművészeti Lektorátus egy 1969. májusi keltezésű levelében arról tájékoztatta a művészt, hogy „a kiállítási lehetőségek korlátozott számára való tekintettel az Ön újabb budapesti kiállítását – mivel az előző kiállítása 1966-ban volt – legkorábban 1971-re tudom előjegyezni. A kiállítás idejére és helyére vonatkozóan ígéretet tenni nem tudok. Kérem szíves türelmét.”⁷⁷

1969 októberében mégis ki tudott állítani Bornemisza, Budapesten, a Lengyel Kultúrában. A *Lengyelországi emlékeim* címmel rendezett tárlatot László Gyula régész és festőművész-kolléga nyitotta meg.⁷⁸ A régészprofesszor találóan és szépen fogalmazta meg, hogy Bornemisza képein „az emlékekre emlékezik, amelyek gazdaggá tették, megindították”. „Emlékezetpicturának” nevezte festészetét, úgy vélte, a festő sajátos eszközt teremtett ehhez. „Az emlékezés másként működik, mint a tárgyilagos tudomásulvétel: a tények rideg világát felváltja működése közben a mese megszépítő kedvessége, s ekként Bornemisza László képein az emlékek egymásra boruló színes felvételeiből a »valóság égi mása« lesz.” Amint az ásatásainál, a feltárt dolgokkal kapcsolatban nem a pusztá tárgyakat, hanem a mögöttük lévő valamikori életet akarta feltárni, megfejteni, ezt tette kortárs művészbarátai alkotásainak elemzésekor is. Mindig a hogyan és a miért érdekelt, erre kereste a választ, miközben közönségét is bevezette a mű értelmezésébe, annak megértésébe. Az alkotás folyamatába, a miért és hogyan kérdésébe vezette be közönségét akkor, amikor Bornemisza Lászlóról azt állította: „[...] először is színhangulatot, színakkordot teremt vásznán. Ekkor még egyetlen »témája« éppen csak ez a »szín-

Lumikki királynő, olaj, farostlemez, 19,5×14,5 cm

Lumikki egy skandináv városban, olaj, vászon, 149×118 cm

??????

Bohóc, olaj, farostlemez, ismeretlen méret

Északi fény, olaj, farostlemez, 35×50 cm

⁷² 1967 novemberében a Képcsarnok Vállalat szegedi kiállítótermében volt újabb tárlata. A kiállítást Szeles Zoltán művészettörténész nyitotta meg.

⁷³ A *Lunds Veckoblad* című folyóirat 1968. május 3–9. számában *Sagomalare utstaller pagalleri HS* [Mesemondók kiállítása a HS Galériában] címmel, a *Skånska Dagbladet* pedig 1968. április 27. és május 10-i számában közöl cikket Bornemisza Lászlóról.

⁷⁴ Lázár Ervin: Lumikki. *Élet és Irodalom*, 1969. április 4. Az író ismerhette a finn Hófehérkét, hogy festő barátja kedves figuráját így nevezte el.

⁷⁵ Tarczy i. m.

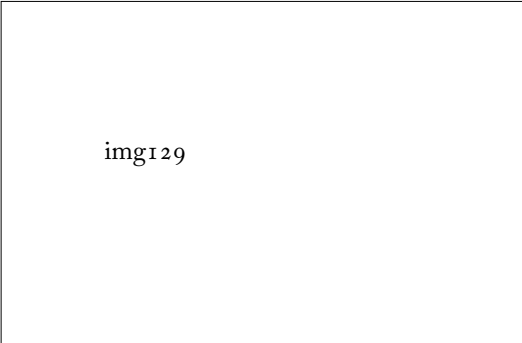
⁷⁶ Lázár i. m.

⁷⁷ A Képző- és Iparművészeti Lektorátus 1969. májusi keltezésű levele Bornemisza Írisz tulajdonában volt.

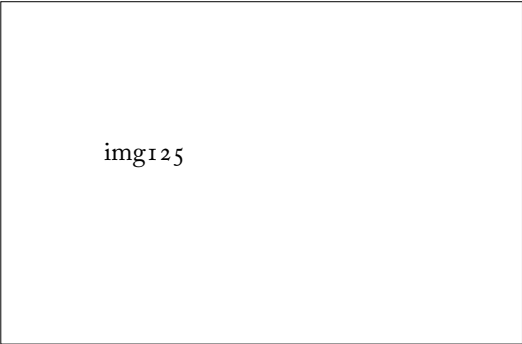
⁷⁸ László Gyula megnyitóbeszédét a *Művészet* 1970. februári száma teljes terjedelmében lehozta. Bornemisza László képeiről. *Művészet*, 1970. 2. sz.

Mediterrán éjszaka, olaj, farostlemez, 35×50 cm

Mediterrán város II., olaj, farostlemez, 35×50 cm

Mediterrán város I., olaj, farostlemez, 35×50 cm

⁷⁹Ugyanez a szöveg megjelent: László Gyula *Művekről, művészekről* című kötetének *Álom peremén* című fejezetében. (Magvető Kiadó, 1978).

⁸⁰Amerikában megjelent róla szóló kritikák: Jean Batte: László Bornemisza. *The Seattle Times* (Washington), 1969. március; W. Wilson: Egy magyar festő mesevilága. *Californiai Magyarárság*, 1973.

⁸¹G. J.: Alla galleria „Arno” successo della mostra di László Bornemisza. *L’Unità*, 1970. október 6.

játék«. Belső feszültségekkel tele tasiszta képet látunk ilyenkor magunk előtt. Ezután kezdődik el a képpel való művészi játék, amelyben hol a kép a »hunyo«, hol a művész. Szinte kergetőznek egymással a fel-felbukkanó ötletek, amelyeket a színhangulat emlékezése sugall, s néha villámgyorsan népesül be a felület: emlékek képei kerülnek a foltokba, a színek peremére, a sötétlő felületek szakadékaiba. Egyik felbukkanó emlékkép vonzza a másikat, s a festő – engedelmeskedik.”⁷⁹

1969-ben volt még egy másik kiállítása, a tengerentúlon, Washingtonban, a McCaffery Galleryben Kepner Rita szobrászművésszel közösen. A kiállítás a Central European Art Import Co. szervezésével, Stockholmon keresztül jutott ki Amerikába. A meghívóban szürrealista festőművészként tüntették fel Bornemiszát, fantáziadús alkotásai láttán pedig Kleet és Mirót emlegette a kritika. A tárlaton korai munkáira is felfigyeltek, amelyeket sötét, absztrakt expresszionista műveknek tartottak. Ünnepezték a gyermekkort idéző meseszerű előadásmódját. Bár a festő maga sohasem járt Amerikában, képeivel több kiállításon is találkozhatott a közönség (1973, 1974, Los Angeles).⁸⁰

1970 után

Újra itáliában...

1970-ben Bornemisza László újra Olaszországba utazott. A firenzei Arno Galériában Pekáry Istvánnal és Molnár C. Pállal együtt állítottak ki. Az Itáliát jól ismerő, a harmincas években a Római Magyar Akadémián ösztöndíjas festőművészekkel eltöltött négy hónap nagyszerű élmény volt az ő számára is. A három művészbarát szemléletében, világfelfogásában sok közös vonás volt. Igaz, más-más irányból közelítettek a művészet felé – Pekáry és Molnár C. Pál a klasszikus művészetideál, a hagyományok, a két világháború közötti képzőművészetünk felől –, de egyezett művészeti magatartásuk, igényességük a szépség és a tartalom magas színvonala iránt. Pekáry meszeszerűen részletező, de egyszerű, a végtelenségig lecsupaszított, szinte primitívnek mondható figurái, színei, népmesei elbeszélő kedve mind olyan képi eszközök és témák, melyek rendkívül közel álltak Bornemiszához. De Molnár C. Pál nagy felületeket kitöltő, világos pasztellszínei, széles, lendületes ecsetkezelése, a vászon középpontjára történő képépítése, kúp alakú hegyeinek megfestése, máskor pedig Benvenuto Cellini mester-sorozatából ismert aprólékos kidolgozásai bizonyos tekintetben Bornemisza alkotásain is visszaköszönnek.

A firenzei kiállításról a *L’Unità* nevű lap *Alla galleria „Arno” successo della mostra di László Bornemisza* címmel közölt kritikát.⁸¹

Németországi kapcsolatok

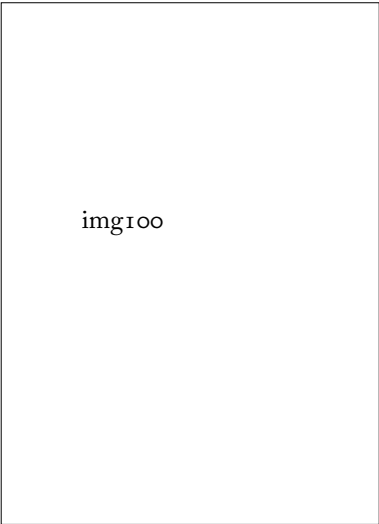
Bornemisza László 1970-ben ismerte meg Peter Hoffmann kölni képkereskedőt. Az ismeretségük, majd barátságuk azzal kezdődött, hogy Bornemisza egyik képét a német galériatulajdonos megpillantotta egy magyar származású, kitelepített sváb család, a Koch család kastélymúzeumában. Ezek után kereste fel a művészt Budapesten, s lett állandó megrendelője és kiállítója a Hoffmann házaspár. Az üzleti viszony mellett mély barátság alakult ki közöttük, lelkes gyűjtői is voltak képeinek. A csaknem évente rendezett kiállításokhoz (1974, 1975, 1976, 1979, 1983, 1985) szép kivitelű katalógust jelentettek meg, kiváló minőségű reprodukciókkal. „A festő [...] maga is rendkívüli színes egyéniség. Bölcsesség, humor és kételkedés váltakoznak benne. Képeiben, mint a mesékben, megunhatatlan történeteket ír le. Alakjainak szimbolikus jelentése van, tragikusak, groteszkek és viccesek. Az amorftól a szerves világig megjelenített marionettszerű figurái és a formaelemek asszociatív fantáziagazdagsága »Brueghel felfordított világának« modern örökösev é teszik. Művészetének aktualitása abban rejlik, hogy a jelenünk összekuszáltságából a lényegét ragadja meg, és ezt a maga művészeti világának nyelvén tárja elénk” – ismertették Bornemisza László művészetét a ’76-ban rendezett kiállítás katalógusában. A következő évben, 1977-ben nyílt kiállításon pedig személyesen is üdvözölhette a német közönség a festőművészt.⁸²

Hoffmannék közvetítésével Bornemisza művei másutt is szerepeltek. Sikereit jelzi, hogy a Volksbank Zuffenhausen kiállítótermében nyílt, Balogh Andrással közösen rendezett tárlatot a város előljárósága köszöntötte. *Phantasie und Poesie aus Ungarn* címmel Hartmut Burger méltatta művészetét: „Bornemisza László összetéveszthetetlen festészete nemcsak fantáziagazdag, gyakran bizarr és groteszk, de egyben derűs és mosolyra fakasztó. Képei az *Ezeregyéjszaka*, vagy egyszerűen a gyermekmesék illusztrációira emlékeztetnek. Stílusa expresszív és erőteljes színekkel fokozza képei hatását. Az arany használatával pedig egyenesen a kelet-európai festészet hagyományait, többek közt az ikonokét idézi fel.”

Az 1983. évi kiállításkatalógus szövegírója, Heinrich Lützeler valomását Bornemisza László gyűjtői közül ma is sokan magukénak érzik: „A festő képei láttán mi magunk is az ő soha nem létezett figurái közé és világába tartozunk, abba a világba, ahol a tegnap és a ma, a történelem és a jövő egymással váltakoznak.” Majd végezetül kedvesen írja: „A képet magaménak akarom, nézni akarom, amikor fáradt, elkenődött és rosszkedvemben vagyok. Ezt a képet rögtön elvinném, mert komolyságom börtönében gyakran túlságosan felnőtt vagyok.”⁸³

Ahogy barátai, ismerősei, gyűjtői mondták, volt valami képessége, amivel a mindennapok fölé tudott emelkedni, és ez visszatükröződött a képein is...

A festő halála (1995) után Íriszhez írt levélben a következő sorokkal emlékezett meg barátjáról a Hoffmann házaspár: „[...] nemcsak egy nagy művész távozott közülünk, akinek festményein keresz-

A magas város, ismeretlen méret

⁸²A kölni *Express* című lap beszámolt arról, hogy a harmadik németországi tárlat alkalmával sikerült személyesen találkoznia a közönségnek a művésszel. A tárlat mecénásainak a nevét is feltüntették: Ilse Wolfgang Schwarzhaupt, Wolfgang Glaser patikus, Eduard Hermansen nyomdatulajdonos, valamint Caira Wasser.

⁸³Heinrich Lützeler: Bornemisza László. Köln, 1983, kiállításkatalógus.

tül csak itt Kölnben több száz rajongója volt, hanem halálával azt az embert is elvesztettük, aki művészetén keresztül rendkívül közel állt hozzánk. Pedig a szavakban történő kommunikáció meglehetősen nehéz volt, hisz mi nem tudtunk magyarul. De Bornemisza László olyan festő volt, aki a képei nyelvén szólt hozzánk – így kell mondanunk, hiszen több mint 400 festményét láthattuk.”⁸⁴

Emlékére rendezett *Hommage à Bornemisza László* kiállításon a festő képei mellett Andrej Lanskoy, Andrej Jemec, Rowland Fade, Martina Karbe, Jozef Cinka, Thomas Poggenhaus és az indiai származású Asu Dev alkotásai szerepeltek. Hoffmannék Galerie K am Rudolphplatz nevű galériájában rendezett kiállításokon Balla Margit, Benedek Jenő, Fischer Ernő, Foth Ernő, Fuchs Ernő, Gross Arnold, Helényi Tibor, Karátson Gábor, Kudász Emese, Udvardi Erzsébet és mások képei mellett később is feltűntek barátjuk művei.

Külföldön egymás után nyíltak Bornemisza László egyéni vagy magyar művészekkel közös kiállításai. 1971-ben Japánban, a kortárs magyar képzőművészeti tárlaton láthatta képeit a közönség. 1979-ben Párizsban a Galerie Sin’Paorában, majd ugyanebben az évben Athénben a Gallery Kapa a Magyar Artbüroval közösen rendezett kiállítássorozatban mutatta be a kortárs magyar képzőművészet néhány reprezentáns alakját: március–májusban Gross Arnold, Rékassy Csaba, Ágotha Margit, Body Irén munkáit, szeptember–októberben Almássy Aladár, Kass János, Lacza Márta, Muzsnai András, Sáros Miklós, Farsang Sándor, Kovács Tamás, Maracskó Gabriella, Nagy Gábor, Somogyi Győző rajzait. Végül október–novemberben szülőbaban mutatták be Bornemisza László műveit. Az egész évre megjelentetett közös katalógus címodalára a *Copfös* című képenek reprodukciója került. 1980 novemberében Stuttgartban, 1981-ben Venlóban a Galerie Brueghelben, 1985-ben és 1986-ban a baseli ARI nemzetközi bemutatókon szerepeltek alkotásai. 1986-ban a németországi Schloss Windelsbach Galerie állította ki munkáit.

Bornemisza alkotásával a lemezborítón jelentette meg az 1970-es évek elején a németországi Decca hanglemezzgyártó cég Csajkovszkij 6. szimfóniáját.

A Bornemisza Lászlóról készülő monográfia kapcsán néhány levélváltás történt Peter Hoffmann-nal 1998-ban.⁸⁵ A tervezett kötethez az alábbi színes diapozitív képanyagot küldte a szükséges adatokkal (valamennyi mű közlése szerint németországi magántulajdonban):

Toscana, 1984, 70×100 cm, mgt.;
Toronyváros, 1984, 70×100 cm, mgt.;
Felvonulás – Gyülekezet, 1976, 70×100 cm, mgt.;
Kisértet, 1976, 90×60 cm, mgt.;
Fuvolán játszó kislány, 1978, 80×60 cm, mgt.;
Skandináv mese, 1979, 100×70 cm, mgt.;
Kisleányka, 1979, 140×100 cm, mgt.;
Nyári délután, 1979, 30×20 cm, mgt.;

Repülő szarvas, 1978, 80×60 cm, mgt.;
Várakozás, 1978, 80×60 cm, mgt.;
Lányka, 1979, 30×20 cm, mgt.;
Köszöntés, 1978, 60×80 cm, mgt.;
Lihaa-Kött, 1984, 100×70 cm, mgt.;
Gólyalábakon járó madár, 1978, 80×60 cm, mgt.

Kiállítások – Magyarországon

Itthon a hetvenes években gyakorlatilag kétévente voltak kiállításai. A Képcsarnok Vállalaton keresztül rendezett tárlatoknak (Debrecenben, Szombathelyen, Veszprémben, Egerben, Budapesten) mindig nagy sikerük volt.⁸⁶ Számos műve került magántulajdonba. Intézmények is szívesen vásároltak tőle, így a szombathelyi Felsőfokú Tanítóképző Intézet a *Mediterrán város*, a Vas Megyei Tanács a *Copfös* című alkotását. A napilapok kritikáin kívül neve feltűnt a hazai idegen nyelvű kiadványokban.⁸⁷ Rendszeres jövedelemhez, a pályatársakhoz hasonlóan, a Képcsarnok Vállalat „elhíresült” heti vásárlásai és az AR-TEX Külkereskedelmi Vállalat⁸⁸ vételei által jutott.

1972-ben a miskolci Szőnyi István Teremben rendezett kiállítását Ladányi Mihály költő nyitotta meg.⁸⁹ A tárlat kapcsán a *Déli Hírlap* részére *Képirás* címmel Makai Márta készített interjút a művésszel. „[...] a képzőművészeti látást az irodalomból hoztam magammal. A festészet mesélő kedve irodalmi mesélő kedv nálam. Miért ne lehetne vizuális vers a kép? Bennem mindenképpen költészet, amit látok, képeim az életre rímelnék. Az ember igyekszik megépíteni önmagát, az őt környező világ segítségével. Hosszú éveken keresztül építettem én is. Évtizedek gyűjtőmunkáját reprodukálom. Szerte e világon sokfelé jártam, a mediterrán és a skandináv tájat mindennél jobban szeretem. Innét származik nekünk, közép-európaiaknak szokatlannak tűnő szélsőség, a tobzódó színek. Idegen világok akkor válnak a sajátunkká, amikor be tudjuk őket fogadni. Vissza tudjuk jelezni a hatást, amelyet emberek, országok tettek ránk. Én így láttam Svédországot és Itáliát, ahogy elmondom. A mondanivalómhoz minden eszközt felhasználok, akár egy képen belül is. Beépítek minden gondolati és formai lehetőséget, amely belevág az ember elbeszéltnivalójába, ami tulajdonképpen nem más, mint a világban való mindenkori jelenlét. A toll helyett az ecset beszél. Írás ez is, képirás. Szó se róla, nem olyan egyszerű, mint az ábécé, amelyet mindenki megtanult, az A-betű bárkinék A, és a szavak hangalakja egy jelentést rögzít. Megvan ennek az írásnak a kulcsa akkor is, ha nem könnyű megtalálni. Segítséget nyújtok a kereséséhez, de nem adom kézbe... kinék-kinék joga, hogy azt értse, amit el akar, és el tud olvasni, vagy inkább azt, amit az általam »leírtakból« megérez...”⁹⁰ – vallja az interjúban Bornemisza.

Emlékeznek még a festő ifjúkori indulására? A huszonéves korában megjelent versciklusára, az *Üdv, Kleopátrára*, vagy a *Tiszántúli Figyelő*ben megjelent versére, a *Nihil* soraira? A képi versíróra? A mo-

⁸⁶ 1974-ben Egerben, a Rudnay Gyula teremben (megnyitotta: Gyurkó Géza); 1976-ban a szegedi Gulácsy Lajos Képtárban (megnyitotta: Szelesi Zoltán); 1978-ban Veszprémben, a Dési Huber Teremben (megnyitotta: Béres Ferenc). A kiállításokról beszámoltak a helyi lapok.

⁸⁷ Az Eszperantó Szövetség lapja, a *Hungara Vivo*, 1987. 27. évf. 2. sz.

⁸⁸ Az ARTEX Külkereskedelmi Vállalat az iparművészeti és képzőművészeti tárgyak külföldre – értsd: nyugatra – történő eladására szakosodott. A Nyugati pályaudvar melletti hosszú téglapépületben volt a bútor-, szőnyeg-, porcelán-, ezüst-, illetve a festményraktár, melyben heti rendszerességgel történtek a műzeumi munkatársak ún. kiviteli szemléi. A Borvendég Zsuzsanna történész által feltárt, külkereskedéssel foglalkozó „impexek” sorában az ARTEX működésének feldolgozása még várat magára.

⁸⁹ Ladányi Mihály megnyitóbeszédének a szövegét *Századunk barlangrajzai* címmel a *Népszava* 1972. március 19-i száma közölte.

⁹⁰ Makai Márta: Képirás. *Déli Hírlap*, 1972. március 18.

Köszöntés, 1978, olaj, farostlemez, 60×80 cm

A vörös szikla alatt, olaj, farostlemez, 70×100 cm

zaikyszerűen látóra? A passzív leíró költőre? A szavakkal tárgyakat, tájakat, hangulatokat és érzelmeket festőre?

A festőművész Bornemisza László különböző északi és déli sorozatain érezzük, hogy egyik műve következett a másikból. Így jöttek létre, álltak össze sorozattá, ciklussá képei. Ha egymáshoz lehetne ragasztani őket, egy vég nélküli felvonulást látnánk magunk előtt... Hullámzó, ritmikus vonalakkal megrajzolt háztetőket, ablakok helyett nagy csodálkozó szemeket látunk házain, mintha élnének. A kép alján pedig ott tolongnak díszes képzeletbeli városainak szereplői: kimeresztett és lesütött szemű hölgyek, lányok, cilinderes vagy sapkás urak, hosszú szakállú papok, kölykök. Amőbaszerű házain egy-egy útbaigazító felirat: Hotel Hippi zu Franz Kafka, Pina-koteka, Lihaa-Kött stb. Képei láttán Gulács Lajos *Na'Conxypanjához* hasonló álmovilág jelenik meg előttünk. Más művein gombamódra nőnek ki a földből „leselkedő” apró épületei, mögöttük hagymakupolás templomok, meredek északi háztetők, vagy ha a déliek világát festette, akkor a tornyok és sikátorok, köztük telis-tele meglepetésekkel... Vagy éppen a kedvenc Copfos kislány, azaz Lumikki tűnik fel különböző szerelésű ruhákban. Képcímei a régiiek maradtak: *Hippik városa*, *Porvoo*, *Uppsala*, *Toscana*, *Suomi*, *Stockholm*, *Norvég táj*, *Mediterrán város*, *Firenze*, *Arezzo*, *Szentlélek Bankház*, *Beatnik*, *Svéd táj*, *Róma* stb. Olajtechnikával készült munkái különböző méretűek: leggyakrabban 125×100 vagy 70×50, 30×50 centiméteresek. Nem voltak ritkák a kis méretűek (18×25 cm), de kedvtelve festett egészen apró, gyufásdoboznyi nagyságú, miniatúraszzerű képeket is.

Rengeteget festett, ahogy ő maga mondta: műtermének falain végig ott vannak a képei, körülöttük egyszerre több megkezdett kép – s egyik inspirálja a másikat. Szerette festeni ezt a világot. Írókra jellemző epikus, néha mesélő kedvvel adta elő később is a hatvanas évekbeli, déli és skandináv élményei nyomán született témái variációit. Végtelen könnyedséggel játszott a festészet nyelvén. Mint egy óriási bábjátékos nyújtotta a közönségének sajátos világának jeleneit és szereplőit. Figurái egymás közt társalogtak, feleseltek, nyelvet öltöttek, vagy éppen nevettek egymásra – egy óriási játék színterévé változtatva a vásznat. Olyan egyéni világot teremtett, és olyan művészeti felszabadultságot ért el, ami feleltette a valóságot. Mintha a valósághoz, a mindennapokhoz, problémákhoz, feszültségekhez már semmi köze nem lett volna. Pedig nem így volt.

Élete utolsó korszakában sokszor rutinszerűen visszatértek motívumai – mert ezt várták tőle, az ő tipikus képeit, azok érdekes szín- és témavilágát... Másrészt, végigjárva festői útját, már nem akart újabb művészeti kérdésekkel és megoldásokkal foglalkozni. Képei láttán eszünkbe jut egy riportban elhangzott mondata: „Számomra csak egy a fontos, hogy a képek minél harmonikusabbak legyenek, s témájuktól függetlenül esztétikai örömet adjanak az értő embereknek. Ez nem sok, de nem is kevés!”⁹¹

Életének utolsó kiállítása Budapesten volt. 1986-ban a zsúfolásig megtelt Vörösmarty téri Csontváry Terem közönsége ünnepelte

a művészt. A *Mediterrán és skandináv emlékezések* címmel rendezett tárlat méltó búcsúzása volt rajongóitól. Ő sem tudhatta, hogy a következő évekre tervezett kiállítások már csak elképzelések maradnak. Képeit még a kiállítás ideje alatt megvásárolták. Egyik festménye a belga uralkodó testvérének tulajdonába került. A kiállítás sikeréről több írás is tudósított.⁹²

S hogy jobban megértsük a festő egész pályáját, gondolatban tegyünk egy kis visszatekintést a szocializmus alatti évtizedek magyarországi kulturális és politikai helyzetére – emlékeztetve például Bornemisza László az 1960-ban, Debrecenben nyílt kiállításáról szóló beszámolókra vagy a napilapokban megjelent más cikkekre. A *Hajdú-Bihari Napló* ugyanazon számában, melyben a Déri Múzeumban nyíló tárlatról tudósított, egy cikk jelent meg, *Füst a mozikban, gyilkosság a nyílt utcán. Luna Park és gyári káptalanok az „esernyős” Olaszországban* címmel. Akár csak egy kis beleolvasás ezekbe az írásokba segít felfogni számunkra azt, hogy Bornemisza László milyen helyzettel kellett megküzdenie, és kellett ugyanakkor elfogadtatnia magát. A napi sajtó nem látott semmi jót Itáliában! Az eső esett, a mozi drága... „A vérengzős film, a gyilkosságot bemutató darab – ez nem hiányozhat a filmplakátokról. A gengszterdarabokkal is csak mételyezik a fiatalságot. Csoda-e, hogy az ilyen szellemben felnövekvő olasz fiatalok között akadnak bűnözők is. Bolognában szinte tanúja voltam egy gyilkosságnak...”, majd beszámoló gyári elbocsátásokról, sztrájkokról ír. „Széles körű volt az egységmozgalom! Még a katolikus és szocialista szakszervezetek is részt vettek ebben a megmozdulásban a kommunisták oldalán. Firenze legnagyobb üzemét több napra a munkások vették át. Beavatkozott a rendőrség, negyven ember kórházba került. Aztán megkezdődtek a tárgyalások a tőkés és munkások küldöttei között...”⁹³

A változás a nyolcvanas évek közepén kezdődött el lassan, fokoatosan, s e változást nyilván a képzőművészek is pozitívan élték meg. A *Népszava* ugyanazon számában, melyben Tasnádi Bornemisza László Csontváry Teremben nyílt kiállításáról írt, az 1986. évi ünnepi könyvhét dedikálásainak időpontjait és helyszíneit is megismerhette az olvasó.⁹⁴ Szécsi Margit, Szántó Tibor, Berkesi András, Csák Gyula, Valló László, Czákó Gábor, Maller Sándor, Moldova György, Kiss Benedek, Baranyi Ferenc, Karinthy Ferenc, Köpeczi Béla, Pálfalvy Nándor, Nemeskürty István, Szász Imre, Nádas Péter, Mezei András, Galsai Pongrácz, Esterházy Péter neve szerepelt a listán.

A Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének 1988-ban, a Múcsarnokban megrendezett Tavaszi Tárlatán még szerepelt Bornemisza László. A *Lumikki* című képét adta be. 1957 óta ez volt az első zsűri nélküli kiállítás. Igaz, akkor, 1957-ben is csupán jelképes volt a szabad kiállítási jog.

Hogy ez mit jelentett, ezt azok tudják, akik ismerték ezeket az éveket, és azt, hogy mit jelentett a zsűri. Élet-halál ura volt – a művészek számára biztosan. A világ változott. De, ez még az a kor, melyről Bod Péter Ákos a *Magyar Szemle* folyóiratban megjelent *Mi baj a*

⁹² Ember Mária: Két kiállítás. Ismeretlen ismerősök. *Magyar Nemzet*, 1986. május 31; Acsay Judit: Bornemisza László képei. *Új Tükör*, 1986. június 29.; Tasnádi Attila: Bornemisza László festői világa. *Népszava*, 1986. május 30.; Tasnádi Attila: Századunk barlangrajzai. Bornemisza László művészetéről. *Alföld*, 1987. 10. sz.

⁹³ *Hajdú-Bihari Napló*, 1960. február 20.

⁹⁴ *Népszava*, 1986. május 30.

kapitalizmussal? Tűnődés David Korten könyve kapcsán című cikkében megjegyezte: „Nem is olyan régen egy színdarab, egy könyv, sőt – a fiatalok talán elképzelni sem tudják – egy vers társadalmi esemény volt nálunk. Azt az egyszerű járókelő nem tudta volna megmondani, hogy éppen hányadik pártkongresszusra készült az ország népe, és hogy ezen alkalomból a Központi Bizottság milyen május elsejei jel-szavakat tett közzé a *Népszabadság* hasábjain, de bizonyos, hogy ol-vasta Végh Antal könyvét a magyar futball sorsáról. Ha a *Tiszatáj*-ban vagy a *Mozgó Világ*-ban egy erőteljes sor átcsúszott a cenzúra – ön-cenzúra szűrőjén, akkor azt a számot kézről-kézre adták azok, akik máskülönben nem olvastak volna irodalmi folyóiratot.”⁹⁵

Hozzátehetnénk még: az akkori *ÉS*-ben megjelent Csoóri Sándor riportja Levendel László ismert tüdőgyógyással, aminek heteken át idéztük több sorát is...⁹⁶

Nagyon jelentőset változott a világ. Azt a szabadabb vélemény-nyilvánítást, azt az újat keresést, amelynek Bornemisza László min-dig híve volt, már nem élhette meg. 1987 folyamán még dolgozott, az abban az évben Veszprém-ben, a Dési Huber Teremben nyílt kiállítá-sán viszont már nem vett részt.⁹⁷ 1988-ban a Csontváry Galéria sze-rette volna megismételni a két évvel korábbi nagy sikerű kiállítását. Erre már nem került sor. Ekkortól már nem festett. Talán, mert már kifestette magából összes történetét... Majd hosszas betegség után, 1995. május 22-én, születésnapján halt meg. Elment, vidámsággal, komolysággal megfestett életével...

Végigkísérve, elemezve életét és művészetét, egy szabad akaratú, sza-badelvű, az életben többször is újat kezdő, eredeti, egyéni hangú mű-vésszel találkozhattunk. Öntörvényű életéből festői képi világ nőtt ki – feledtetve a nehézségeket, az élet nehézségeit.

Utószó

Bornemisza László festőművész fő jellemzője az eredetiség volt. Nem törekedett erre, vagy még pontosabban: nem erre törekedett. Csak valamit keresett. Valamit, ami érdekes, ami megéri, hogy odafigyel-jünk rá abban a korban, amikor az emberek a beszűkített és beszű-kült világban önmagukat és a szabadságot keresték (vagy belefárad-tak ebbe). És megtalálni hozzá a formanyelvet, a saját stílust és azt a közeget, barátokat, amelyben (talán) boldognak érezhették magukat. Olyan korban, amikor mikrovilágokat teremtettek a művészek. Kié, miről szólt... Bornemisza Lászlóéről képei beszélnek. Szándékosan nem festményeket írok – mert ezek először is képek. Képek egy elva-rázsolt világról – egy belső világról, amelynek önálló szereplői, házai, tájai, városai lettek. Hogy hogyan érkezett el ide? Pályája ismeretében talán választ kapunk a kérdésre.

Festményei, Gulácsy Lajos *Na’Conxypan* országához hasonlóan, szabad képzettársítások képei. Nem valaminek a direkt leképezéséről

szólnak, holott figurák, alakok, házak, épületek népesítik be vásznait: maga teremtette figurák, mesélés, kis történetek, melyekből egy lát-ványkavalkád fakad. Forgószínpadot teremtett, melyek háttérében ott a „festmény”. Mert való igaz, hogy e különös felsorakozás mögött, ott a háttérben, ott van mindegyik képén, kék, vörösesbarna, piros szí-nekkel, széles ecsetvonásokkal, expresszíven megfestve. Elementáris erővel, kontroll nélkül felvitt festői színvilág. A művész egyik arca, alkata, hangulata ez, melyre aztán egyre inkább kis történeteket írt fel. Az alkotót árulja el a háttér: a festőiséjét, expresszivitását, színekben megfogalmazott hangulatát, érzelmeit – líráját és drámáját. Svédor-szágbn festett képeire jellemző ez elsősorban.

Stílusban tasisztának nevezzük ezt a festészetet. Megcsorgatott színek, vastagabb festékfelületek komor világa ez. Elementáris ere-jű festmények ezek, melyekből kivehető egy-egy forma, fej körvo-nala, vagy éppen előhívva egy látszólag véletlenül adódó alakzatot. A mélyből árnyak, nagy szemű szellemek merülnek fel. S mintha eze-ket akarná visszazavarni: vékony ecsetvonásokkal kis, fekete ember-kéket, tornyos épületeket, magas tetős, egymáshoz ragasztott házakat fest rájuk. S benépesíti a „felületet”, a felszínt. Rohangáló, pózoló kis alakok egy más mesébe kezdenek. Mintha egy zsákból rázta volna rá képei felületére őket a festő. A *Szentlélek Bankház*, az északi és déli festményeinek nyüzsgő alakjait. Vigyorognak, nevetnek, elképedve állnak – s ha jól megfigyeljük, nincs párbeszéd köztük, nem viszo-nyulnak egymáshoz. Vannak, önállóak, oda lettek teremtve.

Bornemisza László a látványt festi meg saját eszközeivel. Az élet forgószínpadát nagyon leegyszerűsítve. Kicsit nevetve, kicsit meg-mosolyogva, kicsit poént csinálva a mindennapok eseménytelen és nagy történeteiből. Ez az egyedülálló groteszk szemlélet és a képein tükröződő groteszség segítette át a hatvanas évek skandináviai ké-pei nehéz világából az élet elfogadhatóságába. A majdnem depresz-sziós, pesszimista képeket így le tudta győzni, s talált egy kivezető utat, amely úgy emberileg, mint művészileg megfelelőbb lett, fanyar humorral aztán szinte a kedélyességbe csapott át. Nyelvezete lett a zsúfoltság, a tolongó figurák, a nevető, pislogó házak homlokzata, az utcára kidoboltatott felvonulás. A derű, a fények és színek világa. A sárga napkorong fontossá vált számára – a nap világossága alatt fo-lyik az élet. S képei kedélyes derűje mindenkinek kellett. A kiállításo-kon megvásárolták szinte valamennyi képét. A közönség, az emberek keresték ezeket a semmihez sem kötődő, semmihez sem hasonlítható színes képeket, amik dekoratívak és kedvesek voltak. A vidámsághoz kötöttek mégis őket. Abban a világban, amiben a manipuláltság, ne-hézség, érték- és erkölcsi válság uralkodott, amikor akár Keleten, akár Nyugaton mindenkinek meg volt a maga baja. S a művészetekben is káosz uralkodott, amikor nehéz volt ott „helyben” megmondani, mi a hiteles, mi a jó kép, műalkotás.

Bornemisza László ezt nem kérte, és nem is kérdezte. Festett, mintha közönsége kedvtelésére és kedvteléséért tenné. Nagyon ked-ves hangot ütött meg, amit kifinomult eszközökkel adott elő. A játé-

⁹⁵ Bod Péter Ákos, Mi a baj a kapitalizmus-sal? Tűnődés David Koren könyve kapcsán. *Magyar Szemle*, 1997. 3–4. sz.

⁹⁶ Csak siránkozni szabad? Csoóri Sándor Levendel Lászlóval beszélget az alkoholizmus-ról. *Élet és Irodalom*, 1981. 48. sz.

⁹⁷ 1987-ben, Veszprém-ben rendezett kiállí-tás katalógusa színes reprodukcióban közölte valamennyi bemutatott művet, általában meg-adva hozzájuk az évszámot is. Több festmény-nél viszont pontatlanul közölték a méreteket. Ennek ellenére, a megadott méretekkal soroljuk fel a katalógusban szereplő alkotásokat. A kata-lógusban szereplő reprodukciók: *Önarckép*, je-lezve balra fent: Bornemissza 1960; *Hommage à Voltaire*, 160×120 cm, j.j.l.: Bornemisza 1986; *Mediterrán város I.*, 50×35 cm, j.j.l.: Bornemisza 1986; *A vörös szikla alatt*, 100×70 cm, j.j.l.: Bor-nemisza; *Mediterrán éjszaka*, 50×35 cm, j.b.l.: Bornemisza; *Hippik*, 1979 k., 50×35 cm, j.j.f.: Bornemisza; *Mediterrán város II.*, 50×35 cm [a katalógusban közölt 350×50 cm adat hibás], j.j.l.: Bornemisza; *Szerenád*, 50×35 cm, j.j.l.: Bornemisza; *Börtön*, 50×40 cm, j.j.l.: Bornem-isza; *A város előtt*, 60×50 cm, j.j.l.: Bornemisza; *Mediterrán város III.*, 35×50 cm, j.j.l.: Bornem-isza; *Lumikki*, 100×70 cm, jelzés nélkül [?]; *Porvoo (Finland)*, 35×50 cm, j.j.l.: Bornemisza; *Pap-Pásztor*, 100×40 cm, jelzés nélkül; *Éjszakai táj*, 70×100 cm, j.j.l.: Bornemisza; *Északi fény*, 50×35 cm, j.j.l.: Bornemisza; *Felleg a város fő-lött*, 40×60 cm, j.j.l.: Bornemisza 1976; *Lumikki II.*, 200×150 cm, j.j.l.: Bornemisza 1984; *Csárda előtt*, 30×40 cm, j.j.l.: Bornemisza 1978; *Medi-terrán város IV.*, 100×70 cm, j.j.f.: Bornemisza 1981; *Babona*, 60×80 cm, jelzés nélkül.

kosság mögött nagyon nagy precizitás és igényesség élt. Mintha arra lett volna hivatva, hogy örömet okozzon. Saját életének tapasztalatai szűrődtek le a művein. Valószínűleg – tételezhetné fel a szerző. Hiszen a soha el nem készült önéletrajza helyett képeiből olvashattuk ki életének meghatározó mozzanatait és gondolatait.

Bornemisza László az 1945 utáni festészetünk egyik jellegzetes egyéni stílust képviselő alakja. Életműve semelyik határozott vonalú stílusba, irányzatba, csoportosuláshoz nem sorolható. Ha jelentek is meg róla és kiállításairól tudósítások, valójában agyonhallgatott művész volt. Helyzetére jellemző, hogy hazai kiállításai szinte kizárólag a Képcsarnok Vállalaton keresztül valósultak meg, miközben külföldön (Lengyelországban, Olaszországban, Finnországban, Svédországban, Németországban stb.) sikert sikerre halmozott. Öntörvényű, kereső művész volt. Pályáját és fejlődését maga irányította, befolyásoknak, hatásoknak nem engedett. Nem félt a kihívásoktól és a változtatásoktól. Irodalmi pályáját a képzőművészetre cserélte fel. Közel harmincéves volt, amikor festeni kezdett, s rendkívül gazdag, egyéni életművet hagyott maga után.

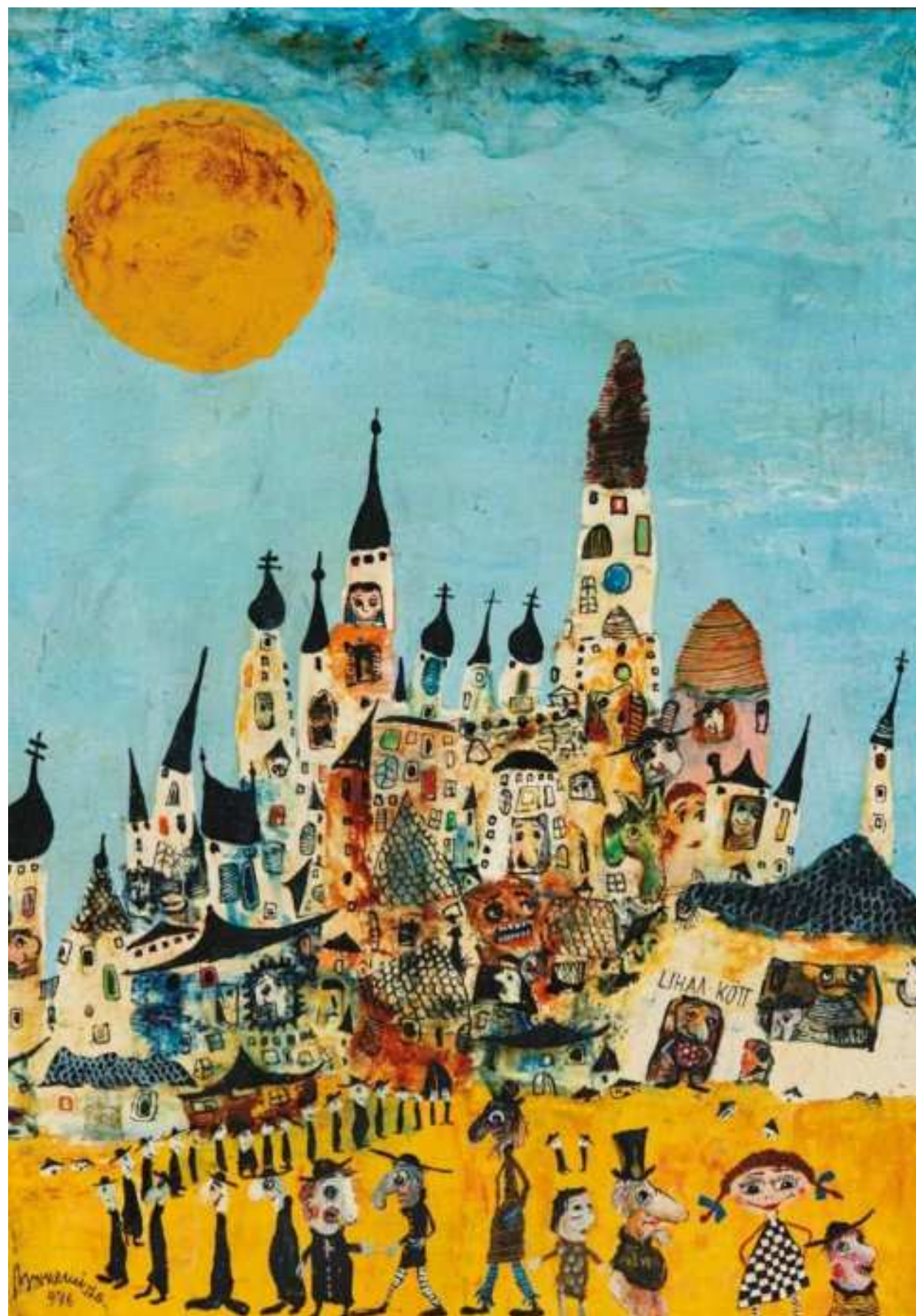
Festményeit vizsgálva három nagy korszakba tagolhatjuk művészetét. A festészeti látás és technika minden képességével megáldott tehetségként jelentkezett az ötvenes évek tárlatain. A szocreál tombolásának idején színes koloritú, levegősen expresszív lírai tájképeket, csendéleteket, városrészleteket, a mindennapi életből vett zsánerképeket festett. Kiválóak voltak mély lélektani érzékkel megfestett portréi írókról, költőkről, művésztársakról. Ezek a sötétebb tónusú, komorabb hangulatú portrék s néhány korai csendélete Holló László, Rudnay Gyula vastagon festett, erőteljes képei irányába mutatnak. További fejlődése a világosabb színvilágú táj- s még inkább városképek irányába történt. Az 1960-ban megvalósult első külföldi útja változást hoz művészetében. Lengyelországi tanulmányútja alkotói felszabadulást, az egyéni hang tudatosítását, s nem kevésbé jelentős szakmai sikereket és elismerést jelentett számára. Kazimierz, lublini utcarészleteket fest. Színes, konstruktivista felépítésű eredeti képei, akárcsak stilizált, kedves, a kor hangulatát és divatját tükröző portréi közül a lengyel intézmények többet megvásároltak. Ugyanezen témák itthoni bemutatása is közönségsikert hozott számára. A hatvanas évek elején a kiállításokon megszokott képekkel szemben színes, modern felfogásban készült festői kompozíciókat láthatott a budapesti, majd vidéki tárlatain a látogató.

Művészi pályáján igazi fordulatot jelentett 1962-es olaszországi útja. Ő maga is egész festészetét meghatározó eseményként szolt itáliai élményeiről. A számára teljesen új, nyüzsgő, szabad életet sajátos festői nyelven örökíti meg. Ekkor alakul ki a későbbi alkotásaira jellemző téma és stílus. Kulisszaszerűen egymásra épült házak s előttük tolongó kis emberfigurák sora népesítik be képeit. Reális megfigyelések, expresszív látomások, konstruktív, rajzos és absztrakt részletek egyszerre észlelhetők festményei sorozatán. S rendkívül fontos szerepet játszik képein továbbra is a kolorit. Záros, mindig visszatérő mo-

tívumkörrel mesél ekkortól kezdve. Rálelt egyéni hangjára, s elkezdődött festészetének az a korszaka, amely az 1964–65. évi finnországi és svédországi tartózkodása alatt teljesedik ki. Skandináviában készült képeinek hangvétele viszont más, mint a délieké. Színei is komorab- bak, témái is – az itáliai képekkel való minden hasonlatosság ellenére – fojtottabbak. Pályájának legizgalmasabb, legnagyobb értékű alkotásai születtek ekkor. Olyan típusú drámaiságot és festészeti stílust, képi megoldást és technikát láttatnak e művek, amelyek ebben a megfogalmazásban ismeretlenek voltak a ’60-as évek közepének magyar képzőművészetében. Expresszív látomások e képek. Mintha egy-egy festményének két összetevője lenne. A háttérben erőteljes, sötét színfoltok, megcsorgatott festékek – szinte kész absztrakt festmény. S erre vitte rá vékony ecsetheggyel feketével és rajzosan megfestett figuráit. Ellentét feszül a drámai háttér és a „felületi” történések, színpadképek közt. Magyarországra alig került ezekből a festményekből. Helsinki, uppsalai, stockholmi, lundi kiállításai alkalmával szinte valamennyit megvásárolták.

Festészetének második korszaka svédországi ösztöndíjas tanulmányútjával zárult. Hazatérte után fokozatosan eltűnik képeinek sötét világú komor háttere, s a figyelem a történések előadására irányul. Kritikusi és méltatói Brueghelhez, Boschhoz, Kleehez, Ensorhoz hasonlították Bornemisza László festészetét. Figuratívnak, nonfiguratívnak, absztraktnak, máskor tasisztának, modernnek tartották. Sokszor kiemelték groteszk, karikaturisztikus, tragikomikus előadását, vagy éppen komikus, vidám, ironikus megfogalmazásait a világról. Rajzossága, meseszerű alakjai és előadásmódja miatt Pekáry István, Gross Arnold, Berki Viola tűnnek vele rokonléleknek a magyar művészetből. Mindez együtt igaz. Támpontok lehetnek ezek művei elemzéséhez, de valójában senkihez sem hasonlítható életművet hozott létre. Festményei és életművének karaktere egyedülálló képzőművészetünkben. Jellegzetes, ezer és ezer mozaikból álló festményei – mint a festő kaleidoszkópjának elmozdulásaival – más-más összerakásból mutatják azt a világot, amelyet egyéni festészeti eszközökkel, témával, művészi alkotással Bornemisza László teremtett.

Művek

Városi gyűlés, 1976, olaj, farostlemez, 64×46 cm

Kislány, olaj, papír, 31×22 cm

Kék lány, olaj, farostlemez, 67×48 cm

Kalapos kislány, olaj, farostlemez, 60×50 cm

Notre Dame, olaj, farostlemez, 57×38,5 cm

Két lány, olaj, farostlemez, 52,5×37 cm

Szicíliai maffia, olaj, vászon, 100×130 cm

Meseváros, olaj, farostlemez, 39×59 cm

Mesebeli város, 1969, olaj, farostlemez, 46×54 cm

Manóváros, 1966, olaj, farostlemez, 78×103 cm

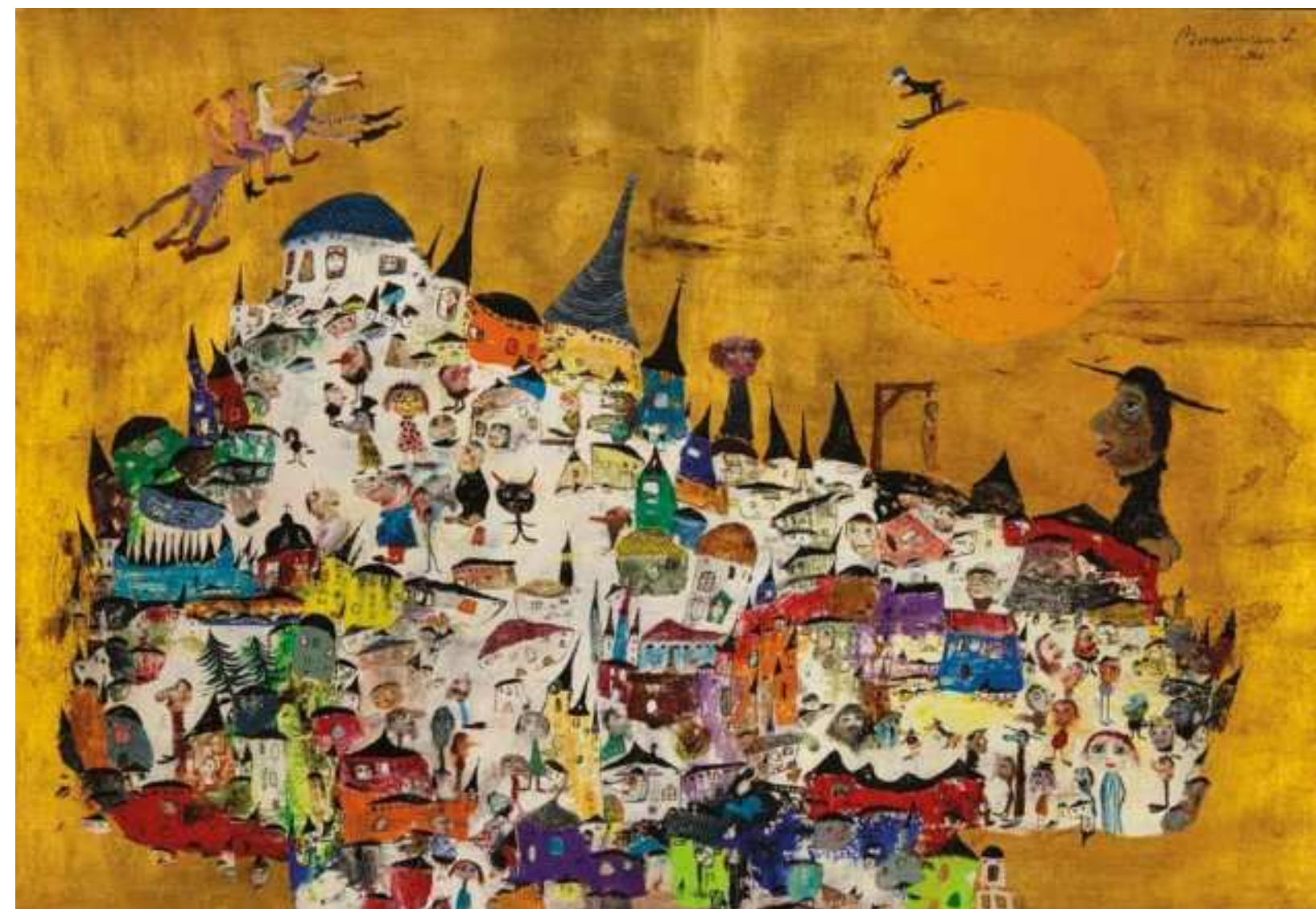
Víz alatti város, olaj, farostlemez, 19×45 cm

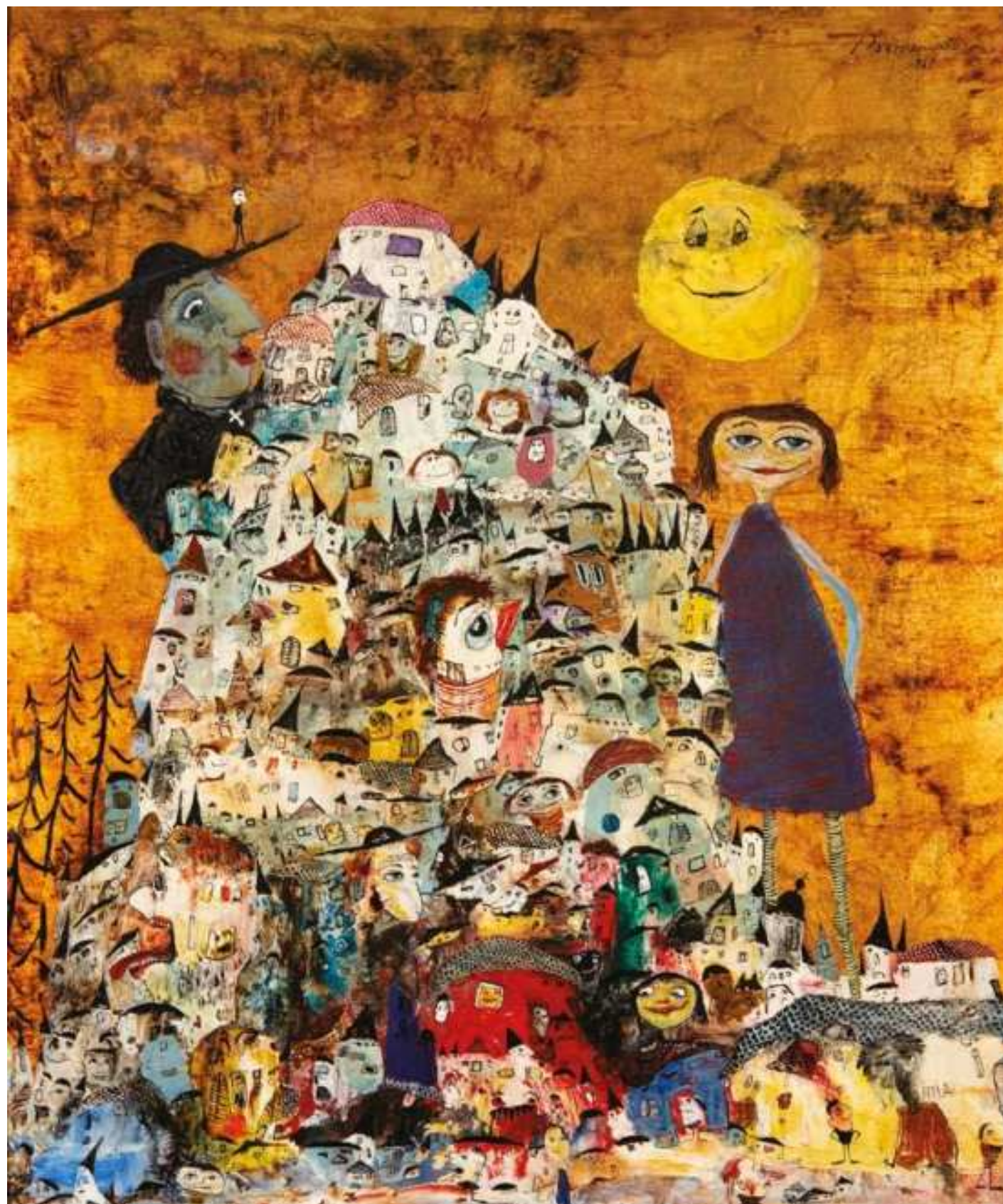
Parádé, olaj, farostlemez, 81×52 cm

Napos város, 1966, olaj, farostlemez, 40×34,5 cm

Aranyban lebegő város, 1968, olaj, farostlemez, 62×89,5 cm

Lumikki a Kalapossal, 1969, olaj, farostlemez, 68,5×57 cm

Búvár a város alatt, 1976, olaj, farostlemez, 50×60 cm

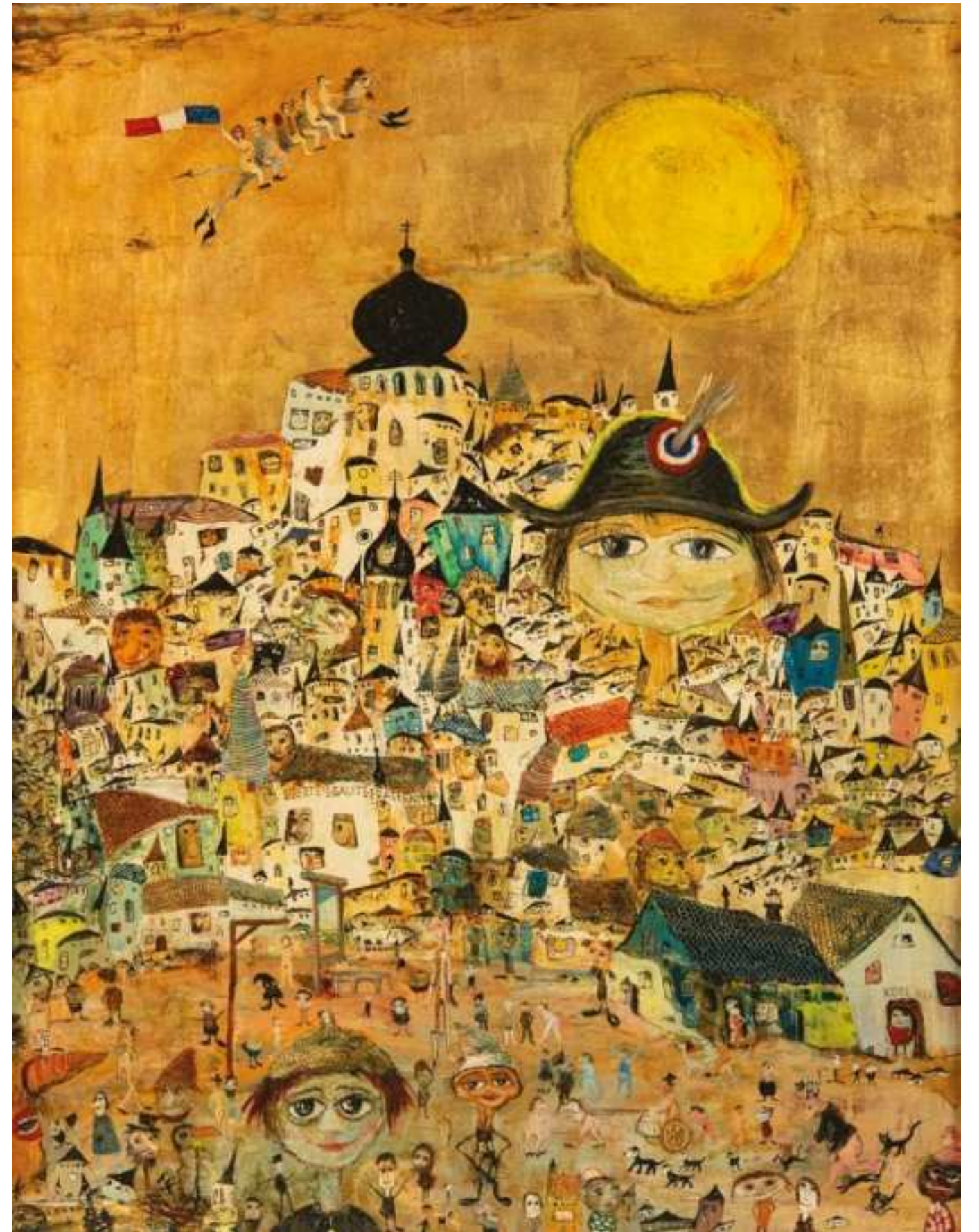
Fehér város, 1975, olaj, vászon, 40×50 cm

Vörös éjszaka, olaj, farostlemez, 60×80 cm

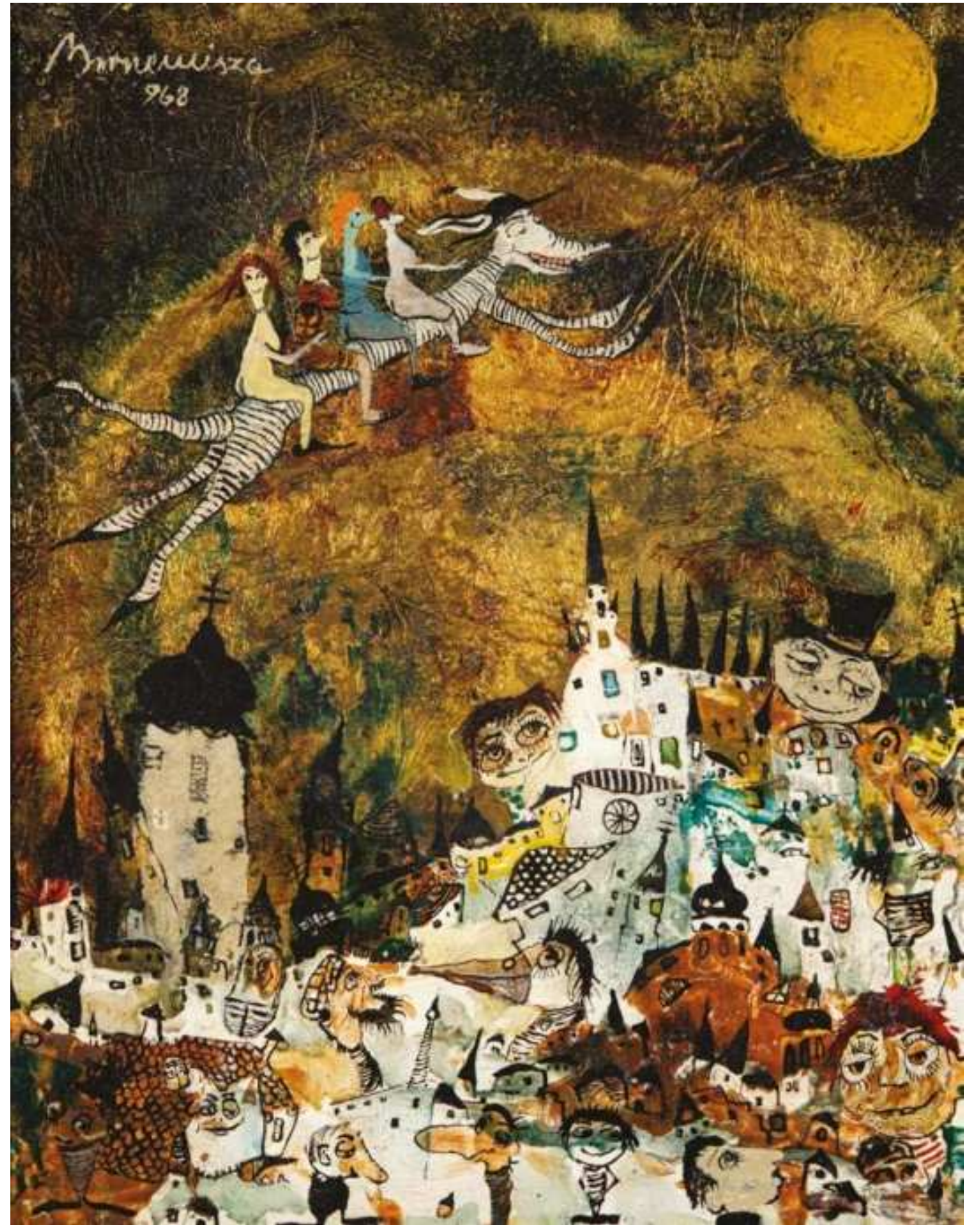
Északi város, 1969, olaj, farostlemez, 120×170 cm

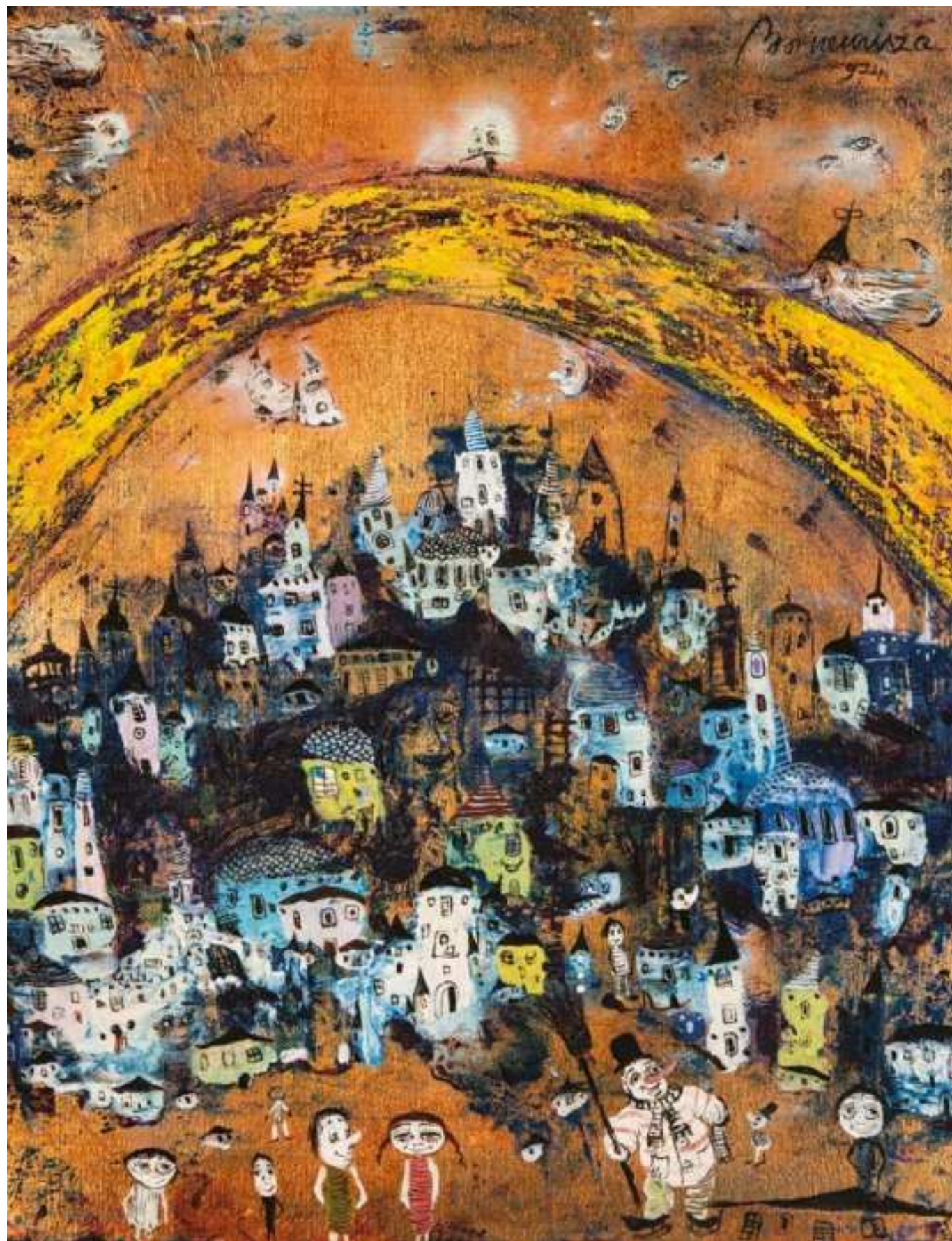
Szabadság, egyenlőség, testvériség, 1966, olaj, fa, 130×100,5 cm

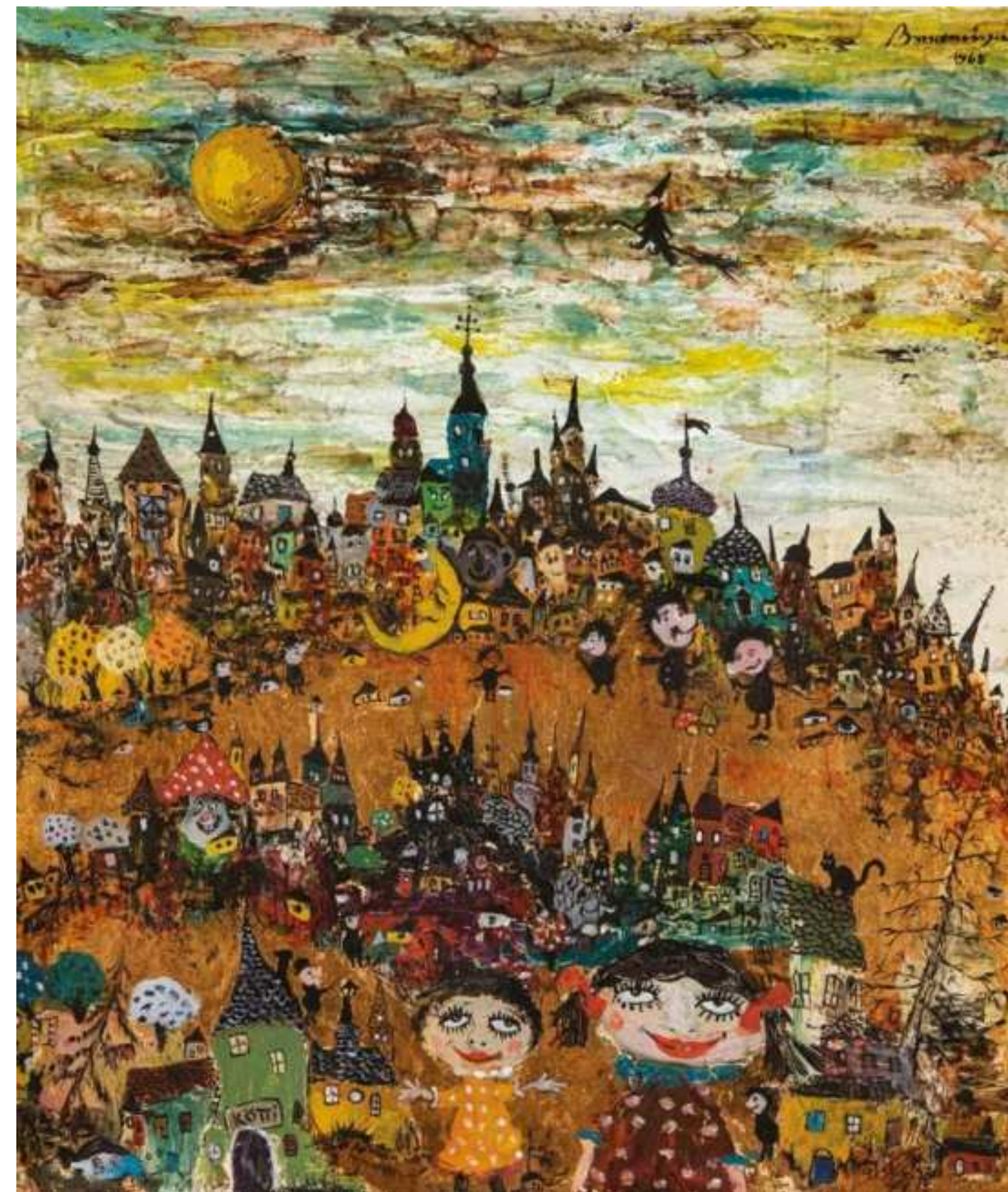
Meseváros, olaj, farostlemez, 43,5×53,5 cm

Kis fekete város, 1968, olaj, farostlemez, 34×27 cm

Aranyban úszó meseváros, 1974, olaj, farostlemez, 39×31 cm

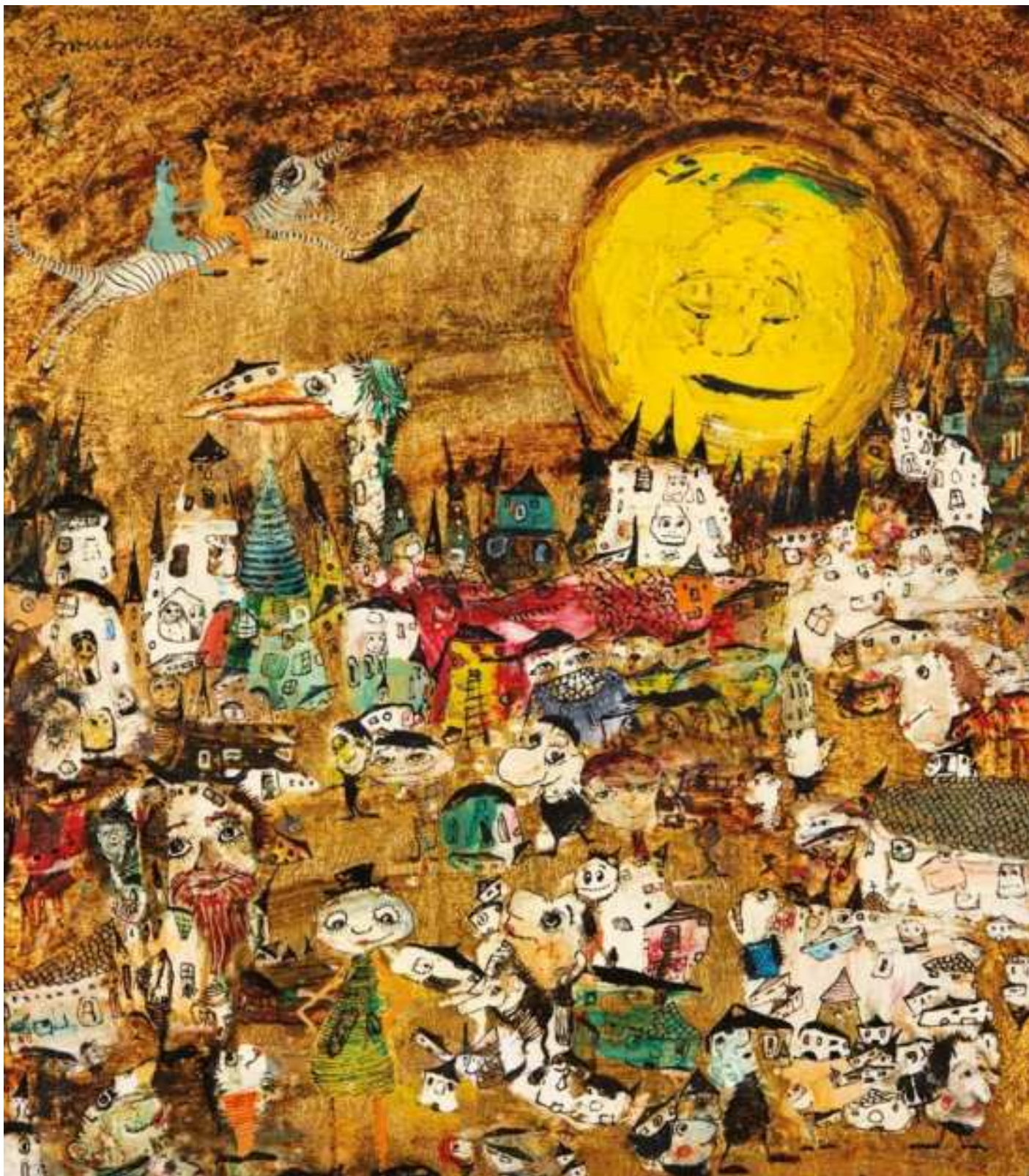
Meseváros éjjel és nappal, 1968, olaj, farostlemez, 69,8×62 cm

A lemenő nap, 1966, olaj, vászon, 52×81,5 cm

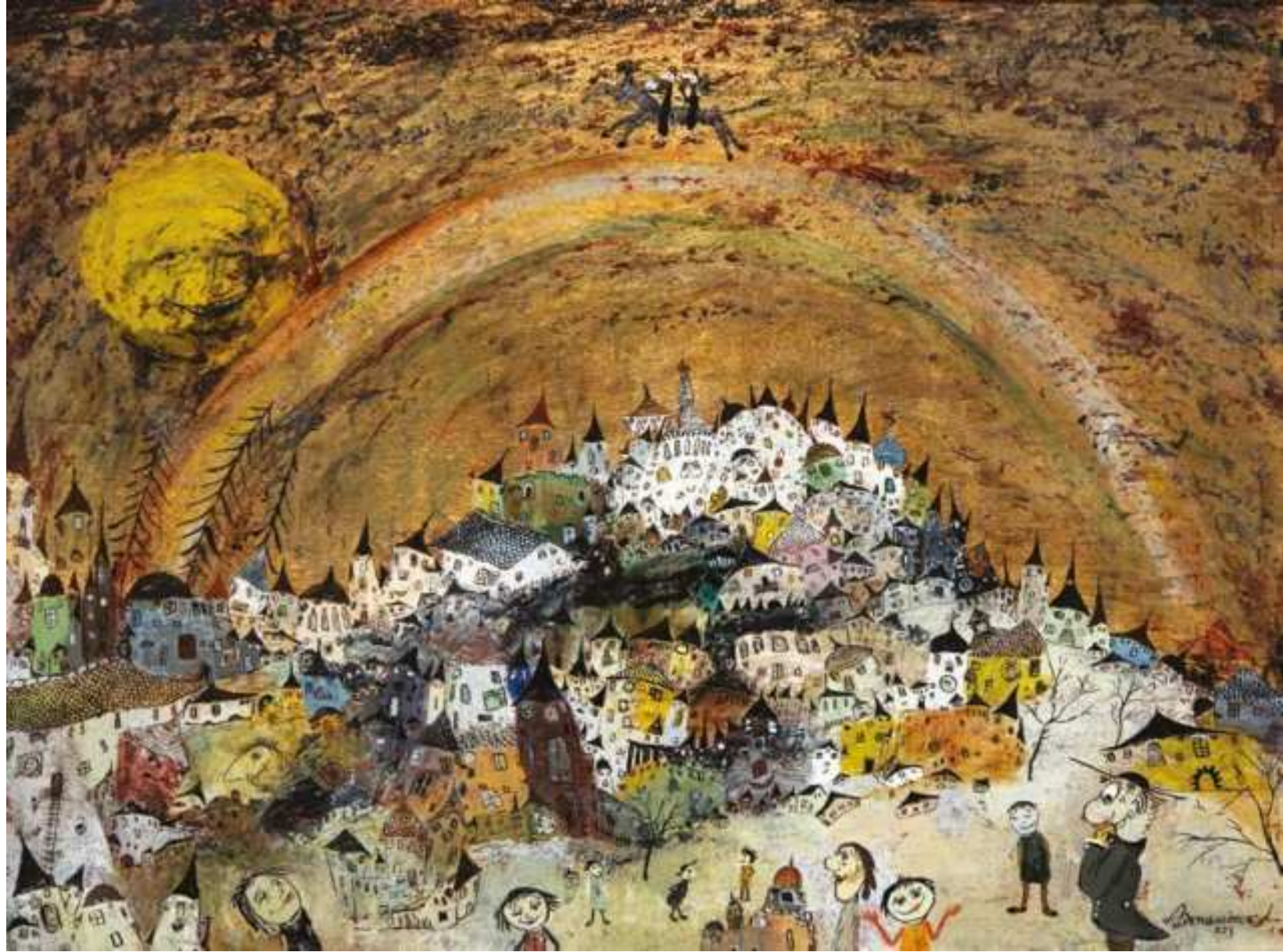
Aranya meseváros, 1971, olaj, farostlemez, 30×48 cm

Meseváros napkoronggal, 1973, olaj, farostlemez, 42×38 cm

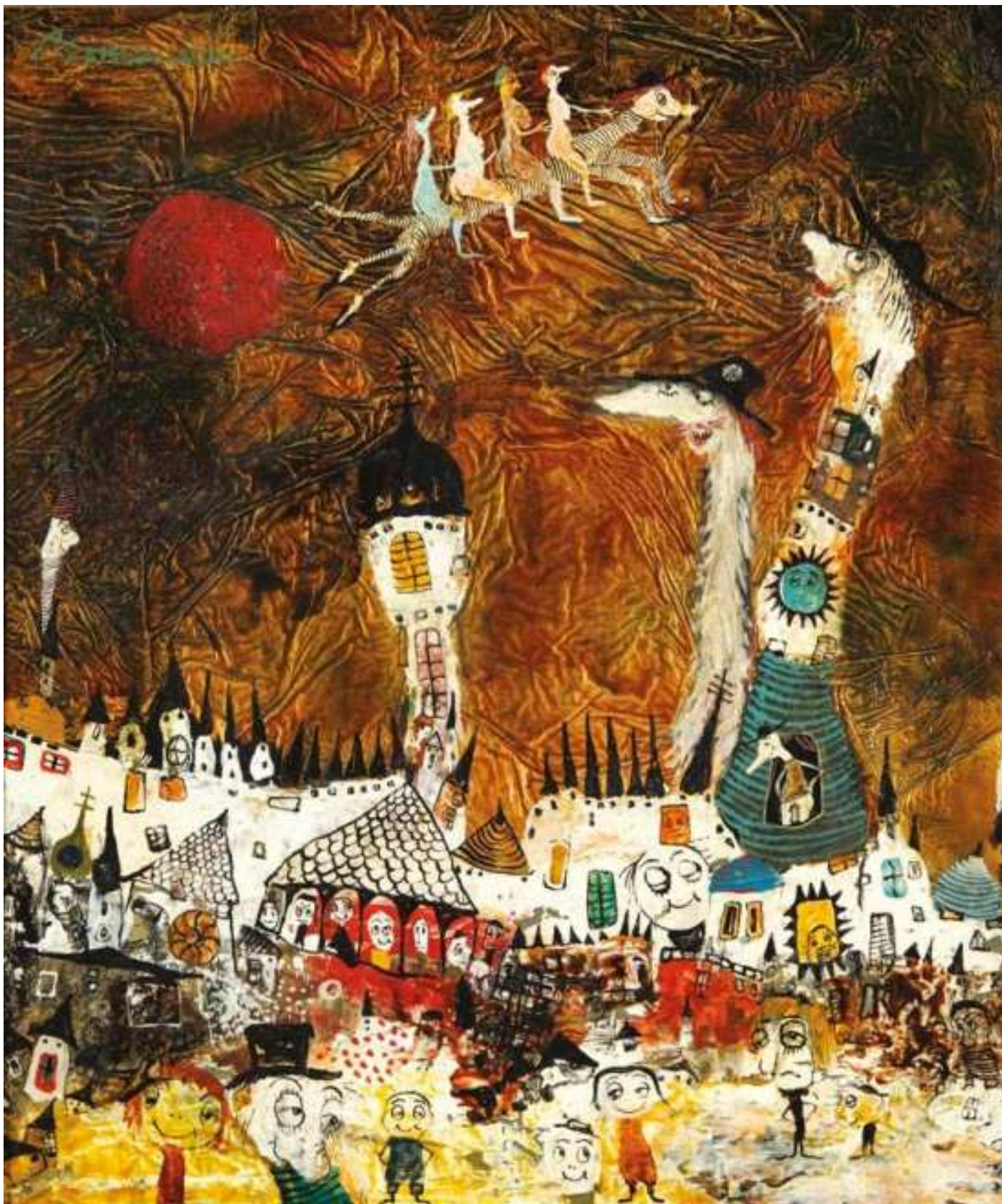
Aranyváros, vegyes technika, farostlemez, 35×50,5 cm

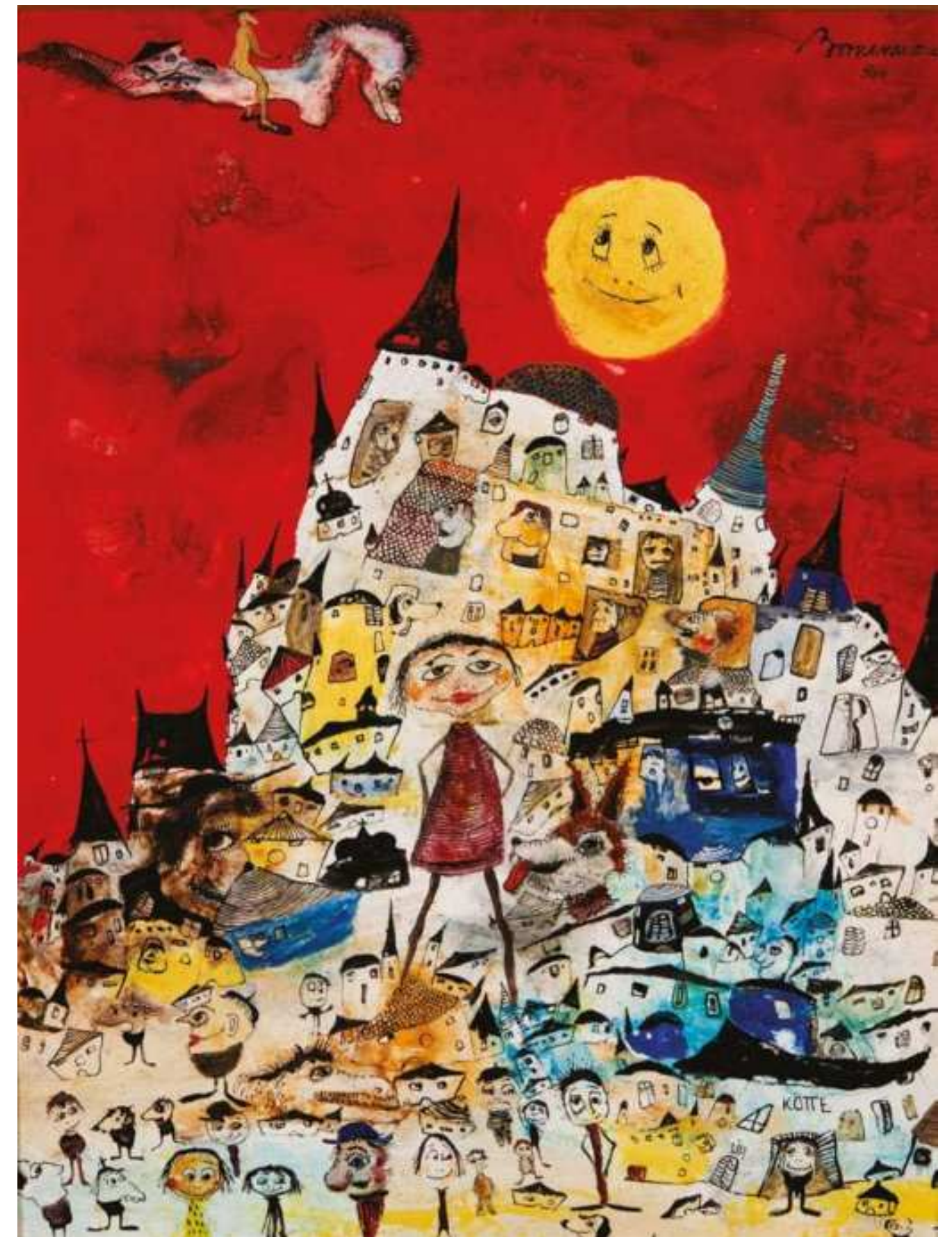
Aranyváros zebrán lovagló gyerekekkel, 1973, olaj, farostlemez, 58×78 cm

Kis város aranyban, 1972, olaj, farostlemez, 19,5×23 cm

Városi sárkányok, olaj, farostlemez, 40×34,5 cm

Lumikki városban, 1966, olaj, farostlemez, 47×36 cm

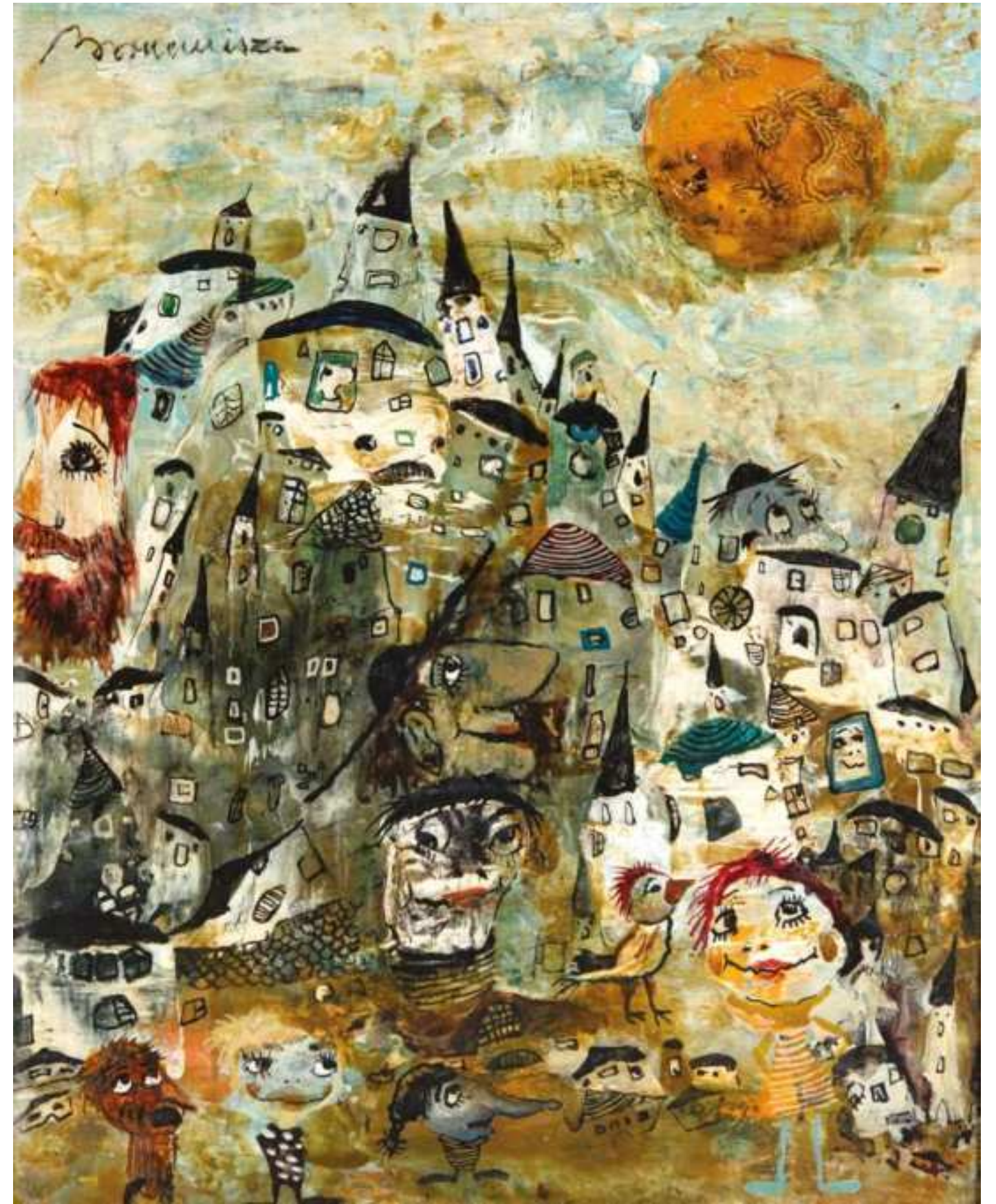
Vörös város, olaj, vászon, 30×45 cm

Meseváros zöld bálnával, 1968, olaj, farostlemez, 72,5×89,5 cm

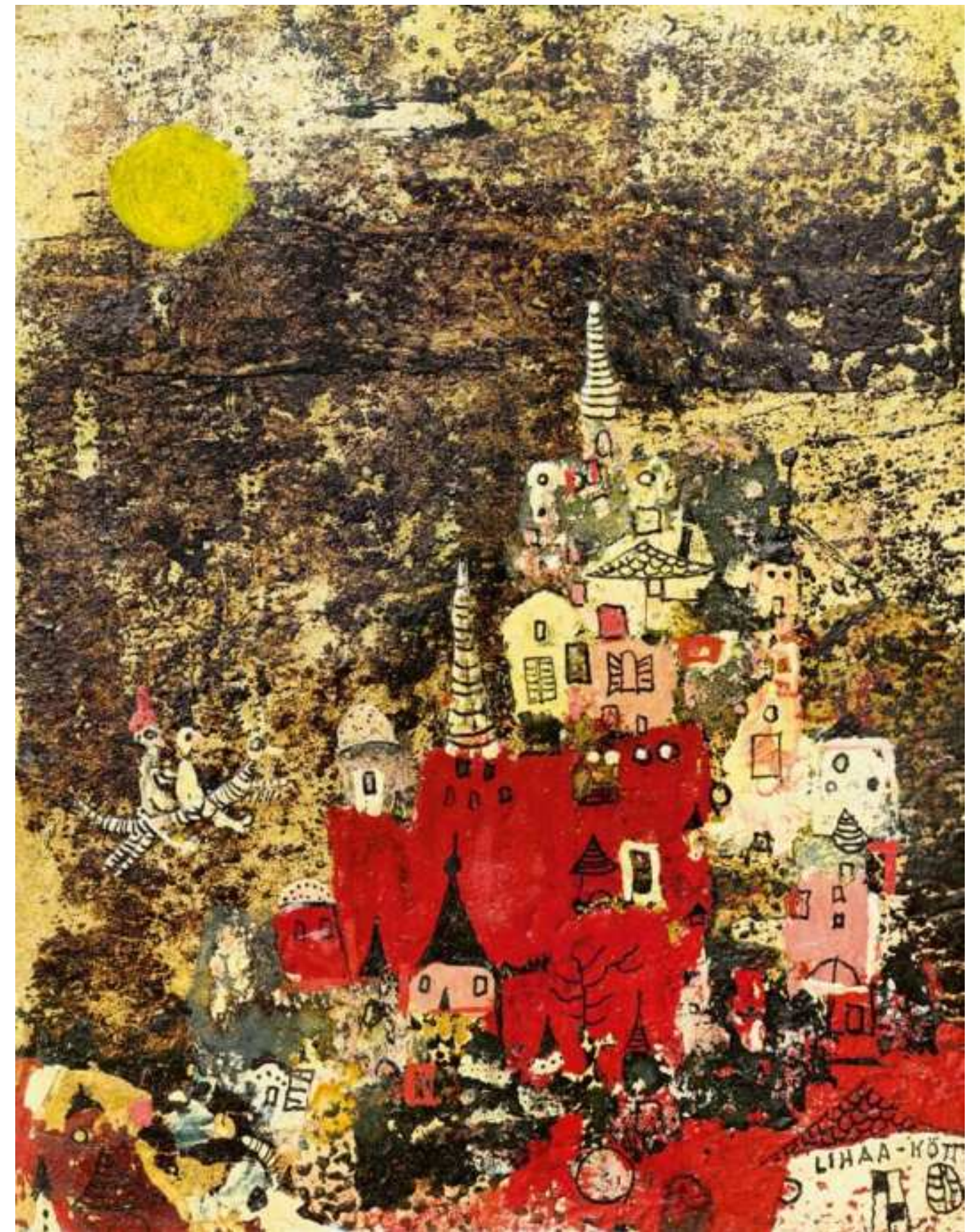
Kék meseváros, olaj, farostlemez, 20×30,5 cm

Gyerekek mesevárosban, olaj, farostlemez, 21×17,2 cm

Varázslatos fa, olaj, farostlemez, 33,5×41 cm

Napváros kötéláncossal, olaj, farostlemez, 42×53,5 cm

Fehér éjszaka Suomiban, olaj, vászon, 80×110 cm

Mediterrán város VII., olaj, farostlemez, 40×30 cm

Óratorony pappal, olaj, farostlemez, 70×50 cm

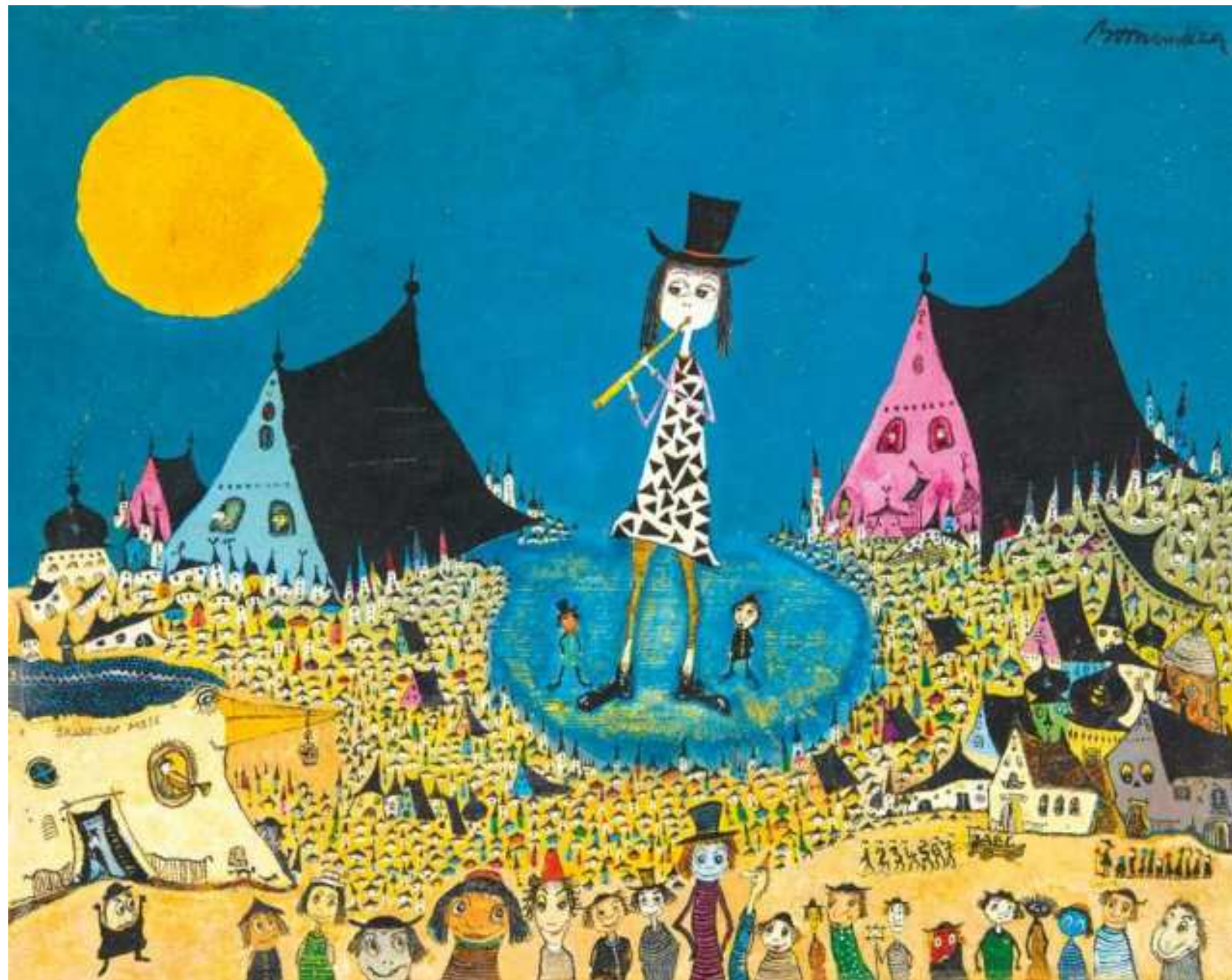
Északi város II., olaj, vászon, 149×200 cm

Városi kompánia, vegyes technika, papír, 34×48 cm

Porvoo IV., olaj, farostlemez, 43,5×58 cm

Skandináv mese, olaj, farostlemez, 40×50,5 cm

Kék meseváros óriással, 1976, olaj, fa, 63×80 cm

Skandináv mese, 1975, olaj, vászon, 100×70 cm

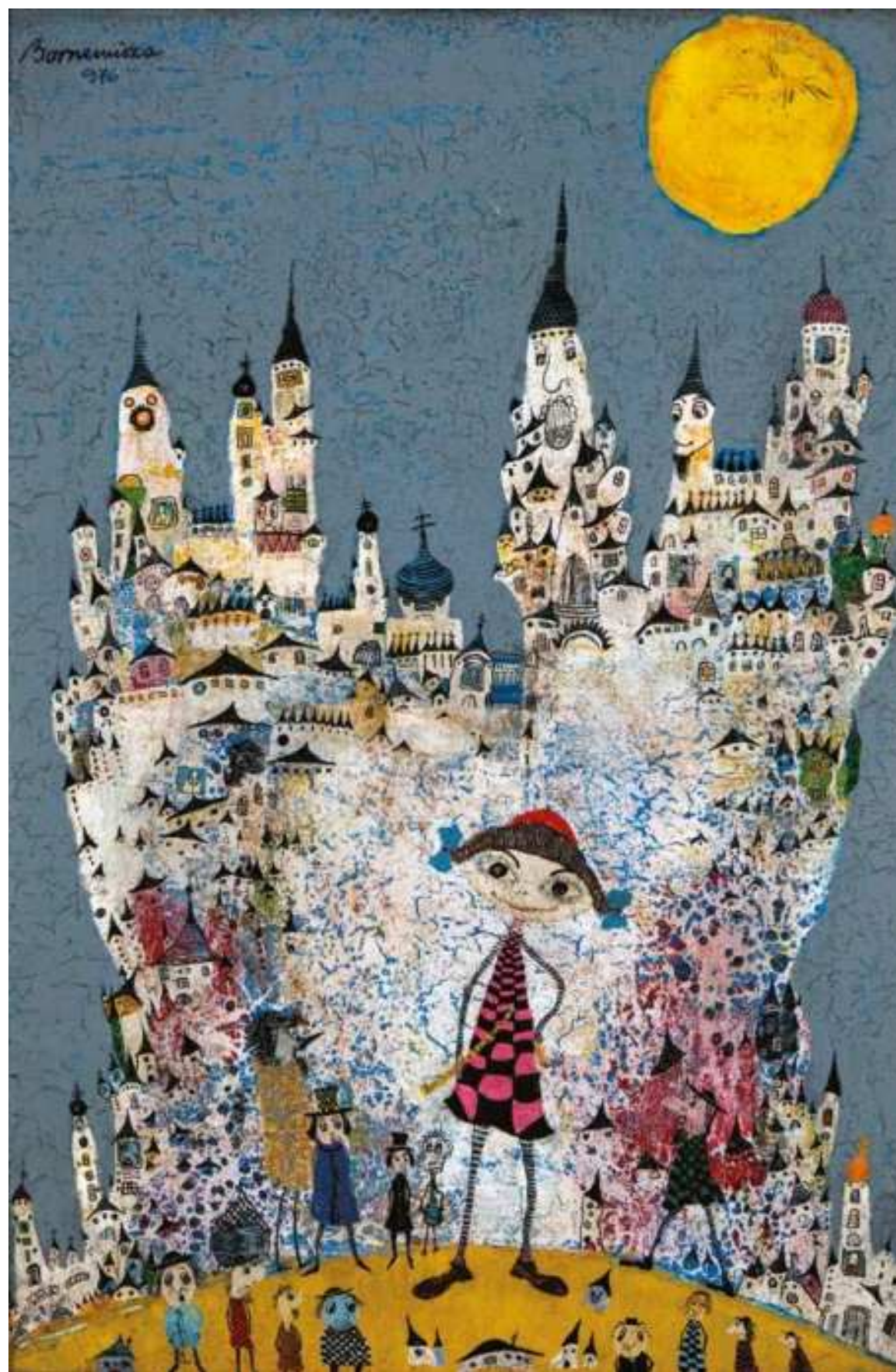
Lumikki hőléggballonnal, 1973, olaj, farostlemez, 99×69 cm

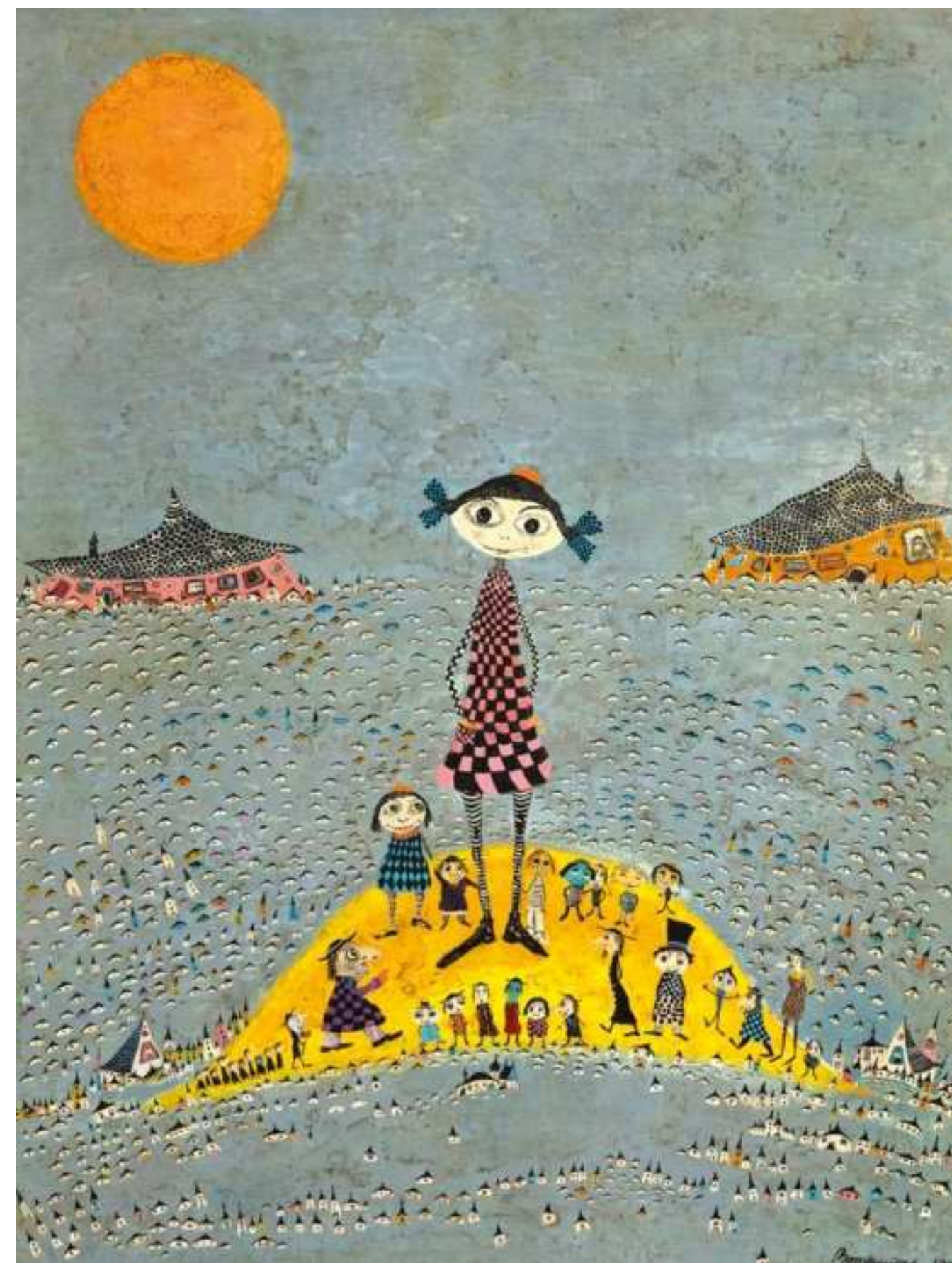
Furulyázó Lumikki, olaj, farostlemez, 25,5×20 cm

Zenekar, 1975, olaj, farostlemez, 60×79,5 cm

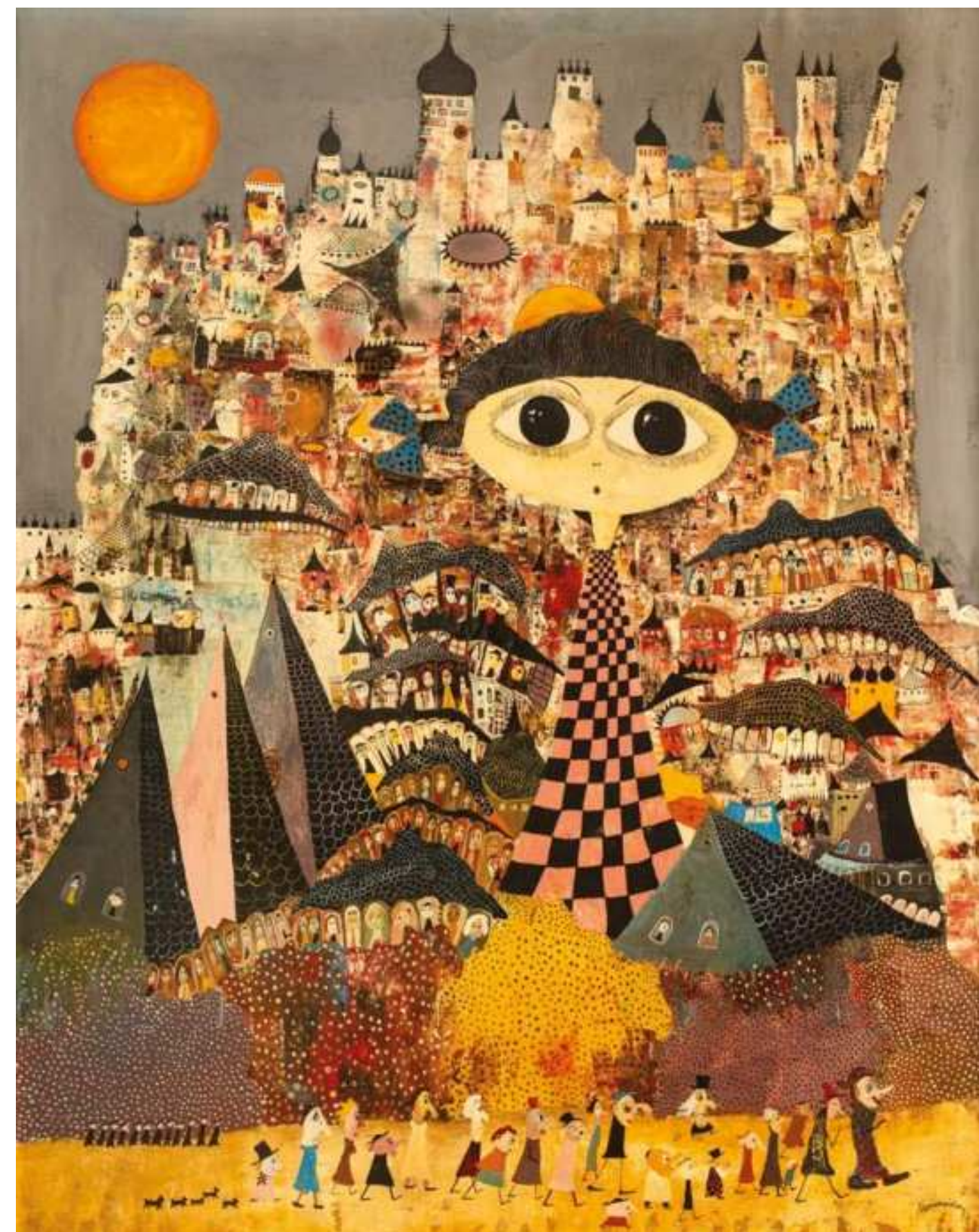
Lumikki, 1976, olaj, farostlemez, 48×32 cm

Lumikki, 1978, olaj, farostlemez, 80×60 cm

Kislány mesevárosban, 1978, olaj, farostlemez, 36,5×23 cm

Lumikki egy skandináv városban, olaj, vászon, 149×118 cm

Meseváros Napkoronggal, 1970, olaj, farostlemez, 69,5×64,5 cm

Lumikki a tengeralattjáróval, 1969, olaj, farostlemez, ismeretlen méret

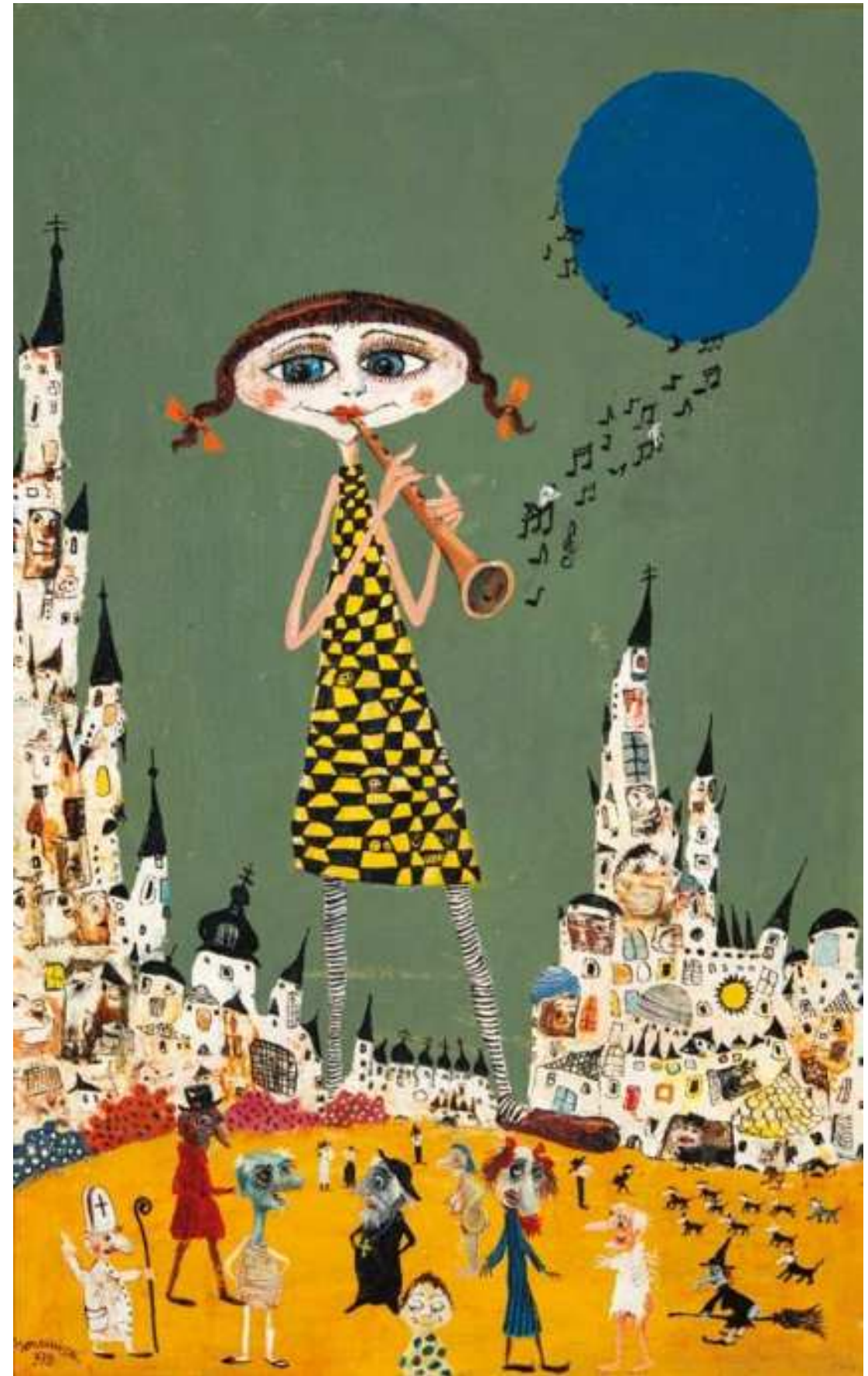
Meseváros, 1975, olaj, farostlemez, 70×50 cm

Meseváros óriásokkal, 1973, olaj, farostlemez, 39×48 cm

Aranyváros felett úszó hal, 1967, olaj, farostlemez, 47×60 cm

Zenészlány, 1979, olaj, farostlemez, 82×52 cm

Lumikki megfogja a napot, 1960, olaj, vászon, 65,5×81 cm

Arany szivárvány, olaj, vászon, 30,5×40 cm

Óriások városa, Kötte, 1982, olaj, farostlemez, 28×56 cm

Apokalipszis, olaj, farostlemez, 24,5×35,5 cm

Meseváros aranyló napnyugtakor, 1977, olaj, farostlemez, 74,5×54 cm

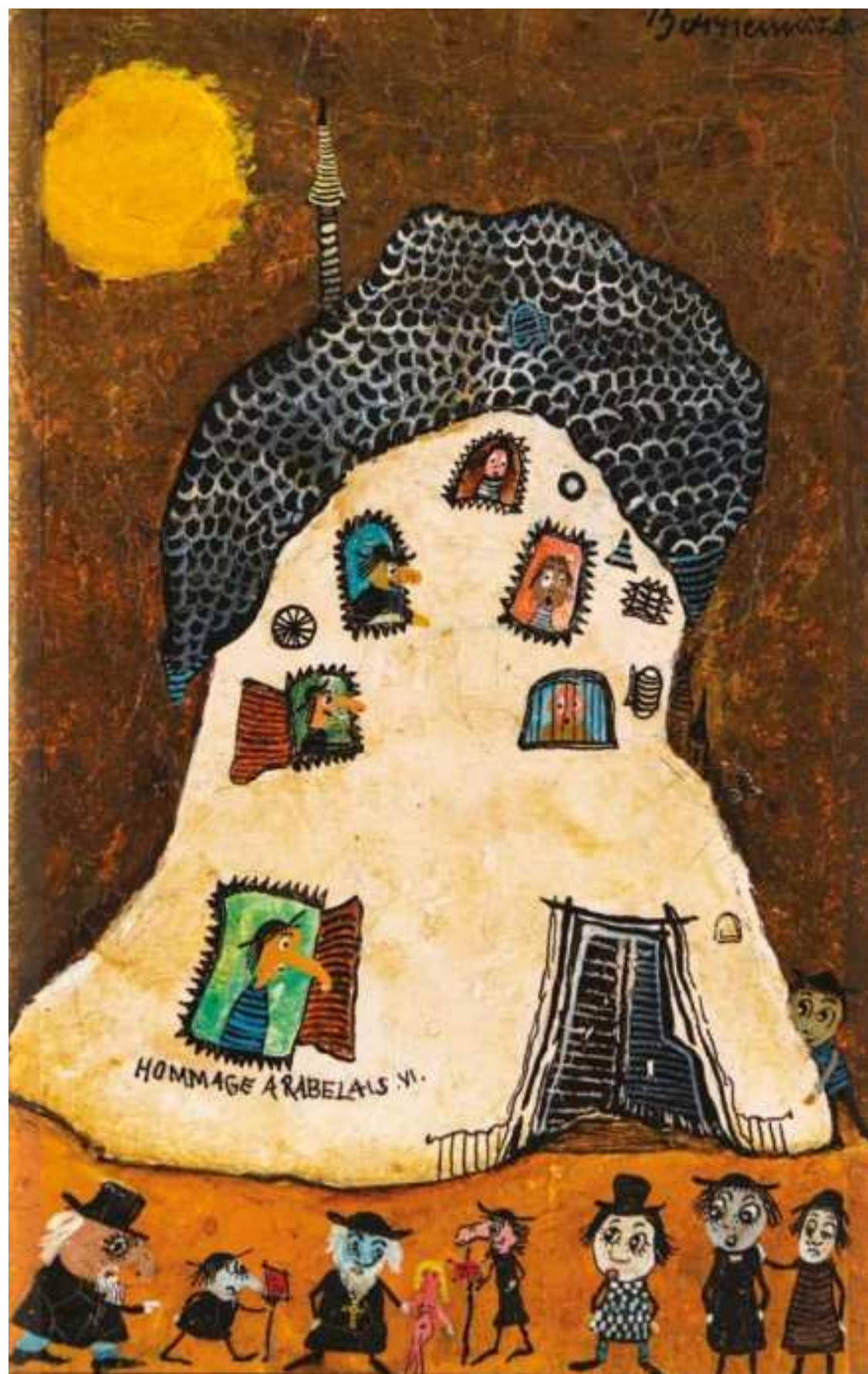
Pelikán a Mesevárosban, 1971, olaj, fa, 40×80 cm

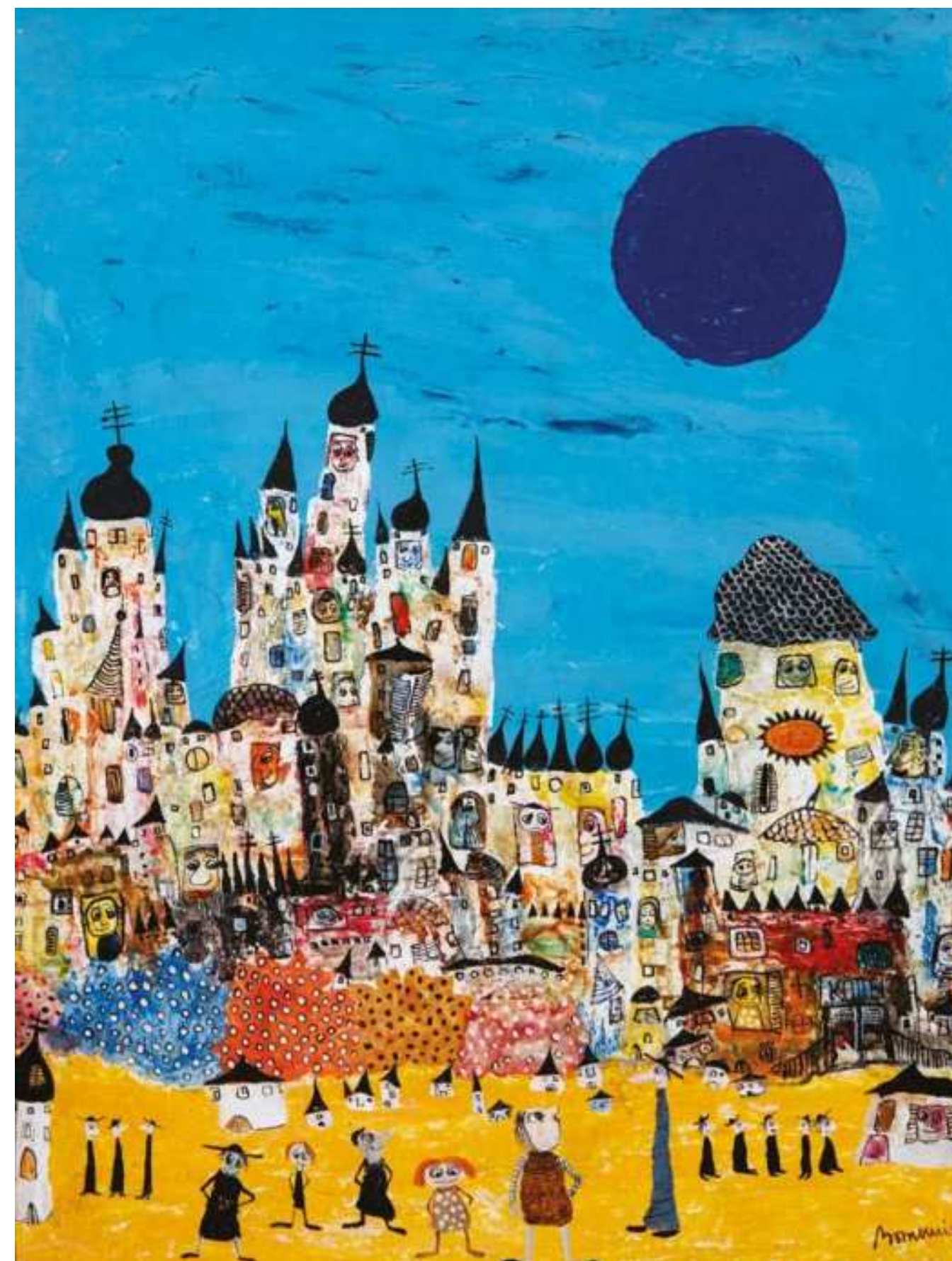
Borbély, 1984, olaj, farostlemez, 19×22,5 cm

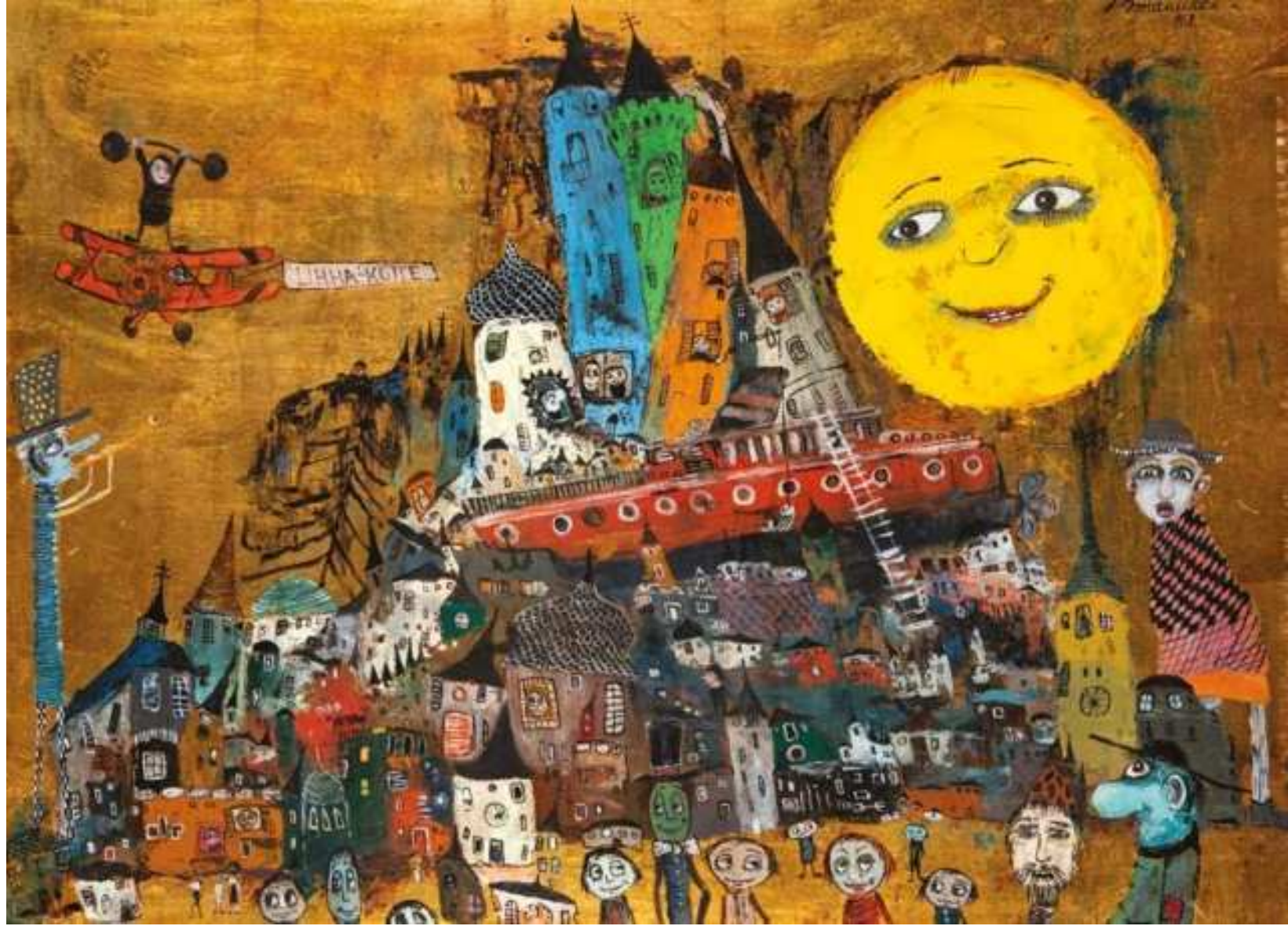
Finn meseváros kalapos madárral, 1967, olaj, farostlemez, 40,5×79,5 cm

Hommage a Rabelais VI., olaj, farostlemez, 24×15,5 cm

Kék város, olaj, fa, 79,5×61 cm

Meseváros repülővel, 1968, olaj, farostlemez, 60×79 cm

Libalak, 1965, olaj, vászon, 60×50 cm

Csőr alatti város, 1968, olaj, fa, 35,5×100,5 cm

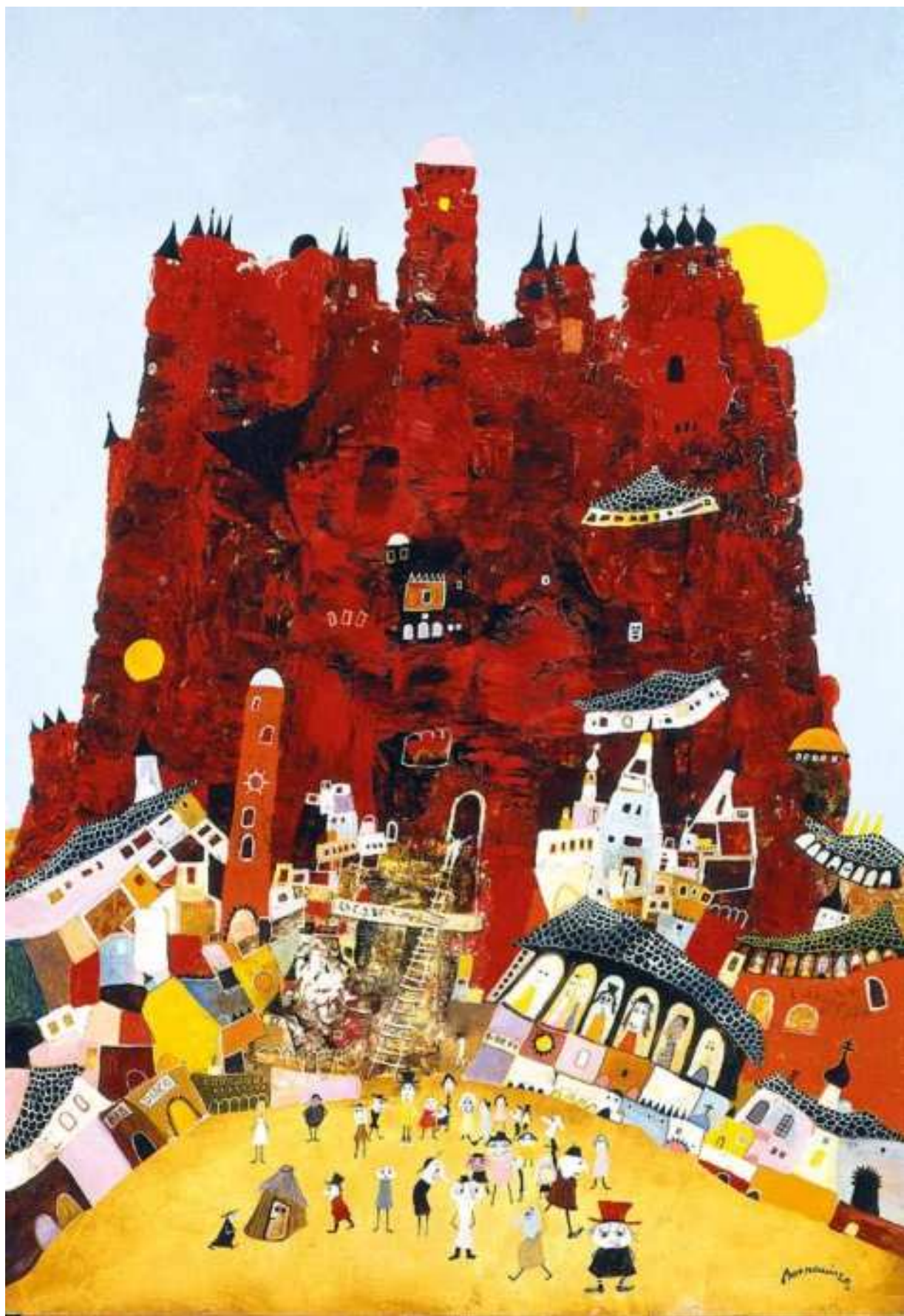
Finn meseváros, olaj, vászon, 40×50 cm

Kalózváros, 1972, olaj, farostlemez, 67,5×97,5 cm

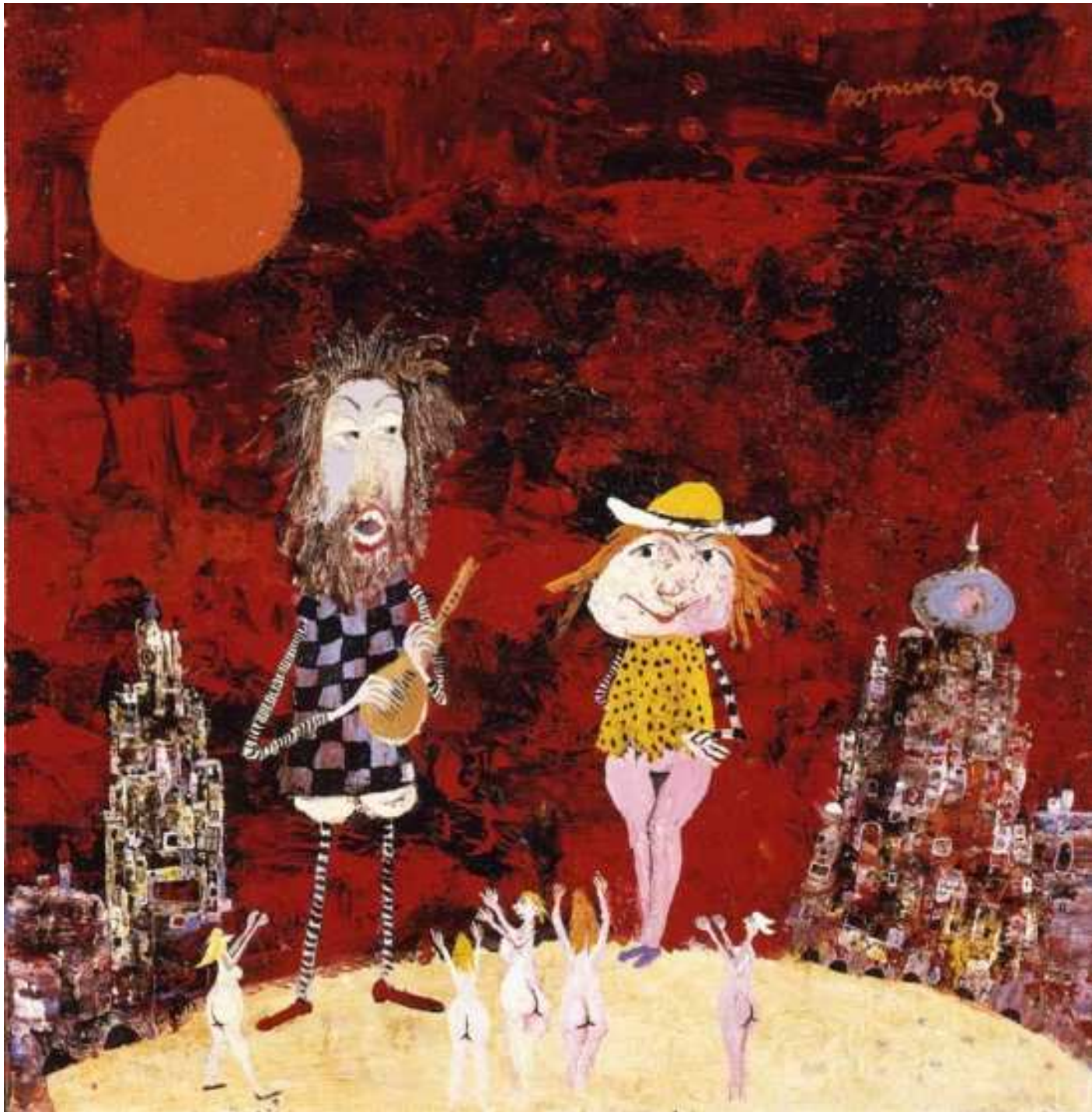
Meseváros lakói, olaj, farostlemez, 17,5×17,5 cm

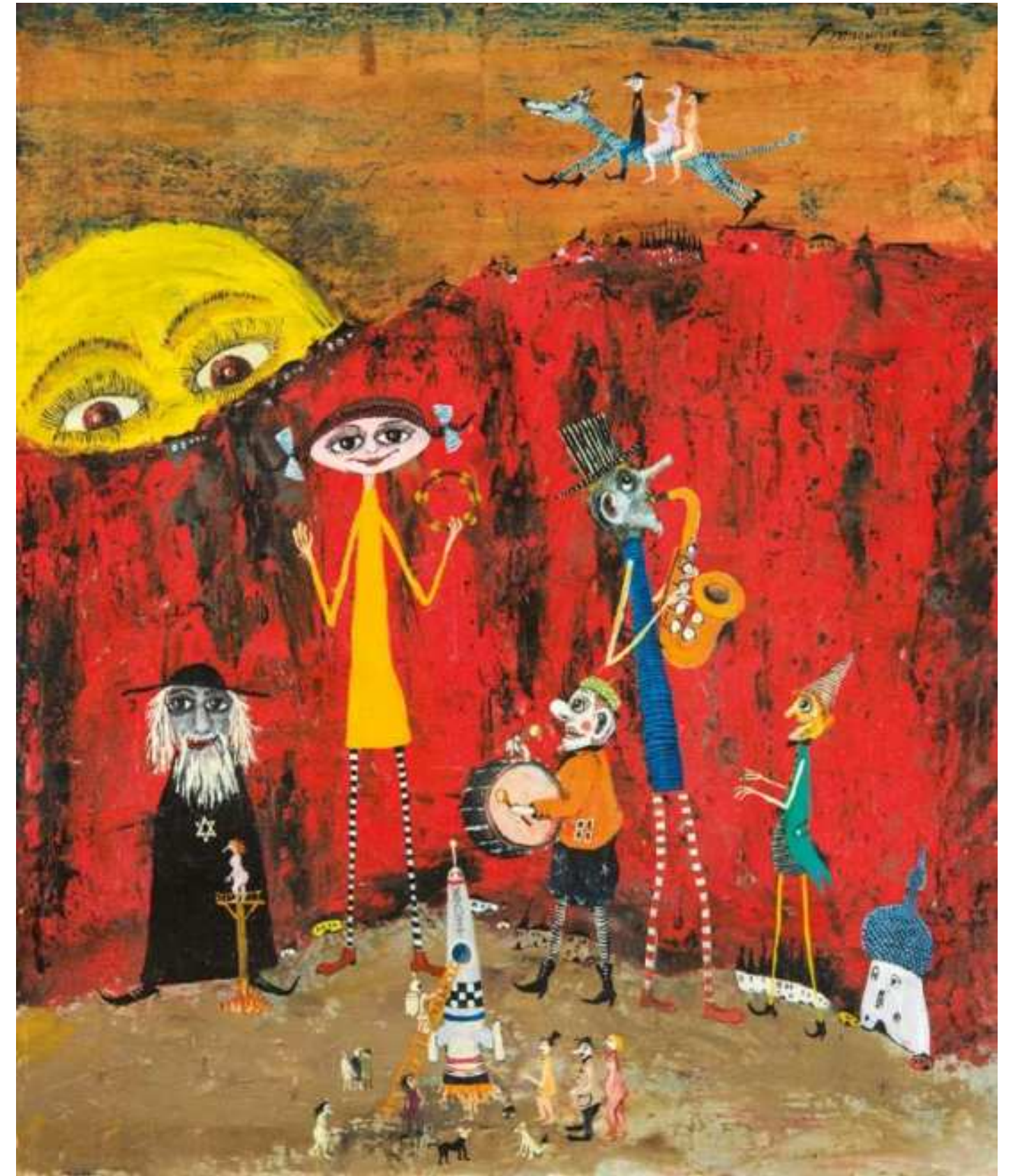
A vörös szikla alatt, olaj, farostlemez, 70×100 cm

Bóóc, olaj, farostlemez, ismeretlen méret

Hippik, olaj, farostlemez, 35×50 cm

Muzsikuskok, 1978, olaj, farostlemez, 77×64 cm

Tengeralatti meseváros, olaj, farostlemez, 32×42 cm

Meseváros barnában, 1972, olaj, farostlemez, 60×49 cm

Hommage à Voltaire, olaj, vászon, 160×200 cm

Szerenád, olaj, farostlemez, 50×35 cm

Babona, olaj, farostlemez, 60×80 cm

Napváros, olaj, karton, 50×70 cm

Fuvolózó lányka, 1978, olaj, farostlemez, 80x60 cm

Meseváros varázslóval, 1969, olaj, vászon, 40x80 cm

Köszöntés, 1978, olaj, farostlemez, 60×80 cm

A Tűnő idő emlékei VI., 1975, olaj, karton, 35×50 cm

Lány a vörös városban, olaj, farostlemez, 45×30,5 cm

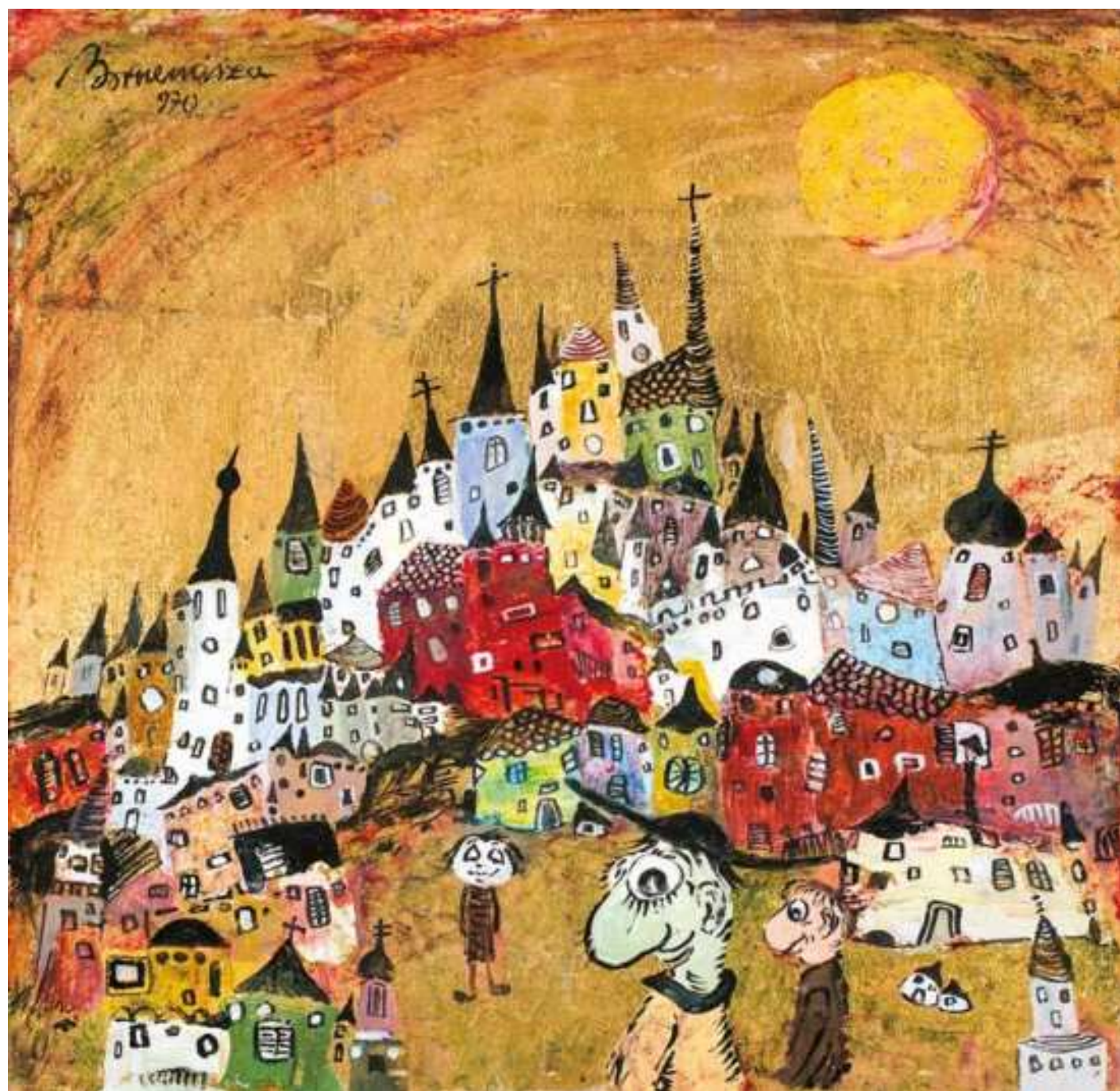
Meseváros állatokkal, 1976, olaj, farostlemez, 55,5×76,5 cm

Majális (Mesefigurák), 1980, olaj, farost karton, 80x60 cm

Elefánt a mese városban, olaj, farostlemez, 40x26 cm

Meseváros, 1970, olaj, farostlemez, 26,5×26,5 cm

Svéd mesevároska, 1966, olaj, farostlemez, 60×80 cm

Mesetáj, 1978, olaj, vászon, 66×100,5 cm

Lumikki, 1975 k., olaj, papír, 57,5×44,5 cm

Lumikki a városban, 1965, olaj, vászon, 100x70 cm

Kisvárosi lány, olaj, fa, 22x12 cm

Dokumentáció

Ülő figura, 1944, tus, papír, 20×10,5 cm
Sitting Figure, 1944, ink on paper

Virágcsendélet, 1944 k., tus, papír, 29×20 cm
Life Still with Flowers, around 1944, ink on paper

Debreceni kerület, 1945, olaj, vászon, ismeretlen méret
Outskirt of Debrecen, 1945, oil on canvas, unknown size

Önarckép, olaj, vászon, ismeretlen méret
Self Portrait, oil on canvas, unknown size

Önarckép, tus, papír, 30×21,5 cm
Self Portrait, ink on paper

Debreceni külterület, 1960, tus, papír, 21,5×30 cm
Outskirts of Debrecen, 1960, ink on paper

A bolond, 1950-es évek eleje, olaj, karton, ismeretlen méret
Mad Man, around 1950, oil on cardboard, unknown size

A gőg, 1950-es évek eleje, olaj, karton, ismeretlen méret
Pride, around 1950, oil on cardboard, unknown size

Írisz portréja, 1950 k., olaj, vászon, 25,5×20 cm
Portrait of Iris, around 1950, oil on canvas

Körték-monotypia, 1960, monotípiá, papír, 15,5×22,5 cm
Pears, 1960, monotype on paper

Kutyavásár, 1960 k., olaj, vászon, 40×50 cm
Dog Market, around 1960, oil on canvas

Lumikki megfogja a napot, 1960, olaj, vászon, 65,5×81 cm
Lumikki Touches the Sun, 1960, oil on canvas

Iszákos (Brigádvezető), 1950 k., tus, papír, 17×12 cm
Drunkard, around 1950, ink on paper

Kálvin tér – Debrecen, 1950 k., ismeretlen méret
Kálvin Square – Debrecen, around 1950, unknown size

Férfi akt, 1952, szappan, 15,3×17,2×8,8 cm
Male Nude, 1952, soap

Monotypia-absztrakt, 1960 k., vegyes technika, papír, 21×16 cm
Abstract, around 1960, mixed media on paper

Kis absztrakt, 1962, vegyes technika, papír, 12×8,5 cm
Abstract Composition, 1962, mixed media on paper

A család, 1963, olaj, farostlemez, ismeretlen méret
The Family, 1963, oil on wood fibre, unknown size

Alakok, 1963, tus, papír, 16×10 cm
Figures, 1963, ink on paper

Házak kéken-fehéren, 1963 k., vegyes technika, vászon, 21×31 cm
Houses in Blue and White, around 1963, mixed media on canvas

Mediterrán város VI., 1963, olaj, farostlemez, 35×50 cm
Mediterranean Town VI., 1963, oil on wood fibre

Lengyel Meseváros, 1965, olaj, vászon, 48×27,5 cm
Polish Fairy Town, 1965, oil on canvas

Lengyel város, 1965 k., olaj, karton, 29,5×23 cm
Polish Town, around 1965, oil on cardboard

Libalak, 1965, olaj, vászon, 60×50 cm
Goose-town, 1965, oil on canvas

Via Appia, 1963, olaj, fa, 30,5×40,5 cm
Via Appia, 1963, oil on wood

Via Appia, 1963, olaj, farostlemez, ismeretlen méret
Via Appia, 1963, oil on wood fibre, unknown size

Cofos, 1964, olaj, farostlemez, 65×50 cm
Pigtails, 1964, oil on wood fibre

Lumikki a városban, 1965, olaj, vászon, 100×70 cm
Lumikki in Town, 1965, oil on canvas

Meseváros, 1965, olaj, farostlemez, 80×100 cm
Fairy Town, 1965, oil on wood fibre

Városrészlet (Libaa-Kött), 1965, tus, papír, 16×20 cm
Libaa-Kött, 1965, ink on paper

Hölgyek kalapban, 1964, olaj, vászon, 80×110 cm
Ladies in Hats, 1964, oil on canvas

Kalapos kislány, 1964, olaj, fa, 65×50 cm
Girl in Hat, 1964, oil on wood

Alberco, 1965, olaj, farostlemez, 54×61 cm
Alberco, 1965, oil on wood fibre

Vörös város, 1965, olaj, farostlemez, 50×65 cm
Red Town, 1965, oil on wood fibre

A lemenő nap, 1966, olaj, vászon, 52×81,5 cm
Setting Sun, 1966, oil on canvas

Lumikki városban, 1966, olaj, farostlemez, 47×36 cm
Lumikki in Town, 1966, oil on wood fibre

Manóváros, 1966, olaj, farostlemez, 78×103 cm
Elf Town, 1966, oil on wood fibre

Napos város, 1966, olaj, farostlemez, 40×34,5 cm
Sunny Town, 1966, oil on wood fibre

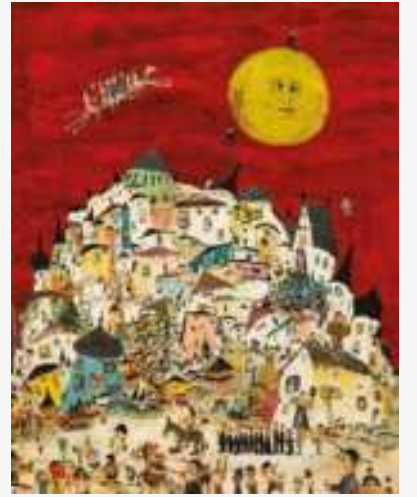
Svéd mesevároska, 1966, olaj, farostlemez, 60×80 cm
Swedish Fairy Town, 1966, oil on wood fibre

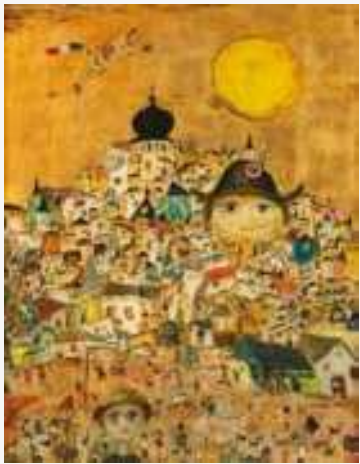
Aranyban lebegő város, 1968, olaj, farostlemez, 62×89,5 cm
Town Floating in Gold, 1968, oil on wood fibre

Aranyváros, 1968, olaj, fa, 50×60 cm
Golden City, 1968, oil on wood

Bűnvárosa, 1968, olaj, fa, 123×98,5 cm
Sin City, 1968, oil on wood

Szabadság, egyenlőség, testvériség, 1966, olaj, fa, 130×100,5 cm
Liberty, Equality, Fraternity, 1966, oil on wood

Aranyváros felett úszó hal, 1967, olaj, farostlemez, 47×60 cm
Floating Fish Over the Golden Town, 1967, oil on wood fibre

Finn meseváros kalapos madárral, 1967, olaj, farostlemez, 40,5×79,5 cm
Finnish Fairy Town with Bird in Hat, 1967, oil on wood fibre

Csőr alatti város, 1968, olaj, fa, 35,5×100,5 cm
Town under the Beak, 1968, oil on wood

Képzelt város, 1968, olaj, farostlemez, 50×70 cm
Imaginary Town, 1968, oil on wood fibre

Kis fekete város, 1968, olaj, farostlemez, 34×27 cm
Little Black Town, 1968, oil on wood fibre

Mesebeli város farkassal, 1967, olaj, fa, 68×77,5 cm
Fairy Town with Wolf, 1967, oil on wood

Meseváros Holddal, 1967, olaj, fa, 22×33 cm
Fairy Town with the Moon, 1967, oil on wood

Uppsala, 1967, olaj, farostlemez, 50×69 cm
Uppsala, 1967, oil on wood fibre

Meseváros éjjel és nappal, 1968, olaj, farostlemez, 69,8×62 cm
Fairy Town Day and Night, 1968, oil on wood fibre

Meseváros repülővel, 1968, olaj, farostlemez, 60×79 cm
Fairy Town with Airplane, 1968, oil on wood fibre

Meseváros zöld bálnával, 1968, olaj, farostlemez, 72,5×89,5 cm
Town with Green Whale, 1968, oil on wood fibre

Meseváros, 1968, olaj, farostlemez, 93,5×96 cm
Fairy Town, 1968, oil on wood fibre

Meseváros, 1968, olaj, vászon, 96,5×140,5 cm
Fairy Town, 1968, oil on canvas

Északi város, 1969, olaj, farostlemez, 120×170 cm
Northern City, 1969, oil on wood fibre

Arany meseváros, 1971, olaj, farostlemez, 30×48 cm
Golden Fairy Town, 1971, oil on wood fibre

Lumikki meseváros, 1971, olaj, farostlemez, 80×92 cm
Lumikki Town, 1971, oil on wood fibre

Pelikán a mesevárosban, 1971, olaj, farostlemez, 40×80 cm
Pelican in the Fairy Town, 1971, oil on wood fibre

Lumikki a Kalapssal, 1969, olaj, farostlemez, 68,5×57 cm
Lumikki with the Hatter, 1969, oil on wood fibre

Lumikki a tengeralattjáróval, 1969, olaj, farostlemez, ismeretlen méret
Lumikki with a Submarine, 1969, oil on wood fibre, unknown size

Mesebeli város, 1969, olaj, farostlemez, 46×54 cm
Magical Town, 1969, oil on wood fibre

Kalózáros, 1972, olaj, farostlemez, 67,5×97,5 cm
Pirate City, 1972, oil on wood fibre

Kis város aranyban, 1972, olaj, farostlemez, 19,5×23 cm
Golden Town, 1972, oil on wood fibre

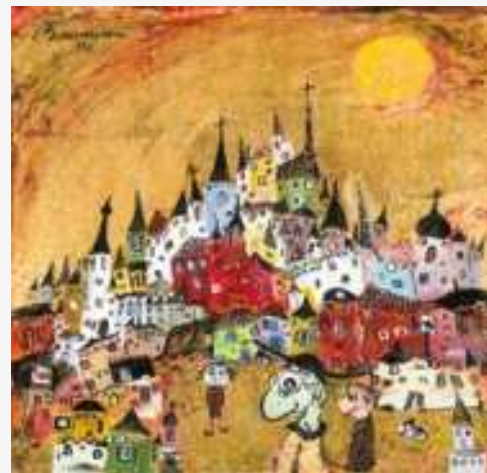
Kisváros II., 1972, olaj, farostlemez, 19×30 cm
Town II., 1972, oil on wood fibre

Meseváros varázslóval, 1969, olaj, vászon, 40×80 cm
Fairy Town with Wizard, 1969, oil on canvas

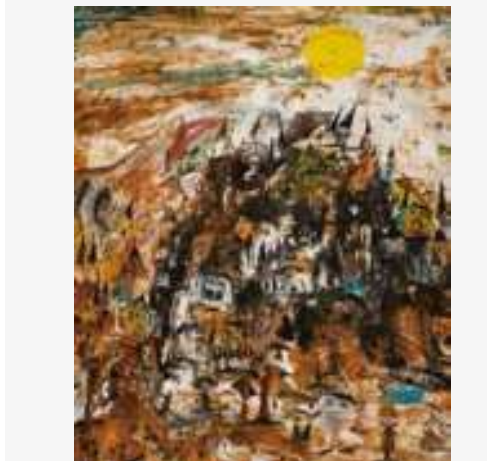
Meseváros Napkoronggal, 1970, olaj, farostlemez, 69,5×64,5 cm
Town with the Sun, 1970, oil on wood fibre

Meseváros, 1970, olaj, farostlemez, 26,5×26,5 cm
Fairy Town, 1970, oil on wood fibre

Mesetáj, 1972, olaj, farostlemez, 48,5×38,5 cm
Fairytale Landscape, 1972, oil on wood fibre

Meseváros barnában, 1972, olaj, farostlemez, 60×49 cm
Brown Fairy Town, 1972, oil on wood fibre

Meseváros halakkal, 1972, olaj, farostlemez, 45,5×50 cm
Town with Fishes, 1972, oil on wood fibre

Meseváros, 1972, olaj, farostlemez, 59,5×39,5 cm
Fairy Town, 1972, oil on wood fibre

Meseváros, 1972, olaj, vászon, 81×116,5 cm
Fairy Town, 1972, oil on canvas

Napsütéses Meseváros, 1972, olaj, farostlemez, 91×68 cm
Sunny Fairy Town, 1972, oil on wood fibre

Aranyban úszó meseváros, 1974, olaj, vászon, 39×31 cm
Town Bathing in Golden Light, 1974, oil on canvas

Finn mesetáj, 1974, olaj, vászon, 69,5×89,5 cm
Finnish Fairy Landscape, 1974, oil on canvas

Libaa-Kött, 1974, olaj, vászon, 100×70 cm
Libaa-Kött, 1974, oil on canvas

Aranyváros zebrán lovagló gyerekekkel, 1973, olaj, farostlemez, 58×78 cm
Golden City with Children Riding a Zebra, 1973, oil on wood fibre

Embereket a művészet szintjére, nem a művészetet az emberek szintjére, 1973, olaj, vászon, 70×100 cm
The People to the Level of the Art, not the Art to the Level of the People, 1973, oil on canvas

Lumikki hőlégballonnal, 1973, olaj, farostlemez, 99×69 cm
Lumikki with Hot Air Ballon, 1973, oil on wood fibre

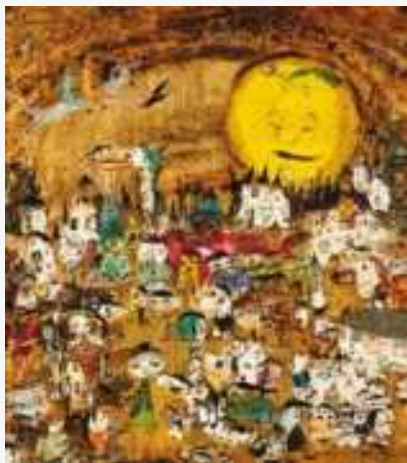
Meseváros Holddal, 1974, olaj, farostlemez, 40×80 cm
Fairy Town with the Moon, 1974, oil on wood fibre

Meseváros, 1974, olaj, vászon, 61×28 cm
Fairy Town, 1974, oil on canvas

Skandináv táj II., 1974, olaj, farostlemez, 59,5×40 cm
Scandinavian Landscape II., 1974, oil on wood fibre

Meseváros napkoronggal, 1973, olaj, farostlemez, 42×38 cm
Fairy Town with Sun, 1973, oil on wood fibre

Meseváros óriásokkal, 1973, olaj, farostlemez, 39×48 cm
Fairy Town with Giants, 1973, oil on wood fibre

Nap a város felett, 1973, olaj, farostlemez, 51×37 cm
Sun over the City, 1973, oil on wood fibre

A tűnő idő emlékei VI., 1975, olaj, karton, 35×50 cm
Memories of the Passing Time VI., 1975, oil on cardboard

A tűnő idő emlékei VIII., 1975, olaj, farostlemez, 35×50 cm
Memories of the Passing Time VIII., 1975, oil on wood fibre

Fehér város, 1975, olaj, vászon, 40×50 cm
White Town, 1975, oil on canvas

Kékszakáll, 1975, olaj, farostlemez, 44,5×27,5 cm
Bluebeard, 1975, oil on wood fibre

Lumikki, 1975 k., olaj, karton, 57,5×44,5 cm
Lumikki, around 1975, oil on cardboard

Meseváros fekete fehériben II., 1975, tus, papír, 43×32,5 cm
Fairy Town in Black & White II., 1975, ink on paper

Bűvár a város alatt, 1976, olaj, farostlemez, 50×60 cm
Diver Under the City, 1976, oil on wood fibre

Gyülekezet, 1976, olaj, vászon, 100×70 cm
Gathering, 1976, oil on canvas

Ifjúság, 1976, olaj, farostlemez, 11,5×6,5 cm
Youthness, 1976, oil on wood fibre

Meseváros fekete fehériben, 1975, vegyes technika, papír, 41×29,5 cm
Fairy Town in Black & White, 1975, mixed media on paper

Meseváros, 1975, olaj, farostlemez, 70×50 cm
Fairy Town, 1975, oil on wood fibre

Skandináv mese, 1975, olaj, vászon, 100×70 cm
Scandinavian Tale, 1975, oil on canvas

Kék meseváros óriással, 1976, olaj, fa, 63×80 m
Blue Fairy Town with a Giant, 1976, oil on wood

Kísértet, 1976, olaj, vászon, 90×60 cm
Ghost, 1976, oil on canvas

Lumikki, 1976, olaj, farostlemez, 48×32 cm
Lumikki, 1976, oil on wood fibre

Sziget, 1975, olaj, farostlemez, 17,5×17 cm
Island, 1975, oil on wood fibre

Zenekar, 1975, olaj, farostlemez, 60×79,5 cm
Orchestra, 1975, oil on wood fibre

Aranyló Nap, 1976, olaj, farostlemez, 48×61,5 cm
Golden Sun, 1976, oil on wood fibre

Meseváros állatokkal, 1976, olaj, farostlemez, 55,5×76,5 cm
Fairy Town with Animals, 1976, oil on wood fibre

Meseváros kalapossal, 1976, olaj, farostlemez, 21×30 cm
Fairy Town with Hatter, 1976, oil on wood fibre

Toscana (A csárda előtt), 1976, olaj, farostlemez, 30×40 cm
Tuscany (In Front of the Tavern), 1976, oil on wood fibre

Meseváros, 1976, olaj, farostlemez, 7×22 cm
Fairy Town, 1976, oil on wood fibre

Telihold a város felett, 1976, olaj, farostlemez, 22×15 cm
Full Moon Over the Town, 1976, oil on wood fibre

Város gyűlés, 1976, olaj, farostlemez, 64×46 cm
City Gathering, 1976, oil on wood fibre

Gólyalábakon járó madár, 1978, olaj, farostlemez, 80×60 cm
Bird Walks on Stilts, 1978, oil on wood fibre

Kislány mesevárosban, 1978, olaj, farostlemez, 36,5×23 cm
Girl in Fairy Town, 1978, oil on wood fibre

Köszöntés, 1978, olaj, farostlemez, 60×80 cm
Greetings, 1978, oil on wood fibre

Elfolyó napkorong, 1977, olaj, farostlemez, 17×26 cm
Melting Sun, 1977, oil on wood fibre

Libaa-Kött, 1977, olaj, farostlemez, ismeretlen méret
Libaa-Kött, 1977, oil on wood fibre, unknown size

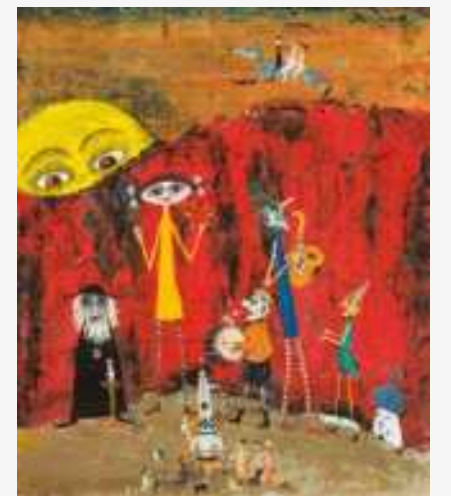
Mediterrán város, 1977, olaj, farostlemez, 18×23 cm
Mediterranean Town, 1977, oil on wood fibre

Lumikki, 1978, olaj, farostlemez, 80×60 cm
Lumikki, 1978, oil on wood fibre

Mesetáj, 1978, olaj, vászon, 66×100,5 cm
Fairytale Landscape, 1978, oil on canvas

Muzsikások, 1978, olaj, farostlemez, 77×64 cm
Musicians, 1978, oil on wood fibre

Meseváros aranyló napnyugtakor, 1977, olaj, farostlemez, 74,5×54 cm
Fairy Town at Golden Sunset, 1977, oil on wood fibre

Északi város, 1978, olaj, farostlemez, 70×100 cm
Nordic Town, 1978, oil on wood fibre

Fuvolózó lányka, 1978, olaj, farostlemez, 80×60 cm
Girl Plays on a Flute, 1978, oil on wood fibre

Porvoo, Libaa-Kött, 1978, olaj, vászon, ismeretlen méret
Porvoo, Libaa-Kött, 1978, oil on canvas, unknown size

Repülő lény, 1978, olaj, vászon, 60×80 cm
Flying Creature, 1978, oil on canvas

Torony, 1978, olaj, farostlemez, 37×25,5 cm
Tower, 1978, oil on wood fibre

Várakozás, 1978, olaj, vászon, 60×80 cm
Waiting, 1978, oil on canvas

Leányzó, 1979, olaj, vászon, 30×20 cm
Girl, 1979, oil on canvas

Nyári délután, 1979, olaj, vászon, 30×20 cm
On a Summer Afternoon, 1979, oil on canvas

Lumikki II., 1984, ismeretlen méret
Lumikki II., 1984, unknown size

Toronyváros, 1984, olaj, vászon, 100×70 cm
Tower Town, 1984, oil on canvas

Toscana, 1984, olaj, farostlemez, 70×100 cm
Tuscany, 1984, oil on wood fibre

Zenészlány, 1979, olaj, farostlemez, 82×52 cm
Musician Girl, 1979, oil on wood fibre

Majális (Mesefigurák), 1980, olaj, farostlemez, 80×60 cm
Fairy Tale Figures, 1980, oil on wood fibre

Mediterrán város IV., olaj, farostlemez, 70×100 cm
Mediterranean Town IV., oil on wood fibre

Mediterrán város I., 1985, olaj, farostlemez, 100×70 cm
Mediterranean Town I., 1985, oil on wood fibre

Mediterrán város I., olaj, farostlemez, 35×50 cm
Mediterranean Town I., oil on wood fibre

Napkorong, 1987, olaj, farostlemez, 35×50 cm
Sun, 1987, oil on wood fibre

Óriások városa, Kötte, 1982, olaj, farostlemez, 28×56 cm
Giants' Town, 1982, oil on wood fibre

Bordély, 1984, olaj, farostlemez, 19×22,5 cm
Brothel, 1984, oil on wood fibre

Libaa-Kött, 1984, olaj, vászon, 70×100 cm
Libaa-Kött, 1984, oil on canvas

Skandináv gyerekek, 1989, olaj, farostlemez, 31×20,5 cm
Scandinavian Children, 1989, oil on wood fibre

Debreceni részlet, tus, papír, 19,5×28,5 cm
Debrecen, ink on paper

Tűjkép kutyasétáltatóval, olaj, karton, 34,5×25 cm
Landscape with Dogwalker, oil on cardboard

Dunai táj, olaj, vászon, 49,5×60,5 cm
Landscape with the Danube, oil on canvas

Tanyavilág kerítéssel, vegyes technika, papír, 30,5×41 cm
Farmhouse with Fence, mixed media on paper

Balaton, olaj, vászon, 40×50 cm
Balaton, oil on canvas

Csendélet citromokkal, olaj, farostlemez, 39×30 cm
Still Life with Lemons, oil on wood fibre

Asztali csendélet, olaj, vászon, 50×70 cm
Still Life, oil on canvas

Csendélet szoborral és virágokkal, olaj, vászon, 40×30 cm
Still Life with Sculpture and Flowers, oil on canvas

Kutyaverseny, olaj, vászon, 40,5×50 cm
Dog Race, oil on canvas

Kompozíció, tempera, papír, 27×16 cm
Composition, tempera on paper

Hosszúság, olaj, papír, 63×50 cm
Length, oil on paper

Sárga nap (Szerelmespár), olaj, vászon, 33×20 cm
Yellow Sun (Lovers), oil on canvas

Kazimierzi házak, olaj, karton, 32,5×23,5 cm
Kazimierz houses, oil on cardboard

Kazimierzi részlet, olaj, karton, 23×32,5 cm
Kazimierz detail, oil on cardboard

Csendélet sárga virágokkal, olaj, vászon, 50×40 cm
Still Life with Yellow Flowers, oil on canvas

Virágcsendélet, olaj, vászon, 45,5×35,5 cm
Still Life with Flowers, oil on canvas

Virágcsendélet, olaj, vászon, 50×40 cm
Still Life with Flowers, oil on canvas

Kononowicz műterme, olaj, karton, 23,5×34 cm
Kononowicz studio, oil on cardboard

Álmomban Kazimierzben jártam, olaj, karton, 29,5×22,7 cm
I visited Kazimierz in my dream, oil on cardboard

Kék lány, olaj, farostlemez, 67×48 cm
Blue Girl, oil on wood fibre

Két lány, olaj, farostlemez, 52,5×37 cm
Two Girls, oil on wood fibre

Kislány, olaj, papír, 31×22 cm
Girl, oil on paper

Játékváros, olaj, vászon, 40×60 cm
Toy Town, oil on canvas

Olasz város – Alberco, olaj, vászon, ismeretlen méret
Alberco, oil on canvas, unknown size

Szicíliai maffia, olaj, vászon, 100×130 cm
Sicilian Mafia, oil on canvas

Kisváros VII., olaj, farostlemez, 30,5×40,5 cm
Town VII., oil on wood fibre

Fehér kalapos lány barátokkal, olaj, karton, 32×42 cm
Girl in White Hat with Friends, oil on cardboard

Notre Dame, olaj, farostlemez, 57×38,5 cm
Notre Dame, oil on wood fibre

Kalapos kislány, olaj, farostlemez, 60×50 cm
Girl with Hat, oil on wood fibre

Déli város – Arezzo, olaj, vászon, ismeretlen méret
Southern Town – Arezzo, oil on canvas, unknown size

Parádé, olaj, farostlemez, 81×52 cm
Parade, oil on wood fibre

Olasz kisváros, olaj, vászon, 40×50,5 cm
Italian Town, oil on canvas

Egy délután Firenzében, rézkarc, papír, 15,5×23 cm
An Afternoon in Florence, etching on paper

Olasz városrészlet (Rialto), vegyes technika, papír, 17×23 cm
Rialto, mixed media on paper

Napváros, olaj, karton, 50×70 cm
Sun City, oil on cardboard

Firenze II., olaj, papír, 27,5×40,5 cm
Florence II., oil on paper

Coca-Cola város, olaj, farostlemez, 23×30 cm
Coca-Cola Town, oil on wood fibre

Skandináv táj, olaj, papír, 33×24 cm
Scandinavian Landscape, oil on paper

Város a domboldalon, olaj, farostlemez,
28,5×59,5 cm
Town at the Hillside, oil on wood fibre

Városkép, olaj, farostlemez, 30×40 cm
Cityscape, oil on wood fibre

Lány a vörös városban, olaj, farostlemez, 45×30,5 cm
Girl in Red Town, oil on wood fibre

Mesebeli táj, olaj, farostlemez, 10×15 cm
Fairytale Landscape, olaj, farostlemez

Napváros kötéláncossal, olaj, farostlemez,
42×53,5 cm
Sun City with Tightrope-Walker, oil on wood fibre

Óratorony pappal, olaj, farostlemez, 70×50 cm
Clock Tower with Priest, oil on wood fibre

Vörös éjszaka, olaj, farostlemez, 60×80 cm
Red Night, oil on wood fibre

Víz alatti város, olaj, farostlemez, 19×45 cm
Underwater Town, oil on wood fibre

Meseváros pappal, olaj, farostlemez, 33×42 cm
Fairy Town with Priest, oil on wood fibre

Gyerekek mesevárosban, olaj, farostlemez,
21×17,2 cm
Children in Fairy Town, oil on wood fibre

Aranyváros, vegyes technika, vászon, 35×50,5 cm
Golden Town, mixed media on canvas

Varázslatos fa, olaj, farostlemez, 33,5×41 cm
Magical Tree, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, farostlemez, 39×59 cm
Fairy Tale, oil on wood fibre

Börtön, olaj, farostlemez, 50×40 cm
Prison, oil on wood fibre

Városi sárkányok, olaj, farostlemez, 40×34,5 cm
Urban Dragons, oil on wood fibre

Fehér éjszaka Suomiban, olaj, vászon, 80×110 cm
White Night in Suomi, oil on canvas

Gyerekkori meseváros, olaj, papír, 36×51 cm
Childhood Fairy Town, oil on paper

Mediterrán város VII., olaj, farostlemez, 40×30 cm
Mediterranean Town VII., oil on wood fibre

Északi táj, olaj, farostlemez, 25×36 cm
Nordic Landscape, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, fa, 27×43,5 cm
Fairy Town, oil on wood

Meseváros, olaj, farostlemez, 43,5×53,5 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Elefánt a mese városban, olaj, farostlemez, 40×26 cm
Elephant in Fairy Town, oil on wood fibre

Gyülekezet a város szélén, olaj, farostlemez, 26×36 cm
Gathering by the Town, oil on wood fibre

Kék meseváros, olaj, farostlemez, 20×30,5 cm
Blue Fairy Town, oil on wood fibre

Mediterrán város, vegyes technika, farostlemez, 39,5×48,5 cm
Mediterranean Town, mixed media on wood fibre

Meseváros, olaj, farostlemez, 40×50 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Meseváros szőke lánnyal, olaj, farostlemez, 23×17 cm
Fairy Town with Blonde Girl, oil on wood fibre

Babona, olaj, farostlemez, 60×80 cm
Superstition, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, farostlemez, 43,5×53,5 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Skandináv mese VII., olaj, farostlemez, 19,5×14 cm
Scandinavian Fairytale VII., oil on wood fibre

Városi társaság, olaj, farostlemez, 74,5×40 cm
Citizens, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, vászon, 52×81 cm
Fairy Town, oil on canvas

Vörös város, olaj, vászon, 30×45 cm
Red Town, oil on canvas

Kisváros IV., olaj, tálca, 12,5×27,5 cm
Town IV., oil on slaver

Kisváros V., olaj, réztálca, 36,5×15 cm
Town V., oil on wood fibre

Provoa, olaj, vászon, 41,5×69,5 cm
Provoa, oil on canvas

Porvoo, olaj, vászon, ismeretlen méret
Porvoo, oil on canvas, unknown size

Városi kompánia, vegyes technika, papír, 34×48 cm
City Gathering, mixed media on paper

Porvoo IV., olaj, farostlemez, 43,5×58 cm
Porvoo IV., oil on wood fibre

Finn meseváros, olaj, vászon, 40×50 cm
Finnish Fairy Town, oil on canvas

Hommage a Rabelias VI., olaj, farostlemez, 24×15,5 cm
Hommage to Rabelais VI., oil on wood fibre

Házikó bagollyal, olaj, farostlemez, 26,5×19 cm
Cottage with Owl, oil on wood fibre

Porvoo (Finnország), olaj, farostlemez, 35×50 cm
Porvoo (Finland), oil on wood fibre

Skandináv mese, olaj, farostlemez, 40×50,5 cm
Scandinavian Tale, oil on wood fibre

Lihaa-Kött, olaj, fa, 28,5×39 cm
Lihaa-Kött, oil on wood

Kék város, olaj, fa, 79,5×61 cm
Blue Town, oil on wood

Kék nap, olaj, farostlemez, 20×15,5 cm
Blue Sun, oil on wood fibre

Kék hold, olaj, farostlemez, 60,5×50 cm
Blue Moon, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, farostlemez, 10×8 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Kisváros III., olaj, vászon, 50,5×61 cm
Town III., oil on canvas

Arany szivárvány, olaj, vászon, 30,5×40 cm
Golden Rainbows, oil on canvas

Uppsala, olaj, farostlemez, 50×69 cm
Uppsala, oil on wood fibre

Apokalipszis, olaj, farostlemez, 24,5×35,5 cm
Apocalypse, oil on wood fibre

Lumikki a város közepén, olaj, farostlemez, 32×24 cm
Lumikki in the Middle of the Town, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, farostlemez, 20,5×27 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Lumikki, olaj, farostlemez, 35,5×25 cm
Lumikki, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, farostlemez, 19×15 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Lumikki, olaj, farostlemez, 70×100 cm
Lumikki, oil on wood fibre

Különös figurák (Város), olaj, vászon, 100×80 cm
Strange Figures (City), oil on canvas

Szerenád, olaj, farostlemez, 50×35 cm
Serenade, oil on wood fibre

Lumikki egy skandináv városban, olaj, vászon, 149×118 cm
Lumikki in a Scandinavian Town, oil on canvas

Lumikki királynő, olaj, farostlemez, 19,5×14,5 cm
Princess Lumikki, oil on wood fibre

Lány, olaj, vászon, 140×100 cm
Girl, oil on canvas

Tengeralatti meseváros, olaj, farostlemez, 32×42 cm
Undersea Fairy Town, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, farostlemez, 22×26 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Lumikki narancssárga ruhában, olaj, farostlemez, 24×36 cm
Lumikki in Orange Dress, oil on wood fibre

Lemenő nap, vegyes technika, fa, 10,5×7,5 cm
Setting Sun, mixed media on wood

Furulyázó Lumikki, olaj, farostlemez, 25,5×20 cm
Lumikki Plays on a Flute, oil on wood fibre

Kisvárosi lány, olaj, fa, 22×12 cm
Town Girl, oil on wood

Svéd városka, olaj, fa, 28,5×36 cm
Swedish Town, oil on wood

Légtornászok, olaj, farostlemez, 30×60 cm
Aerialist, oil on wood fibre

Északi fény, olaj, farostlemez, 35×50 cm
Norden Light, oil on wood fibre

Északi táj, olaj, farostlemez, 70×100 cm
Nordic Landscape, oil on wood fibre

Bobóc a város felett, olaj, farostlemez, 35×50 cm
Clown over the City, oil on wood fibre

Mediterrán város II., olaj, farostlemez, 35×50 cm
Mediterranean Town II., oil on wood fibre

Gyerekek, olaj, vászon, 40×50 cm
Children, oil on canvas

Tájkép, olaj, farostlemez, 38×29,5 cm
Landscape, oil on wood fibre

Kisváros I., olaj, papír, 16×29,5 cm
Town I., oil on paper

Mediterrán város II., olaj, farostlemez, 35×50 cm
Mediterranean Town II., oil on wood fibre

Meseváros lakói, olaj, farostlemez, 17,5×17,5 cm
Citizens of Fairy Town, oil on wood fibre

Meseváros, olaj, fa, 19×14 cm
Fairy Town, oil on wood

Városi torony, olaj, farostlemez, ismeretlen méret
City Tower, oil on wood fibre, unknown size

Meseváros, olaj, farostlemez, 60×58 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Aranyváros, olaj, fa, 15×23,5 cm
Golden Town, oil on wood

Svéd kisváros, olaj, vászon, 40×70 cm
Swedish Town, oil on canvas

Meseváros, olaj, farostlemez, 54,5×69 cm
Fairy Town, oil on wood fibre

Éjszakai város, olaj, farostlemez, 30×24,5 cm
City at Nighttime, oil on wood fibre

Szivárvány város, olaj, farostlemez, 10×9 cm
Rainbow City, oil on wood fibre

Meseváros templommal, olaj, farostlemez, 40,5×30 cm
Fairy Town with Church, oil on wood fibre

Kék égbolt, sárga égbolt, olaj, fa, 16×21 cm
Blue Sky, Yellow Sky, oil on wood

Mediterrán város VIII., olaj, farostlemez, 30×20 cm
Mediterranean Town VIII., oil on wood fibre

Lány fehér ruhában, olaj, farostlemez, 34×21 cm
Girl in White Dress, oil on wood fibre

Majomfej, olaj, farostlemez, 80×42,5 cm
Monkeyhead, oil on wood fibre

Felleg a város fölött, olaj, farostlemez, 40×60 cm
Cloud over the Town, oil on wood fibre

Holdfogyatkozás Porvoo-ban, olaj, vászon, ismeretlen méret
Moon Eclipse in Porvoo, oil on canvas, unknown size

Hommage á Voltaire, olaj, vászon, 160×200 cm
Homage to Voltaire, oil on canvas

Szürreális táj, olaj, farostlemez, 24,5×72,5 cm
Surreal Landscape, oil on wood fibre

A vörös szikla alatt, olaj, farostlemez, 70×100 cm
Under the Red Rock, oil on wood fibre

Mediterrán éjszaka, olaj, farostlemez, 35×50 cm
Mediterranean Night, oil on wood fibre

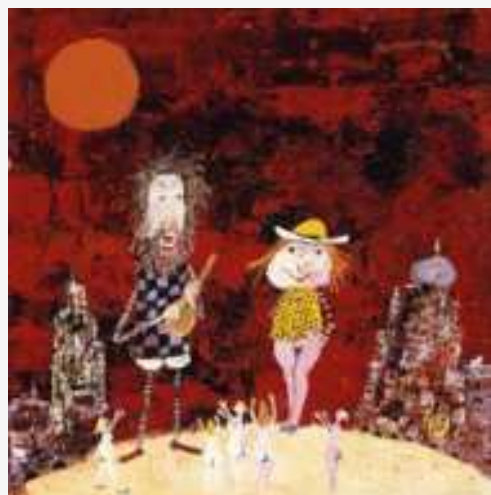
Kalaposok városa, olaj, farostlemez, 26×35 cm
Hatters Town, oil on wood fibre

Lengyel város/Sandomierz, olaj, vászon, 30×40 cm
Polish Town/Sandomierz, oil on canvas

Szentendre, olaj, karton, 35×44 cm
Szentendre, oil on cardboard

Hippik, olaj, farostlemez, 35×50 cm
Hippies, oil on wood fibre

Pap, olaj, farostlemez, 100×40 cm
Priest, oil on wood fibre

Bobóc, olaj, farostlemez, ismeretlen méret
Clown, oil on wood fibre, unknown size

Zománcos városkép, vegyes technika, karton, 13,5×19 cm
Enameled Town, mixed media on cardboard

Sötét város, olaj, farostlemez, ismeretlen méret
Dark Town, oil on wood fibre, unknown size

A magas város, ismeretlen méret
The High Town, unknown size

Életrajzi adatok

1910. május 22-én Tiszadadán (Szabolcs megye) született.
1926-ban a család Debrecenbe költözött. Érettségi után a debreceni Pal-lag Mezőgazdasági Akadémián tanult.
1934-ben kiadta a Tiszántúli Figyelőt. 1935-ben a lapot átadta Szabó Páléknak, akik a *Kelet Népe* címmel jelentették meg folyóiratukat.
1935-ben Budapestre költözött és *Az Est* című lapnál dolgozott szerkesztőként.
1942–1943-ban haditudósító. Ebben ez időben kezdett el festeni.
1945 után alapító tagja a Magyar Képzőművészek Szabad Szakszerveze-tének, a Képzőművészeti Alap szaktanácsadója.
1949-ben házasságot kötött Nagy Írisszel.
1956-ban volt első önálló kiállítása Komlón, majd Hódmezővásárhelyen, a Tornyai János Múzeumban mutatta be alkotásait.
1960-ban egy hónapos tanulmányúton Lengyelországban járt. Több ki-állítása volt.
1962-ben Olaszországban volt egy hónapos tanulmányúton. Több kiállí-táson mutatta be képeit.
1964-ben négy hónapos tanulmányúton járt Finnországban.
1966-ban Svédországba utazott, svéd állami ösztöndíjjal. Egy évig tartóz-kodott a skandináv országban.
1970-es évek elején ismerkedett meg Peter Hoffmann németországi galé-riással, akivel élete végéig barátságban álltak.
1986-ban megbetegedett. Utolsó hazai kiállítása Budapesten, a Csontváry Galériában volt.
1995. május 22-én halt meg.

Egyéni kiállításai

1957. Önálló gyűjteményes kiállítás. Hódmezővásárhely, Tornyai Múzeum
1958. Gyűjteményes kiállítás. Debrecen, Déri Múzeum
1960. Budapest
1960. Debrecen, Déri Múzeum
1960. Egyéni kiállítás. Lublin, Vármúzeum, Lengyelország
1962. Budapest, Lengyel Kulturális Központ
1962. Budapest, Fészek Klub
1962. Kecskemét
1964. Helsinki, Helsingin Taidehalli – Kunsthalle Helsinki
1965. Stockholm melletti Djursholm, Djurgarden Galerie
1966. Uppsala, Konsthalli
1966. Stockholm
1966. Budapest, Kulturális Kapcsolatok Intézet, Dorottya utcai kiállító-terem
1967. Szeged, Képcsarnok Vállalat Kiállítóterem
1968. Lund, HS. Galerie
1969. Pécs, Képcsarnok Vállalat Kiállítóterem
1969. Washington, McCaffery Gallery, Kepner Rita szobrászművésszel közös kiállítás
1969. Budapest, Lengyel Kulturális Központ
1972. Miskolc, Szőnyi István Terem
1970. Firenze, Galleria d’Arte Arno
1973. Amsterdam, Galerie Ina Boerse
1973. Los Angeles, McCaffery Gallery
1974. Los Angeles, McCaffery Gallery
1974. Eger, Képcsarnok, Rudnay Gyula terem
1976. Párizs, Galerie Sin Pora
976. Szeged, Képcsarnok, Gulácsy Lajos Képtár
1978. Veszprém, Dési Huber Terem
1980. Athen, Galeria Capa
1980. Venlo, Galerie Brueghel
1985. Basel, ART 16’85
1986. Budapest, Csontváry Terem
1986. Schloss Windelsbach
1987. Veszprém, Dési Huber Terem
1974, 1975, 1976, 1979, 1983, 1985. Köln, Galerie Hoffmann. Peter Hoff-mann németországi galériatulajdonos által rendezett kiállítások.

Irodalom, válogatott kritikák

Szabó Endre: „Költőnek indultam és – a festészetben is költő maradtam.”

Csongrád Megyei Hírlap, 1957. február 10.

Fülöp György: „A világ teljes megismerésére törekvő embert akarom ábrázolni.” Portré

Bornemisza László festőművészről. *Hajdú-Bihari Napló*, 1960. február 16.

Láncz Sándor: Lengyelországi vallomások. *Élet és Irodalom*, 1962. január 20.

Tasnádi Attila: Bornemisza Lászlóról. *Művészet*, 1963. 8. sz.

Sík Csaba: Bornemisza László kiállítása. *Művészet*, 1962. 4. sz.

Szabó György: Bornemisza László képei. *Élet és Irodalom*, 1963. október 5.

Frank János: Bornemisza Lászlónál. *Élet és Irodalom*, 1966. augusztus 20.

Németh Lajos: *Bornemisza László*. (Kiállításkatalógus előszó). Kulturális Kapcsolatok Intézete, Dorottya utcai kiállítóterem, 1966. december.

Szabó György: Bornemisza László világa. *Élet és Irodalom*, 1966. december 29.

Furkó Zoltán: Új igényű festészet. *Kortárs*, 1966. december

Németh Lajos: *Modern magyar művészet*. Corvina Kiadó, 1968.

Lázár Ervin: Lumikki. *Élet és Irodalom*, 1969. április 4.

Szabó György: Kiállításkatalógus előszó, 1970. Firenze, Galleria d’Arte Arno.

László Gyula: Bornemisza László képeiről. *Művészet*, 1970. 2. sz.

László Gyula: *Művekről, művészekről*. „Álom peremén” fejezet. Magvető Kiadó, 1978.

Heinrich Lützel: Bornemisza László. Kiállításkatalógus előszó. Köln, Galerie Hoffmann, 1983.

Tasnádi Attila: Bornemisza László festői világa. *Népszava*, 1986. május 30.

Tasnádi Attila: Századunk barlangrajzai. Bornemisza László művészetéről. *Alföld*, 1987. 10. sz.

Az idegen nyelvű, lengyelországi, finn és svéd kiállításai nyomán megjelent kritikákat lásd az egyes fejezeteknél.

Televízió- és rádióriportok

Thinsz Géza: Televíziós interjú – svéd televízió, 1966.

Rapcsányi László: Televíziós beszélgetés Bornemisza László festőművésszel, 1969.

Petrányi Judit: Televíziós interjú Bornemisza László festőművésszel, 1972.

Kovács Júlia: Rádióinterjú Bornemisza Lászlóval és Sántha Ferenc íróval, 1970.

Szathmáry Ilona: Rádióinterjú Bornemisza László festővel, 1986. május.

Szinopszis

Ki volt Bornemisza László, akit most fedeznek fel halála után harminc évvel itthon – s rendezi meg életmű-kiállítását a *Bodó Galéria* 2024-ben?

Képei láttán olyan benyomásunk van, mintha egy elvetemült gyerek orra hegyére illesztett hüvelyujjával csúfondárosan integetne felénk. Vigyorogva, játszva, kedvesen és szeretetteljesen.

Mintha ő lenne maga a festő Bornemisza László, aki csak annyit mondott: „Számomra egy a fontos, hogy a képek [...] témájuktól függetlenül esztétikai örömet adjanak az értő embereknek. Ez nem sok, de nem is kevés!”

A festő által teremtett és keresztapja, Lázár Ervin által Lumikkinek nevezett leányzó-kislány csak (mint) egy színpadi konferanszié suta beharangozásával beszél a színfalak mögött zajló eseményekről. A világról, amit Bornemisza László ismert, megismert és tárt elénk művein. Furcsa, kettős, keveredő világ ez: láthatjuk, érezhetjük felszínesen és mélyebb jelentését is felismerve.

Itthon a kritikusok Gross Arnold, Pekáry István festészetét említették művészetével kapcsolatban. Velük rokonították leginkább a magyar művészeti életből nemcsak „kilógó”, de sehogyan bele nem tartozó művészetét. Pedig volt valaki, akire felfigyelhettek volna, de természetesen nem tették, mert vagy nem ismerték Jánossy Ferencet (1926–1983), vagy még a nevét sem akarták kiejteni. Ő 1956 után ment el. A forradalomban való részvétele miatt távozott-menekült el Bázélbe, és csak a ’63-ban meghirdetett amnesztia után jött haza – talán, vagy biztosan, hazaűzte honvágya. Hogy aztán otthon is feledéssel felérő belső emigrációba vonuljon. Nos, ő festett a – Bornemisza László képei kapcsán a külföldi, majd ez alapján a hazai művészettörténészek és kritikusok által emlegetett – James Ensor-i példához és világhoz hasonló „demonstrációs” képeket.

Hogy mit jelent ez a kifejezés? A velünk szemben, a vásznonról felénk áramlók tömegét. Jönnek szembe velünk, mint a valóság... Ünneplők, kiabálók, tiltakozók, veszekedők. – Nézzük meg Ensor hatalmas méretű *Jézus bevonulása Brüsszelbe* (1889), majd Bornemisza László *Parádé* című festményét (Kieselbach Galéria, 2014 őszi aukció), és rögtön utánuk, hogy a kor fonalát el ne ejtsük, Jánossy képeit (*Baseli karnevál, Haláltánc, Liestali karnevál, Meggyalázottak és elhagyottak*).

Bornemisza László 1960-ban Lengyelországban, 1962-ben Olaszországban, 1964-ben Finnországban, 1966-ban Svédországban volt úgynevezett tanulmányúton, élt hosszabb-rövidebb ideig ezekben az orszá-

Synopsis

Who was László Bornemisza, the artist who is being discovered in his home country only thirty years after his death – whose Oeuvre Exhibition is held at the Bodó Gallery in 2024?

Seeing his paintings, one gets the impression that a mischievous child is waving at us with his thumb stuck to the tip of his nose. Grinning, playing, kindly and lovingly.

As if he was the painter himself, who once said: “For me, one thing is important, that the paintings [...] give aesthetic pleasure to the appreciative people, regardless of their subject. It’s not much, but it’s not little either!”

The girl called Lumikki, who was created by the painter and named by her godfather Ervin Lázár, only acts as the clumsy theatrical announcer of the events taking place behind the scenes. The world as László Bornemisza knew it, became familiar with it, and revealed it to us via his work. A strange, double, and mixed world: we can see and feel it superficially, or recognize its deeper meaning.

In Hungary the critics mentioned the paintings of Arnold Gross and István Pekáry in connection with Bornemisza’s art. His art, which not only “sticks out” from the Hungarian art scene, but does not belong to it in any way, was mostly compared to the two artists above. Yet, there was someone else whom they could have noticed – but of course they did not – because either they did not know Ferenc Jánossy (1926–1983), or they didn’t even want to spell his name. Jánossy left Hungary after the Revolution of 1956. He fled to Basel and only came back to Hungary after the amnesty was announced in 1963. Probably, or quite certainly, he was driven home by homesickness. Then he went into an internal emigration (edging oblivion), and painted akin to James Ensor’s “demonstration” pictures – a parallel mentioned in connection to László Bornemisza’s works first by the foreign critics and art historians then also by their Hungarian colleagues.

What does this term mean? It means the mass of people flowing towards us from the canvas. They face us like reality... Celebrants, shouters, protestors, quarrelers. Let’s look at James Ensor’s enormous painting of Christ’s Entry into Brussels (1889) and László Bornemisza’s Parade (Kieselbach Gallery, Autumn Auction 2014), and immediately after them, in order to not lose sight of the Zeitgeist, Jánossy’s paintings (the Carnival of Basel, the Dance of Death, the Carnival of Liestal, and the Disgraced and Abandoned).

gokban – és alkotott, festett. Leginkább persze figyelt és „nézett”, hiszen nyelveket nem beszélt. Egy sajátos kommunikációval mégis rendelkezett. Sőt, magukkal vitték, mert megvették kiállított képeit. Mit láttak benne? Valószínűleg azt a kettősséget – a világ kettősségét, amit ők maguk sem tudtak volna megfogalmazni, csak, ahogy mondjuk, „benne volt a levegőben”.

Tizenöt, húsz, harminc évvel a háború után, amikor Európa újra magára találhatott, amikor az évekig tartó megfogalmazhatatlan jövőtlenség után valami teljesen más új világ kezdődött, mint az 1938 előtti volt.

De hogy milyen relatíve rövid ez a néhány, a háborútól elválasztó évtized, pontosan felmérhetjük most mi is – a rendszerváltástól számított idővel. Kéznyújtásnyira van körülöttünk minden, mint ahogy Bornemisza László életében is volt. A korban élt. Érdekes nyitottságot biztosított magának, a szocialista rendszer burkán kívül (belül) más viszonyítási alapot teremtett. A korban, amely épp akkor támadt fel a világháború poklából. Ingmar Bergman *Hetedik pecsétje* (1957), de Federico Fellini *8 és félje* (1963), Pier Paolo Pasolini *Az Élet trilógiája* (1971–1974), Rainer Werner Fassbinder *A félelem megeszi a lelket* (1973) című filmjei is erről a megváltatlan, megválthatatlan világról beszélnek. Integetnek felénk – talán biztatóan és kérdéseket feltéve, keresve az újabb kérdéseket és válaszokat.

Erről szólnak – erről is beszélnek Bornemisza László képei.

László Bornemisza went on a so-called study trip to Poland in 1960, to Italy in 1962, to Finland in 1964, and to Sweden in 1966. He lived in these countries for a longer or shorter period of time – while he created and painted. Of course, he mostly listened and “watched”, since he didn’t speak any foreign languages. He had a peculiar way of communication though. In fact, it was taken with the buyers once they bought his exhibited paintings. What did they see in his work? Probably the duality – the duality of the world, which they themselves could not have articulated, it was just “in the air”, as they say.

Fifteen, twenty, thirty years after the war, when Europe could find itself again, after years of indescribable futurelessness, a completely different new world began than the one before 1938.

How relatively short these few decades were, which separated Europe from the war, now we can accurately assess – with the time passed since the end of communism in Hungary in 1989. Everything around us is within reach, just as it was in the life of László Bornemisza. He lived in the age. He provided himself with an interesting openness, creating a different benchmark for himself outside (inside) the shell of the socialist system. At the age when the world just rose from the hell of WWII. Ingmar Bergman’s *The Seventh Seal* (1957), Federico Fellini’s *Eight and a Half* (1963), Pier Paolo Pasolini’s *Trilogy of Life* (1971–1974), Rainer Weiner Fassbinder’s *Fear Eats the Soul* (1973) are films also about this irredeemed, irredeemable world. They wave at us – perhaps reassuringly – and ask questions, looking for new questions and answers.

This is what László Bornemisza’s paintings are dealing with – and also speaking about.